

ZAKAR PÉTER

„Hazám sorsa
az én sorsom”

*Az Esztergomi Érsekség
1848/49-ben*

ZAKAR PÉTER

„Hazám sorsa az én sorsom”

Az Esztergomi Érsekség 1848/49-ben

b 196387

ZAKAR PÉTER

„Hazám sorsa az én sorsom”

Az Esztergomi Érsekség 1848/49-ben

*Lektorálta
Hegedűs András*

BELVEDERE
Szeged, 2003

A kötet megjelenését támogatták

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Magyar Történelmi Társulat Csongrád megyei és Szegedi Csoportja

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA
Kossuth Emlékév Titkársága

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000283795

B 196387

ISBN 963 86240 8 6

© Zakar Péter, 2003
© Belvedere Meridionale, 2003

Bevezetés

Az 1848/49. évi magyarországi eseményeknek – túlzás nélkül állíthatjuk – könyvtárnyi irodalma van. Jogosan merül fel tehát a kétely, vajon lehet-e még valami újat mondani 1848/49 történetéről, szereplőiről? E kérdésre határozottan igennel kell válaszolnunk. Különösképpen igaz ez akkor, ha egyház és forradalom, az egyház és a szabadságharc bonyolult kapcsolatrendszerét tűzzük ki vizsgálódásunk céljául.

Amikor 2001-ben Esztergomban egy nemzetközi konferencián röviden át kellett tekintenünk az érsekség szerepét az 1848/49-es szabadságharc és forradalom időszakában, már érzékeltettük, hogy a problémakörre vonatkozóan olyan nagy mennyiségű, zömében feldolgozatlan levéltári forrást kellett áttekintenünk, ami mindenképpen indokolja az adott kérdéskör részletesebb kifejtését is. Így a megjelenés alatt álló konferencia-kötetbe csak az érsekség kormányzatával, illetve politikatörténetével kapcsolatos gondolatainkat foglaltuk össze.

Természetesen vizsgálódásunk tárgya sokkal összetettebb annál, semhogy egy hagyományos politikatörténeti elemzéssel megelégedhetnénk. A gazdasági-társadalmi változásokat, a kulturális élet jellemzőit éppen úgy figyelembe kell vennünk, mint a politikai élet alakulását. Ráadásul elemzésünk módszertanát is ki kellett egészíteni az utóbbi évtizedek újszerű történetírói módszereivel. Nem mondhattunk le az általunk vizsgált időszak kiterjesztéséről sem, hiszen a szabadságharcot követő megtorlás, illetve a szabadságharcban részt vett papok visszaileszkedése egyházmegyéjükbe szintén témánkhöz tartozik.

Gyakorlati szempontokat vettünk figyelembe, amikor elhatároztuk az 1848/49-es szabadságharcban részt vett és a magyar szabadelvű politikai és katonai erőket támogató klerikusok életrajz-gyűjteményének az összeállítását. Reméljük, hogy ezzel hasznos segédanyagot bocsáthatunk közre, amelyet mind a korszak kutatói, mind pedig a szabadságharc és az egyháztörténet iránt érdeklődő olvasók örömmel forgathatnak. Könyvünkben egy nagyobb projekt részeredményeit foglaljuk össze, amelynek célja az 1848/49-es polgári átalakulás egyházi interpretációinak vizsgálata.

Munkánk során – amint arra fentebb már utaltunk – jelentős mennyiségű, jelenleg még publikálatlan levéltári anyagot dolgoztunk fel. Ezeket főként az esztergomi Prímási Levéltárban, kisebb mértékben pedig más, központi gyűjtőkörű, illetve megyei és egyházi levéltárakban őrzik. Az alábbiakban igyekeztünk elsősorban levéltári forrásokra támaszkodni, de a korabeli sajtó és a vonatkozó szakirodalom eredményeit is beépítettük elemzésünkbe. Feldolgozásunk kétségtelen fogyatékosága, hogy a főegyházmegyre vonatkozó, jelenleg Szlovákiában található gyűjteményekben nem folytattunk kutatásokat. Bizonyos, hogy az általunk felvázolt kép még számos ponton további árnyalásra szorul, de ezzel együtt is új adatokkal és összefüggésekkel próbáljuk meg kiegészíteni eddigi ismereteinket.

Itt szeretnénk köszönetet mondani mindazoknak, akik munkánk során segítségünkre voltak. Magyarországi kutatásainkat a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj, külföldi munkánkat pedig a Klebelsberg Kuno Ösztöndíj, illetve a Magyar Ösztöndíj-bizottság CH ösztöndíjának támogatása tette lehetővé. Köszönettel tartozunk a jegyzetekben szereplő valamennyi intézmény illetékes munkatársának is. Bécsi kutatásaink során Fazekas István, esztergomi munkánk során Hegedűs András, a Hadtörténelmi Levéltárban Lenkefi Ferenc volt segítségünkre.* Hermann Róbert a bécsi Kriegsarchivban őrzött, Szilágyi Márton pedig a Nógrád Megyei Levéltárban található, témánkra vonatkozó forrásokra hívta fel figyelmünket.

*Fazekas István a bécsi Pázmáneum hallgatóinak névsorát is rendelkezésünkre bocsátotta, amiért ezúton is köszönetet mondunk.

Historiográfiai előzmények

Az Esztergomi Érsekség szabadságharc alatt játszott szerepéről mindeddig nem született összefoglaló munka. Így a kérdéskör historiográfiájáról is csak megszorításokkal beszélhetünk. Ennek ellenére az érsekség történetére vonatkozóan számos értékes adalékkal szolgált történetírásunk. A 19. század utolsó évtizedeiben az egyházpolitikai harc következtében növekedett meg az érdeklődés a szabadságharcban szerepet játszott papok tevékenysége iránt.¹ Az emlékiratoktól és naplóktól eltekintve először Ambrus József kisoroszi plébános kísérelte meg az 1848/49-es szabadságharcban részt vett katolikus papok életrajzát összegyűjteni. 1892-ben megjelentetett könyvének bevallott célja „a kath[olikus] magyar papság hazafiságának” demonstrálása volt.² Ambrus nem volt képzett történész, felfogását pedig elsősorban a nemzeti romantikus történetírás befolyásolta. Így azután munkájában gyakran olvashatunk olyan megállapításokat, amelyek ma már meghaladottnak tekinthetők.³ Ugyanakkor a szerző felhívta a figyelmet az Esztergomi Főegyházmegyéhez tartozott Mednyánszky Cézár báróra, aki 1848-ban a zohori plébánián volt adminisztrátor, majd 1849. január 5-től a honvédségben szolgált. Szintén kutatásai nyomán tudjuk, hogy Konrád József negyedéves teológushallgató a bécsi Pázmáneumból, illetve a nagyszombati szemináriumból Erdős Gábor görög katolikus papnövendék is a magyar hadseregben szolgált.⁴

Ezen apologetikus szemlélet korrekt összefoglalását nyújtotta a forradalom ötvenéves évfordulója alkalmából Keményfy Kálmán Dániel is. A forradalomról és szabadságharcról alkotott hivatalos katolikus álláspontot így összegezte: „Mi nem magát a forradalmat ünnepeljük az 1848-as alkotások félszázados emlékénel, hanem a márciusi új alkotmányt, a nemzeti megújódást, az elnyomás alóli felszabadulást, az alkotmányos önrendelkezést...”⁵ A kilencvenes években készültek el az első biográfiák is, így például Irsik Ferenc megírta Meszlényi Gyula szatmári püspök felkérésére Hám János szatmári püspök (1848-ban kinevezett esztergomi érsek) életrajzát.⁶ A századforduló környékén egymást követték a témánk szempontjából is sok értékes információt tartalmazó munkák: 1893-ban Zelliger Alajos a főegyházmegyei papság irodalmi munkásságát tette közzé,⁷ Némethy Lajos pedig 1894-ben jelentette meg az esztergomi főegyházmegyei papság életrajzi adatait.⁸ Szintén itt kell megemlítenünk Kollányi Ferenc kiváló munkáját az esztergomi kanonokokról.⁹

A dualista korszakban kialakult egyháztörténeti koncepció, amelynek az apologetikus szemlélet meghatározó elemét képezte, a két világháború között tovább élt. Ugyanakkor megfigyelhető bizonyos minőségi változás, ami az Esztergomi Főegyházmegye 1848/49-es történetének jobb megértéséhez is hozzájárulhat. Scheffler János ekkor rendezte sajtó alá és jelentette meg kétnyelvű formában Hám János kinevezett érsek emlékiratait.¹⁰ Hermann Egyed pedig egyik máig is használható munkájában a katolikus egyház megtorlásban elszenvedett vesztesé-

geit dolgozta fel. Könyve a szakirodalom és – az egyháztörténészek között elsőként – a Hadtörténelmi Levéltár abszolutizmus kori iratainak felhasználásával készült, jelentős előrelépést téve egy korszerű feldolgozás megszületése felé. Munkájában több esztergomi egyházmegyes pap sorsáról is olvashatunk, akik a megtorlás áldozataivá váltak. Ugyanakkor a szerző nem mindig tudta a klerikusok vallomásait a kellő kritikával interpretálni, hiszen a szabadságharc iratanyagát egyáltalán nem ismerte. Így az egyháziak szabadságharcban játszott szerepét többnyire csak vallo-másaik, a hadbírók előterjesztései, illetve az ítéletek alapján rekonstruálta.¹¹

A kor szemléletét azonban nem Hermann Egyed, hanem Meszlényi Antal könyve („A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben”) határozta meg.¹² Meszlényi alapos szakirodalmi ismeretek birtokában főként a Prímási Levéltár anyagait dolgozta fel, de ezen túlmenően a váci, a jászói és a piarista levéltárból is gyűjtött forrásokat. Művének értékét éppen adatgazdagsága jelenti: sikerült dokumentálnia azt, amit már Ambrus célként tűzött maga elé, tudniillik a katolikus egyháziak tömeges részvételét az 1848/49-es szabadságharcban.¹³

A szerző egyéb vonatkozásokban is az Ambrus – Keményfy vonalon haladt. Művének megértését nehezíti, hogy a többé-kévesbé kronologikus előadásmódot megszakítva külön fejezetben tárgyalta az egyházat ért politikai, jogi, katonai támadásokat, amelyeket – némileg leegyszerűsítve a történeteket – az egyház forradalomellenességével magyarázott.¹⁴ Könyvének további fejezeteiből lényegében kiderül, hogy a Hám János kinevezett esztergomi érsek, illetve Scitovszky János pécsi püspök nevével fémjelzett irányzatok apológiájáról van szó. Ez az apologetikus szemlélet időnként megbőszulta magát. A magyar katolikus püspöki kar fővárosban maradt tagjainak 1849. január 20-án kelt pásztorleveléről szólva, amely a korábbi megnyilatkozásokkal szemben 180 fokos fordulatot vett – a kétségtelenül fennállt kényszeren túlmenően –, megállapította: az semmi másról nem szól, „...mint az alkotmányjogi kapcsolatról, a tradicionális királytiszteletről s hangsúlyozza az alattvalói hűséget, a béke és rend szeretetét”.¹⁵

A püspöki kar állásfoglalásait meglehetősen differenciálatlanul szemlélte, az egyház és az állam konfliktusainak (katolikus autonómia, oktatás stb.) ismertetése során lényegében megmaradt az ordináriusok véleményének igazolása mellett. A liberális klerikusok mozgalmát igyekezett a ténylegesnél jelentéktlenebb színben feltüntetni, a fővárosi káplánok 1848. április 15-én Kunszt József esztergomi általános helynökhöz intézett folyamodványában szereplő klerikusok számát ennek érdekében például önkényesen lecsökkentette.¹⁶ Nem szerencsés az sem, hogy művében Horváth Mihály 1849 januárjában miniszterként szerepel.¹⁷ Mindent összevetve, a két világháború közötti időszak változást hozott az 1848-49-ben tevékenykedett klerikusok megítélésében: legerősebben azok hallatták hangjukat, akik az egyház elkötelezett szerepvállalását hangoztatták a szabadságharcban.

A szovjet típusú politikai rendszerre történő átállás a történetírás területén is óriási megrázkódtatásokkal járt. 1948-ig még itt-ott lehetőség nyílt szakszerű cik-

kek közzétételére is, de az osztályharc hullámai hamarosan teljesen elborították a történeszeket is. A baloldali szekularizációs elképzelésekből a sztálinista történeti hagyományok és politikai erők határozott, a nagy francia forradalom vérengzéseit felidéző egyházüldözést váltottak ki. E torz szemlélet a felvilágosodás antiklerikalizmusából, a szociáldemokrácia hagyományos egyházellenességéből, valamint a szovjet egyházpolitika tapasztalataiból táplálkozott. A sztálinisták számára a vallásos milliókat tömörítő egyház a reakció gyűjtőmedencéjévé vált, amellyel mihamarabb le kellett számolni. Ennek érdekében az 1940-es évek végén különösen fontossá vált az egyház elleni ideológiai harc.¹⁸

Az állam vallás- és egyházellenes, erőszakos lépéseit előkészítendő a tudománypolitika egyik meghatározó egyéniségévé a Szovjetunióból hazatért Andics Erzsébet vált, aki a reakció egyik legfontosabb képviselőjének a katolikus egyházat tekintette. 1949. március 27-én a Magyar Történelmi Társulatban elmondott elnöki székfoglaló beszédében sommásan elítélte az egész 1919 utáni hivatalos magyar történetírást, hangoztatva, hogy ekkor megindult a magyar nemzet nyílt árulónak rehabilitálása.¹⁹ Ezek után nem meglepő, hogy 1949-ben kiadott hírhedt feldolgozásában a politikai hátszelet kihasználva Andics leszögezte: „A magas katolikus egyházi szervek ilyenformán az 1848-49-es szabadságharc idején a nemzetellenes feudális és abszolutista reakció előretolt hadállásai, a katolikus klérus jelentékeny része pedig, a főpapság vezetésével, annak legszervezettebb és legagilisabb osztaga volt.”²⁰

Andics Erzsébet könyve – forrásanyagát tekintve – egyértelmű színvonalbeli visszalépést jelent Meszlényi idézett művével összehasonlítva. Irodalomjegyzéke és a felhasznált sajtóanyag erősen hiányos, levéltári forrásokat pedig csak azért használt, hogy azok álcázzák valódi célját: az egyház ellen megindított politikai hajszát minél sikeresebb támogatását. Munkája lényegében a szakirodalom meglehetősen elfogult és elnagyolt interpretációja. Könyvének velejét, Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek sorsával kapcsolatos javaslatát Andics Erzsébet így összegezte: „Bizony a magyar nép száz évvel ezelőtt egyáltalán nem volt azon a véleményen, hogy a hazaárulókkal, reakciós bujtogatókkal stb. elnézőbbnek kell lenni, hogyha azok papi talárt viselnek, esetleg magas, sőt legmagasabb egyházi méltóságot töltenek be.”²¹

A szerző óhaja Mindszenty József akasztófára juttatásával kapcsolatban ugyan nem vált valóra, mindazonáltal megállapításai tartósabban meghódították az olvasók szívét, mint az ideiglenesen hazánkban állomásozó szovjet csapatok. Spira György 1953-54 folyamán elkészült összefoglaló munkájába beépítette Andics kutatási eredményeit,²² amelyek változatlan formában olvashatóak az ún. 10 kötetes „Magyarország története”-ben is.²³ A sztálinizmus politikai veresége tehát nem járt feltétlenül együtt a sztálinista történetírás „eredményeinek” felülvizsgálatával.

A sztálinista, illetve marxista történeszek ízekre szedték ugyan Meszlényi munkájának gyenge pontjait, de a levéltári források felhasználásának vonatkozásában

kifejezetten alul maradtak az általuk oly hevesen bírált klerikális történetírással szemben. Módszertanilag nehezen elfogadható alapelvek szerint már a kutatás-, illetve az elemzés megkezdése előtt tisztában voltak a végeredménnyel. Így munkájukat lényegében a közismert sztálinista, illetve marxista tételek illusztrálására kellett korlátozniuk. A katolikus történészek megkíséreltek védekezni a sztálinista, marxista hazafiatlansági vád ellen (t.i. hogy 1848/49-ben a klerikusok hazafiatlanul viselkedtek), aminek következtében évtizedekig csak egyetlen kérdést illet felegetni: az egyház hazafiasságának kérdését. A problémafelvetésnek ez a fajta egysíkúsága teljesen eltorzította a forradalom és szabadságharc egyháztörténeti kutatásait. Az ellentétek dacára a két tábor egyetértett abban, hogy a liberális egyháziak mozgalmait lehetőleg el kell hallgatni. Az egyháztörténészek a püspöki kar egy részének ez irányú véleménye miatt, a marxisták pedig a reakciós egyház tételeinek alátámasztása miatt ragaszkodtak e nézetükhöz.

Az egyházi szerzők természetesen nem rendelkeztek olyan széles körű publikálási-, illetve megnyilvánulási lehetőségekkel, mint marxista ellenfeleik. Az emigrációba kényszerített Adriányi Gábor már 1963-ban határozottan tiltakozott a hazafiatlanság vádjá ellen. Szerinte az egyház 1848/49-ben örült a jónak, viszont nem örülhetett a liberalizmusnak és az ateizmusnak. Amint azonban a nemzet élethalál harcát vívta, az egyház nem habozott, és nagy számú klerikus pénzzel és fegyverrel szolgálta hazáját. Olyanok is akadtak, akik életüket is feláldozták a szabadságharc során.²⁴ Idehaza főként Szántó Konrád próbálta a katolikus egyház „becsületét” megvédeni. 1970-ben publikált írásában visszaütötte a hazafiatlanság vádját, midőn leszögezte: a katolikus papok hőiesen kivették részüket a szabadságharcból.²⁵

Historiográfiai vázlatunkban nem törekedtünk teljességre. Ugyanakkor érzékelteni akartuk, hogy milyen irányzatok érvényesültek 1849/49 egyháztörténetének kutatásában. Az utóbbi évtizedben változott ugyan a helyzet, napvilágot látott néhány forrásközlemény, illetve feldolgozás, amely az adott magyarországi egyházmegyék életének behatóbb ismeretét elősegítheti, de az 1848/49-es forradalom és szabadságharc egyháztörténeti vonatkozásai még számos, megoldásra váró problémát foglalnak magukban.

Jegyzetek

- [1] Eltekintve természetesen az 1848/49-es háborús propagandától.
- [2] Ambrus 1892. I-VIII.
- [3] Ambrus 1892. 73., 78.
- [4] Ambrus 1892. 51-52, 113-114, 172-173.
- [5] Keményfy 1898. 6.
- [6] Irsik 1894. 4. A munkának 1903-ban egy Bodnár Gáspár által átdolgozott változata is megjelent. Irsik-Bodnár 1903. 1-168.

- [7] Zelliger 1893. 1-580.
- [8] Némethy 1894. 1-1064.
- [9] Kollányi 1900. 1-547.
- [10] Scheffler 1928. 1-92.
- [11] Hermann E. 1932. 1-123.
- [12] Meszlényi 1928. 1-258.
- [13] Meszlényi 1928. 140-168, 214-250.
- [14] Meszlényi 1928. 160-213.
- [15] Meszlényi 1928. 195.
- [16] Meszlényi 1928. 48-53. Meszlényi 16 budai és pesti radikális lelkész folyamodványáról beszél, holott a petíciót 30 fő írta alá. Azt is tévesen állítja, hogy a petíciót kizárólag káplánok írták alá, hiszen az aláírók között szerepelt 9 plébános is. PL AE AVS Cat. 41. V 459. 1848:709. Kunszt József esztergomi helynök az anyagi követeléseken túlmenően elzárkózott a további engedményektől, néhány követelést pedig a tervezett nemzeti zsinat hatáskörébe utalt. PL AE AVS Cat. 41. V 459. 1848:757.
- [17] Meszlényi 1928. 209.
- [18] Gergely J. 1991. 8-19.
- [19] Andics 1948/1. 1-18.
- [20] Andics 1949. 101.
- [21] Andics 1949. 89.
- [22] Spira 1959. 126-127, 378-381, 586.
- [23] Spira 1987. 317. Spira itt azt írja, hogy két püspök kivételével a többi katolikus ordinárius mindent megtett, „amit a császáriak csak kívánhattak tőlük”, ami a korabeli források ismeretében nyilvánvaló képtelenség.
- [24] Adriányi 1963. 21.
- [25] Szántó 1970. 160-164.

Az érsekség kormányzata 1848/49-ben

Az Esztergomi Főegyházmegye 1848-as nagyságára jellemző, hogy területe kiterjedt Esztergom, Pozsony és Hont vármegyék egész területére, továbbá Nyitra, Bars, Komárom, Pest és Nógrád vármegyék jelentős részére, s még Győr vármegyéből is tartozott hozzá egy kisebb rész. Az érsekség területén feküdt 12 szabad királyi város. Ezek között olyan jelentőseket is találhatunk, mint Pest, Buda, Pozsony, Komárom, Nagyszombat, Selmecbánya, illetve Esztergom, de voltak olyanok is, amelyek egykor szebb napokat is megéltek: így Bakabánya, Szakolca, Bazin, Modor és Szentgyörgy.¹

Az egyházmegye kormányzata – a könnyebb irányíthatóság érdekében – két részre oszlott: az esztergomi és a nagyszombati érsekhelynöki kerületre. Ezek további nyolc főesperességre (sasvári, nyitrai, pozsonyi, barsi, honti, nógrádi, komáromi, és főszékesegyházi főesperesi kerület), illetve 39 esperességre tagolódtak, ezek közül 19 az esztergomi, 20 pedig a nagyszombati vikariátushoz tartozott. A főesperességek határait az 1787 és 1802 között végrehajtott plébániai rendezés, „regulatio parochiarium” keretében megváltoztatták, s az egyházi közigazgatás lényegében 1848-ban is ezen az alapon nyugodott. Az esperesi kerületek plébániákra tagozódtak. Utóbbiak száma a 19. század 20-as, 30-as, 40-es éve folyamán mérsékelten emelkedett: az 1825-ös 469-ről 1848-ra 473-ra. Ebből 238 plébánia az esztergomi, 234 pedig a nagyszombati vikariátus alá tartozott. 50 plébániának maga az érsekség volt a kegyura, a többiről különböző más patrónusoknak kellett gondoskodni. Mint láttuk, az egyházkormányzat általános alapelve, a területi elv (lex haeret territoria) az Esztergomi Érsekség területi felosztásának ismertetése kapcsán is jól érzékelhető.²

Az egyházmegye területén 1848-ban 1191424 ember élt, akik közül 848493 fő volt katolikus vallású. A katolikusokat követték nagyságrendben az evangélikusok és az izraelita vallásúak. Alig haladta meg a tízezer főt a reformátusok száma, ortodox hívők pedig csak elhanyagolható számban éltek ezen a területen. A katolikus hívek lelki gondozásával 726 egyházmegyes pap törődött, akik közül, leszámítva az egyházmegye felső és középszintű vezetőit, 402-en plébánosok, 60-an plébános-helyettesek (adminisztrátorok), 180-an pedig káplánok voltak. A hatalmas területű egyházmegye nemzetiségi szempontból is sokszínű volt. A plébániák közül 174 szlovák, 130 magyar, 6 német, 163 pedig vegyes anyanyelvű volt.³

Az egyházmegyei pénztár kezelését a székeskáptalan egyik tagjára bízták. E pénztárból fedezték az érsekség kegyurasága alá tartozó plébánosok jövedelmét, továbbá az egyházmegyei kincstár alkalmazottainak fizetését (8 fő), az erkölcsi okokból fenyték alá vont papok ellátását (1848-ban 4 fő), végül innen folyósítottak segílyt a hosszasan betegeskedő plébánosoknak, illetve segédlelkészeknek. Jelentős alapokkal rendelkezett a székeskáptalan is. A káptalani alapokból főként a hierarchia magasabb fokán állókat segélyezték, de ritkábban a plébánosok is kap-

hattak innen pénzügyi segítséget. Jelentős alapítvány (277000 pengőforint) gondoskodott a nyugalmazott papokról is az egyházmegyében. Az 1804-es rendezés óta 20 nyugalmazott papnak volt státusza az egyházmegyében, de ezek száma 1848-ban 40-re rúgott. A papnövendékek száma ekkor 174 volt, ami azt jelentette, hogy 6 szemináriumi helyet nem tudtak betölteni. Az egyházmegye papnevelő intézetekkel bőven el volt látva, hiszen a pesti központi szemináriumon kívül két papnevelő intézet működött Nagyszombatban, 1-1 Esztergomban, Bécsben (Pázmáneum), illetve Pozsonyban.⁴

Az egyházmegye irányításának a munkáját három káptalan segítette. Ebből kettő ún. társaskáptalan volt. A 12 kanonokból álló pozsonyi társaskáptalan élén a pozsonyi prépost állt, aki egyúttal pozsonyi főesperes is volt. A nagyszombati társaskáptalan kisebb volt, összesen 6 kanonoki állással rendelkezett. Legfontosabb szerepet az egyházmegye életében a káptalanok között az esztergomi székeskáptalan játszott. Széküresedés, vagyis az érsek halála esetén a 22 tagból álló érseki főkáptalannak kellett megválasztania az egyházmegye ideiglenes kormányzóját. Három legtekintélyesebb tagja a nagyprépost, az éneklő- és az örkanonok volt. Rangban utánuk következett a három kisprépost, akiknek mindegyike a korábbi időszakban egy-egy társas káptalan élén állt. Név szerint a szentgyörgymezei prépost, aki egyszersmind székesegyházi főesperes is volt, a Szent István első vértanúról nevezett vári prépost, valamint a Szent Tamás vértanúról nevezett hegyfoki prépost. Kinevezési sorrendben őket követték a főesperesek (sorrendben: nyitrai, nógrádi, honti, barsi, komáromi és sasvári), majd következtek a mesterkanonokok. Utóbbiak közül kerültek ki a papnevelő intézetek rektorai is. Szintén káptalanbelieknek tekintették a karpapokat is, noha ők nem voltak kanonokok. A kanonokok eltartását külön káptalani birtokok biztosították. A nagyprépost úgyszólván a káptalan összes jövedelméből ötödrészt kapott. A káptalan további tagjai is részesültek a tizedek bizonyos hányadából és méltóságaik külön javadalmazásaiból is.⁵

Az érsekség igazgatását széküresedés esetén az esztergomi káptalani helynöki hivatal irányította. Ide kellett évente háromszor a nagyszombati helynöknek beküldenie hivatala jegyzőkönyveinek kivonatait. Az esztergomi káptalan fontosabb ügyekben, különösen azokban, amelyek az egyházmegye egységét érintették, rendeleteket küldött Nagyszombatba. Ha a nagyszombati kerületnek felszentelt papokra volt szüksége, akkor az újonnan felszentelt papok közül az esztergomi káptalan rendelt lelkészeket a nagyszombati kerületbe. Esztergomból érkezett meg Nagyszombatba az agg papok ellátására szánt pénzösszeg is. A fennmaradó ügyekben – az érvényes rendeletek szerint – a nagyszombati kerület papsága fölött a nagyszombati vikariátus gyakorolta az egyházkormányzati hatalmat.⁶

Kopácsy József prímás 1847. szeptember 18-án bekövetkezett halálát követően a káptalan 1847. szeptember 23-án Kunszt Józsefet választotta meg az egyházmegye általános helynökévé, akinek IX. Pius pápa 1847. november 6-án megadta az egyházmegye kormányzatához szükséges felhatalmazásokat.⁷ 1848. június 25-

én Hám János korábbi szatmári püspököt az uralkodó – a Batthyány-kormány előterjesztésére, több más ordinárius mellett – esztergomi érsekké nevezte ki. A Vatikán képviselője, Montani kanonok, auditor panaszkodott ugyan a szokatlan eljárás miatt (korábban pl. mindig több jelölt nevét terjesztették fel az uralkodónak, szemben az 1848-as esettel, amikor csak egy jelöltet terjesztett elő a kormány), de a későbbiekben kénytelen volt napirendre térni az események felett.⁸

Ugyanakkor a kinevezéseket követően szükséges prekonizációt (pápai kinevezést) sem az osztrák hatóságok, sem a bécsi nunciatúra nem tartotta sürgősnek. 1848. július 19-én a kinevezési ügyben Bécsben eljáró megbízott, Csarada György még mindig csak annyit tudott elérni, hogy Montani auditor szóbeli ígéretet tett arra, hogy a kinevezéseket másnap közölni fogja a pápával.⁹ Augusztus 21-én Csarada már érzékeltette, hogy az uralkodó nem fogja az adott formában aláírni a főpapi kinevezéseket. Egyúttal mellékelte Montani auditor hozzá intézett levelét is, amelyből kiderült, hogy Hám kanonizációjáért a nunciatúra szokatlanul magas összeget, 200 dukátot követelt.¹⁰ Augusztus 29-én pedig, a hivatalos értesítést megelőzően, Csarada már azt is tudatta a kinevezett érsekkel, hogy az uralkodó miért vonakodik az újonnan kinevezett érsekek, illetve püspökök kinevezési okmányait aláírni. Először is az uralkodónak nem a teljes címe szerepelt a magyar kormány által expedált okmányokon („V. Ferdinánd magyar király”). Másodszor a kinevezések nem voltak az uralkodó pecsétjével hitelesítve. Harmadszor az okmányok nem voltak az illetékes miniszter által ellenjegyezve. A kinevezési okiratokat tehát vissza fogják küldeni a magyar külügyminiszternek, az új okiratokat pedig Bécsben, az uralkodónál fogják kiadni. A nunciatúra továbbra sem serénykedett, a prezentációs iratok még mindig Bécsben voltak.¹¹

Szeptember 5-én Csarada már arról értesítette Hámot, hogy a kinevezési okmányokat újra expedálták, egyúttal reményét fejezte ki, hogy azok 5 nap alatt végleg elkészülnek.¹² A taxák csökkentése érdekében tett lépések – amelyeket Hám is szorgalmazott – nem jártak sikerrel. A bécsi nuncius a bajor püspökök példájára hivatkozott, akiknek kevesebb volt a jövedelme, mint a magyarországi ordináriusoknak, és mégis ugyanazt a taxát fizették.¹³ Hám kinevezésének ügye áthúzódott 1849-re is, ezért arra a későbbiekben még vissza fogunk térni.

Logikusnak tűnt a következtetés, hogy kinevezését követően már Hám irányította az Esztergomi Főegyházmegyét. Ezzel összefüggésben Kunszt József szerepét 1848/49-ben mindeddig alábecsülte történeti irodalmunk. Ennek oka elsősorban abban rejlik, hogy Hám János 1850-ben kelt, egy esetleges hadbíróági vizsgálat céljára megfogalmazott védekező iratában nem ejtett szót helyetteséről.¹⁴ Ezen iratot használta Hám életrajzírója, Irsik Ferenc pápai preláthus is a boldog emlékü püspök életrajzának megírása során.¹⁵

Hám János – néhány kivételes, reprezentatív, illetve politikailag feltétlenül szükséges esettől eltekintve – nem vett részt 1848/49-ben az Esztergomi Főegyházmegye kormányzásában. Hám ugyanis prekonizációja előtt nem akart beleszól-

ni az egyházmegye ügyeibe. Ezt nem csak védekező iratában állította határozottan,¹⁶ hanem Kunszt Józseffel folytatott levelezése során is több ízben kinyilvánította. Ilyen eset volt a primási kegyuraság alá tartozó nagycétényi plébánia betöltésének az ügye is. A megürült plébánosi állásra 11 lelkész nyújtotta be folyamodványát plébánosi kinevezése érdekében. A helynök rangsorolta a jelentkezőket és – a korábbi szokásnak megfelelően – három személyt terjesztett fel Hámnak 1848. november 16-án. Cétényi plébánosnak Birkés György bajtai plébánost, míg Bajtára Ocsovszky Ferencet, a káptalani helynökség levéltárosát javasolta kinevezni. A kinevezett érsek válaszában úgy ezen, mint más plébániák esetében kérte a döntés elhalasztását egészen addig, ameddig az érsekség kormányzatát törvényesen átveheti. Ugyanakkor felhatalmazta a helynököt – amennyiben az szükségesnek látta – a megfelelő intézkedések megtételére.¹⁷

Hám 1848. december 8-án kelt leveléből megtudhatjuk, hogy több kérelmet juttattak el hozzá, így többek között Csernák József kanonokét, aki az érsekújvári leánynevelő intézet számára szeretett volna 8 öl tűzifát szerezni. Kunszt Józsefhez intézett válaszában kifejtette, hogy, „mivel maga [t.i. Hám János – Z.P.] semmiféle, a primási széket érintő rendeletre nem akar hatást gyakorolni, illetve nem is gyakorolhat hatást”, ezért a helynök maga válaszoljon a kérelmekre. Ugyanakkor írt Kruplanicz Simonnak, a primási javak igazgatójának is, kérve, hogy Kunsztal konzultálva tegyenek meg mindent a kérvényezőkért, „amit az igazság, méltanyosság, és keresztényi irgalmasság megkívánnak”.¹⁸

Hám időnként a magyarországi vármegyék követeléseinek is eleget tett. Bars vármegye állandó bizottmánya 1848. december 8-án felszólította a kinevezett érseket, „hogy ama hallatlan irtó harcnak, mely úgy a szabadság, mint a szolgaság harca is, mielőbbi bevégzésének elősegélésére segédkezeket el ne vonjon”. Egyúttal a kinevezett érsek hazafias érzéseire és igazságszeretetére hivatkozva reményét fejezte ki a megye, miszerint az ordinárius a „megyéjében létező leginkább tót ajkú helységek lelkészeit arra serkentendi, hogy a haza iránti kötelesség legszentebb lévén, annak teljesítésére, valamint a most legközelebb ismét hazánkba fegyveres rabló csoporttal betört Hurbannak alkotmányellenes lázításai irányába erélyes közremunkálásaik által a rájuk bízott híveket felvilágosítani el ne mulasszák”.¹⁹ Hám feltehetően nem zárkózott el a kérés teljesítése elől, hiszen Kunszt József 1848. december 29-én arról értesítette Hámot, hogy megismételte a Bars vármegyei klérushoz intézett figyelmeztetését, nehogy úgy tűnjön, hogy a vármegyének a primáshoz intézett felszólítása sikertelen volt.²⁰

1849. február 12-én Hám megismételte, hogy korábbi kérésének megfelelően – lehetőség szerint – tartsák függőben a döntéseket kinevezéséig, ugyanakkor, nehogy a helynökség beosztottai valamiben hiányt szenvedjenek, felhatalmazta helyettesét a szükséges intézkedések megtételére.²¹ 1849. március 10-én, Alfred zu Windisch-Grätz herceg, tábornagy követelésének megfelelően utasította Kunszt Józsefet, hogy hívassa magához Kruplanicz Simon primási jószágigazgatót, és tud-

ja meg, hogy Simoncsits János primási levéltáros, aki tetteleg támogatta a szabadságharcot, még alkalmazásban van-e, s ha igen, akkor haladék nélkül fossa meg hivatalától.²² A főegyházmegye életének tulajdonképpen irányítása tehát Kunszt József általános főkáptalani helynökre maradt, ezért az egyházmegye történetének rekonstruálásához is a helynökségi iratok nyújtják a legbiztosabb támpontokat.

Ez akkor is tény, ha – amint arra már utaltunk – a kinevezett érsek néhány (kivételes, politikai, illetve protokollárisnak tekinthető) ügyben maga járt el. Jól érzékelteti ezt az alábbi eset. Mészáros Lázár hadügyminiszter megbízásából Láhner György alezredes, a budai országos fegyvertár parancsnoka 1848. október 19-én felkérte Hámot, hogy a nemzetőrség felfegyverzésére a kemencei és a bernecei erdőkből szállítsanak 15000, bükkfából készült kaszanyelet a budai fegyvertárba, a költségeket pedig terjesszék fel a hadügyminisztériumnak. Hám még aznap utasította az érseki javak igazgatóságát a rendelet végrehajtására és azt is hozzáfűzte, hogy a minisztériumtól „semmi fizetés ne követeltessen”.²³

A kaszanyelek, ha nem is túl gyorsan, de elkészültek. A nemzetőrség mobilizálása, majd az esők ideiglenesen lehetetlenné tették a kaszanyeleknek a Duna partjára történő kihordását. A nehézségek ellenére 1848. november 22-én 5000 kaszanyél már Szobon volt.²⁴ December közepére leszállítottak 12121 kaszanyelet, a fennmaradó részletet pedig december második felében szállították el rendeltetési helyére.²⁵ A kaszanyeleknek a „haza oltárára” történő felajánlása nagy felháborodást váltott ki Bécsben, Andrássy György gróf már 1849. január 18-án kelt emlékiratában megbotránkozva emlékezett meg az esetről.²⁶

Ugyanakkor a kinevezett esztergomi érsek aktívan részt vett a püspöki kar tanácskozásain. Ezeket október végén Fogarassy Mihály fővárosi lakosztályában tartották. Josip Jellačić báró támadását követően fontos kérdéssé vált a papságnak a fegyveres harchoz való viszonya. Az Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) már 1848. október 4-én értekezletre hívta Hám Jánost és a fővárosokban tartózkodó püspököket, hogy a „drága haza és a szent szabadság” ügyéről értekezzenek.²⁷ Szemere Bertalantól kezdve a Kossuth Hírlapjában is publikáló, radikális beállítottságú Barsi József bicskei plébánosig sokan követelték, hogy a püspöki kar „mély és makacs” hallgatását törje meg, és foglaljon állást a szabadságharc mellett. Josip Rajačić karlócai szerb pátriárkát, „a rablógyilkosok főpapját” állították példaképül a püspökök elé, mint akinek a cselekedeteit, igaz, ellentétes előjellel, követniük kellene. A püspöki kar ezért 1848. október 25-én először körlevélben fordult a katolikus hívekhez, amelyben a haza védelmére és (az OHB nevének említése nélkül) az előljárók iránti engedelmességre intette a címzetteket.²⁸

A Fogarassy-lakosztályban tartott püspöki tanácskozásokon vetődött fel a gondolat, hogy a püspöki kar próbáljon meg a béke helyreállítása érdekében a szembenálló felek között közvetíteni. Ennek megfelelően a püspöki kar 1848. október 28-án feliratot intézett az uralkodóhoz. A folyamodvány fogalmazványát Horváth Mihály készítette el, majd a püspökök többsége az élesebb kitételeket tompított-

ta. Ebben az iratban szomorú képet festettek hazánk állapotáról. „Az alvidéken egy népfaj [a szerbek – Z.P.] bár hazánk többi lakosaival mindenben egyaránt jogosított, elámítva, felbujtva ármányos izgatók által már hónapok óta, minden ok nélkül, iszonyú lázadásban áll, kiirtani törekedvén onnan Fölséged trónjának legbiztosabb támaszát a magyar és német ajkú népet.”²⁹

Az ordináriusok lehetetlennek tartották, hogy az uralkodó hozzájárult volna az általa szankcionált törvények elleni támadásokhoz. Ezzel együtt határozottan kiálltak az egyházfők az áprilisi törvények mellett is. „Fölséges úr, ezen új törvények, ezen új kormányforma a nép szabadságának új biztosítékokat adván rövid idő alatt is oly mély gyökeret vertek a nép szívében, hogy főpásztori kötelességünk szerint kénytelenek vagyunk előadni, miképp oly állapotba jutott már nemzetünk, hogy azonnal kiveszne kedélyéből minden, eddig oly hű kegyelet a kir. trón iránt mihelyt elhihetné, hogy a Fölséged kir. szavával szentesített új törvények s független kormányzat ellen Fölséged megegyeztetével intéztetnek ezen csapások”.³⁰ Végül a püspökök az uralkodótól – a király esküjére hivatkozva – kérték a „belbéke” helyreállítását. A püspöki kar fentebb ismertetett pásztorlevelét, illetve felségfolyamodványát azért ismertettük ilyen részletesen, mert azokat osztrák politikusok később Hám elmozdításának indokai között emlegették. 1848. december 21-én az OHB külön levélben szólította fel a kinevezett esztergomi érseket, hogy papságát utasítsa nyilvános imádságok megtartására a magyar hadsereg katonáiért, az elesettekért pedig mutassanak be engesztelő áldozatot.³¹

A cs. kir. főerők 1848. december közepén kezdődő támadása viszonylag gyorsan, 1849. január 5-én a császári erők kezére juttatta a fővárost. Hám János ekkor érkezettnek látta az időt, hogy átálljon a „törvényes” uralkodó oldalára. Már említett védekező iratában Hám így foglalata össze e napok legfontosabb eseményeit: „Nem sokkal megérkezése után a Budán és Pesten tartózkodó főpapokkal és kanonokokkal tisztelegtünk Windisch-Grätz herceg előtt, és kifejeztük Őfelsége iránt érzett hűségünket és hódolatunkat. Ugyanazon célból Jellačić tábornok ő excellenciáját is felkerestem lakásán, a pesti Károlyi-házban. Mindkét helyen jól és emberségesen fogadtak... A budavári Nagyboldogasszony templomban ünnepi szentmisét celebráltunk, a püspöki kar nevében minden egyházmegyébe, illetőleg egyházmegyei paphoz pásztorlevelet küldtünk, amelyben a népet kioktattuk a helyzetről, hűségre intettük Ferenc József, mint törvényes apostoli király iránt, és arra is figyelmeztettük, hogy a császári seregben ne ellenséget, hanem jó barátot lássanak, amely azért jött, hogy helyreállítsa a békét és rendet, és a lakosságot boldogítsa. Éppen ezért a császári katonákkal szemben ne gyűlölettel viseltessenek, hanem inkább bizalommal és szeretettel legyenek, és minden szükséges dologban készségesen támogassák. A pásztorlevelet és az esperesekhez intézett kísérőlevelet több ezer példányban nyomattuk ki, több száz példányt pedig a herceg ő magasságának adtunk át azzal a céllal, hogy ahová a közlekedési akadályok miatt eljuttatni nem tudjuk, a császári sereg vigye el és amerre győztes

fegyverei eljutnak, adja át kihirdetés végett az illetékeseknek. Mivel pedig általánosan, csupán a püspöki kar nevét írták alá, az én kötelességem volt, hogy mint kinevezett prímásnak a saját nevemet nyomassam rá.”³²

A leírás lényegében megfelel a valóságnak. Alfred zu Windisch-Grätz herceg, cs. kir. tábornagy 1849. január 9-én Hám Jánoshoz intézett levelében határozottan felszólította a magyarországi papságot Ferenc József, illetve a megszálló erők támogatására.³³ Hám január 11-én az egyházi ügyek 1848-as forradalom előtti intézési módjának a visszaállítását kérte.³⁴ Január 12-én körlevelet intézett az esperesekhez, amelyben Ferenc József iránti hódolatra és a császári kiáltványok közhírré tételére szólította fel beosztottait, Kunszt József pedig másnap a húsvéti böjttel kapcsolatos, ezúttal politikai utasításoktól mentes körlevelet intézett az esperesekhez, a plébánosokhoz, illetve az adminisztrátorokhoz.³⁵ Hám már 1849. január 15-én tudatta a császári hatóságokkal, hogy a püspökök pásztorlevelet kívánnak kiadni, s 20-án Hám, a püspöki kar nevében, körlevélben szólította fel a katolikus hívőket a Ferenc József iránti hűségre és a császári csapatok iránti engedelmességre.³⁶

A körlevél, amelynek Esztergomba történő eljuttatásáról Hám személyesen gondoskodott, a hívők és a papság egy részének körében felháborodást váltott ki, kihirdetése pedig a katonai, illetve közlekedési viszonyok következtében nehézségekbe ütközött. 1849 január végén a kinevezett esztergomi érsek személyesen küldte szét a magyarországi ordináriusoknak a császári kiáltványokat.³⁷ Hám ezt követően a püspöki kar néhány császárpárti tagjával együtt személyesen is szeretne volna az ifjú császár előtt hódolatát kifejezni, de tekintettel 1848-as tevékenységére, az uralkodó visszautasította e kérés teljesítését.³⁸ A kinevezett prímás azonban nem adta fel a reményt, és Windisch-Grätz közbenjárását kérte a kihallgatás kieszközlése érdekében. Ferenc József köszönetet mondott ugyan a püspökök hűségnyilatkozatáért, de úgy ítélte meg, hogy az adott helyzetben nem lenne célszerű elhagyni állomáshelyüket.³⁹ Hám erre ígéretet tett, hogy a magyarországi püspökök mindent meg fognak tenni, hogy híveiket visszavezessék az Ófelsége iránti engedelmesség útjára.⁴⁰

Március 17-én Hám újabb fogalmazványban fejtegette lojális érzelmeit a császári hadsereg főparancsnokának. Mint írta, a hősi cs. kir. hadsereg felszabadulást hozó megjelenésének első pillanatától kezdve kötelességének érezte, ami minden jóérzésű polgár kötelessége, tudni illik, hogy segítséget nyújtson a törvényes rend helyreállításához és a lázadás leveréséhez. Ismételten felszólította a magyarországi püspököket, hogy minden módon próbálják meg felvilágosítani a „félrevezetett” népet. Végezetül 20000 forintot ajánlott fel a zendülés leverésére.⁴¹ Windisch-Grätz lelkesedését az sem csökkentette, hogy a levél tisztázatában már csak 8000 forint szerepelt felajánlás gyanánt. A főparancsnok lelkes hangulatú levélben hozta a császár tudomására az adományt, s kiemelte, hogy az adomány értéke annál becsesebb, mivel az adományozó birtokait a felkelők elpusztították.⁴² Hasonló hangnemben mondott köszönetet a főparancsnok „a jó ügy nevében” a

kinevezett prímásnak is.⁴³ Az uralkodó 1849. március 30-án válaszolt Windisch-Grätz levelére. Mint írta, megelégedéssel olvasta a Hám János-féle adományról szóló jelentést, és felkérte a tábornagyot, fejezze ki a magyar prímásnak érzelmei és törekvései felett érzett megelégedését.⁴⁴

1849. március 23-án kelt levelében Hám 300 akó bort ajánlott fel a „törvényes rend” helyreállítása érdekében folyó küzdelem támogatására.⁴⁵ Még 1849. március 29-én Hám János politikai kérdésekben kifejtette a véleményét Kunszt József általános helynöknek is. Ebben a levelében ismét határozottan felszólította a papságot a császári erők minden lehetséges módon történő támogatására, az esperesek és a papság ebben az értelemben történő utasítására, a megszálló hatóságokkal való együttműködésre és a császáriak anyagi támogatására. Kunszt József természetesen eleget tett a kinevezett érsek kérésének, és ebben a szellemben utasította egyházmegyéje papságát, beleértve a Nagyszombati érseki kerületet is.⁴⁶

A beszállások a prímási és a káptalani javakat sem kímélték. Pozsonyban 1849. március 19-én délután Zichy Ferenc gróf, pozsonyi királyi biztos vezetésével egy császári tisztviselőkből álló bizottság szemrevételezte a prímási külső rezidencia még egyházi kézben lévő épületeit, és kinyilvánította, hogy az úrilakon túlmenően, amiben már akkor is katonai kórház működött, a majorsági épületeket, istállókat és a kocsizínt is lefoglalják a katonai kórház bővítése érdekében. Kruplanicz Simon, a prímási javak igazgatója nem volt elragadtatva a gyönyörűségtől, amikor a kórházbővítési tervről tudomást szerzett. 1849. március 24-én megírta Hámnak, hogy az érsekség – véleménye szerint – nehezen fog a követelt épületeknek ismételten a birtokába jutni. A kérelmet azonban a „mostani szomorú körülményekben elutasítani nem lehet”, ezért javasolta a prímási külső palota épületeinek átengedését azzal a feltétellel, hogy a belső palota minden beszállástól mentes maradjon. Hám lényegében elfogadta Kruplanicz javaslatát.⁴⁷

1849. március 28-án, amikor Zichy Ferenc gróf, pozsonyi királyi biztos a fent említett katonai kórház bővítésére 1500 pengőforintot követelt a kinevezett érsektől, Hám határozottan támogatta a kérés teljesítését. Zichy leveléből kitűnik, hogy a prímás pozsonyi nyári lakát valóban egyre nagyobb mértékben vette igénybe az ott állomásozó katonaság.

„Midőn a múlt 1848-ik év utolsó hónapjaiban – kezdte Zichy levelét – s a pártütőknek szegény hazánkat jelenleg is pusztító serege szabad királyi Pozsony városában, s ezt környező vidéken szállásolt vala; a pártütők főnökei Hercegséged ezen város kebelében lévő nyári lakának egy részét betegek számára kórházzá alakítani mit sem kételkedtek. Bekövetkezett pedig a hatalmas császári hadseregnek... Honunkba diadalas és fényes bejövetele; azóta a jó, és igazságos ügy mellett harcolt, sebesült, és így betegek lett császári-királyi katonák, az immár kórházzá átalakított Hercegséged fent írt nyári lakában ápolattak. Azonban a betegek száma jóval nagyobbodván... Hercegséged említett nyári lakának többi

részét is általános közjólétünk kivívásáért vitézül harcolt, és eközben megsebesített császári-királyi vitézek ápolására kellett fordítani...”⁴⁸

Hám Kruplanicz Simon jószágigazgatót 1849. április 4-én utasította a káptalani helynökkel egyetemben a kérés teljesítésére. Az 1500 forint átutalása során úgy kell eljárni a kinevezett érsek szerint, „hogy a jó ügy mellett való szolgálati készségünk kétségbe semmi tekintetből ne vonathassék”, s ezért felszólította a címzettet, hogy igyekezzen a kérést „erőnk megfeszítésével is foganatosítani”.⁴⁹

Az esztergomi térparancsnokságok megkímélték ugyan a főkáptalani hivatal épületét a beszállásolásoktól, amint azt Kmety György ezredes 1849. április 30-án kelt nyílt rendelete is tanúsítja, de az istállókra már igényt tartott a katonaság.⁵⁰ Palkovics Károly kormánybiztos pedig 1849. május 9-én egy 1000 ember ellátására alkalmas katonai kórház kiakakítására adott utasítást az esztergomi, várbeli kanonokházakban, s a kórház felállítására valóban sor is került. A kanonokoknak el kellett hagyni házaikat.⁵¹

1849 márciusában Hám konferenciát hívott össze Lonovics József kinevezett egri érsek, Bartakovics Béla rozsnyói püspök és néhány, Pest-Budán tartózkodó kanonok részvételével. A megjelentek megállapodtak abban, hogy Őfelségének „hazafias ajándékként” szeretnének egy jelentősebb összeget felajánlani. Amikor március végén, Hám és Lonovics szóbeli ígéretére hivatkozva, Windisch-Grätz 1000000 forintos kölcsönt követelt az egyháztól, akkor Hám nem merete egyedül vállalni a felelősséget, és egy jövőbeni nemzeti zsinat összehívásától tette függővé az összeg felajánlását. Arra is utalt válaszlevelében, hogy a felajánlást esetleg össze lehetne kötni az úrbéri jövedelmek elvesztése fejében nyújtandó kárpótlással.⁵² Nem feladatunk Hám János tevékenységének minden részletre kiterjedő bemutatása, hiszen ő csak rendkívüli esetekben szólt bele a főegyházmegye kormányzásába. Ugyanakkor az egyházmegye irányításában 1848/49-ben több ordinárius is szerepet játszott, ami jelentősen befolyásolta az érsekség sorsát.

A magyar hatóságok – noha már február közepén tudomást szereztek a Hám János által szignált, január 20-i pásztorlevélről – csak 1849 májusában, az esztergomi érseki levéltárban talált dokumentumok hatására nyilvánították Hám Jánost és helyettesét, Kunszt Józsefet hazaárulónak. Ugyanekkor lefoglalták Pribyla József, Liphay Antal és egy harmadik esztergomi kanonok vagyonát is. Ugyanakkor Palkovics Károly kormánybiztos úgy ítélte meg, hogy noha a főkáptalan szelleme nem dicséretes, „miután azonban az egyházi megye kormányzatában az összes káptalan be nem folyik, az ellenségnek pedig pénzbeli, vagy egyéb jóakarattal segélyt nem adott – nyugtatói pedig bizonyítanak, miként a magyar álladalomnak múlt évben önkéntes ajándékot nyújtott, Hám János árulásában nyilvános részesnek a káptalant nem bélyegezhetem”.⁵³

A tavaszi hadjárat során elért magyar sikerek menekülésre késztették az egyházmegye vezetőit. Hám János és az egyházmegye általános káptalani helynöke is távozásra kényszerült a magyarok elől. Hám 1849. április 22-én indult el néhány

pár fehérművel és két talárral, a hadipénztár védelmére kirendelt egységekkel együtt Budáról, és Székesfehérváron, illetve Veszprémen át 26-án Pápára érkezett.⁵⁴ Ekkor már kíséretében volt Farkas Ferenc fehérvári nagyprépost, Czigler Ignác lekéri apát és magyarországi tábori főpap, valamint Biró László kanonok is. Plosszer Ferenc pápai káplán naplójában így öröközte meg a nevezetes vendég, Hám János látogatását:

„Magas szikár termetén a szendeség képe ült, s ősz kora dacára tagjai gyermeki ártatlansággal lengettek. Szállását az irgalmasok zárdájában vette, s délután díszes papi öltönyben templomaink látogatására jött. Belépéskor a kövezetre térdelt, s mennyei áhítattal imádkozott. Azután megnézte templomunk részleteit, s teljes megelégedését nyilvánítá. Eljött azután lakunkba, belépett szobáinkba, kegyesen beszélgetett, s mindnyájunk szeretetét megnyerte.”⁵⁵

A kinevezett prímás már 27-én továbbindult Sopronba, majd május 1-én Bécsbe érkezett, és a kapucinus atyáknál szállt meg.⁵⁶ Hámat a magyar hatóságok honárulónak nyilvánították, s ezzel együtt az érsekség vagyonát, továbbá Hám magánvagyonát is lefoglalták, és állami kezelés alá vették.⁵⁷ Maga Hám védekező iratában fájdalmasan emlékezik meg arról, hogy az általa aláírt pásztorlevél néhány példánya a magyarok kezébe került, „akik ezért hazaárulónak és vagyonvesztettnek nyilvánítottak, minden vagyonomat elkobozták és elpusztították, úgy mint kb. 10000 darabból álló juhnyáját, sertéseket, kb. 500 darab szarvasmarhát, a tele magtárakat és pincéket, úgy Egerben, mint Zsércen kiürítették. Tiszanánán a szobák bútorait is elhurcolták. Szó szerint amit csak találtak birtokon, azt vagy potomon áron eladták, vagy széthordták, sőt annyira tönkretettek mindent, hogy abból a jövőben sem származhatott jövedelem. Szatmáron, (ahol tulajdonképpen a püspöknek semmilyen vagyona nincs) valamennyire enyhébben jártak el, legalább a bútoraimat nem adták el, hanem csak zár alá helyezték, de azért a beszállásolt katonák úgy elhasználták, hogy nem csekély kárt okoztak bennük. Itt, Szatmáron azonban nagy igazságtalanságot követtek el, mert nemcsak azt vették zár alá, ami az én tulajdonom volt, és pedig nevemnek, a becsületemnek legsúlyosabb meggyalázásával, hanem arra is rátették a kezüket, amit már előzetesen alapítványi intézmények számára vásároltam, és már át is adtam. El lehet képzelni, hogy az összeírás alkalmával mennyi fehérmű, asztalnemű, egyéb más ruha és holmi vált ragadozó kezek zsákmányává. A kár szerény becslések szerint is 300000 pengő forintra becsülhető.”⁵⁸

Kunszt József 1849. április 21-én Jaross Vince kanonokot bízta meg az egyházmegye ideiglenes irányításával, majd ő is Bécsbe menekült.⁵⁹ Érdekességként megemlíthetjük, hogy a helynöki hivatal mind a cs. kir. alakulatok, mind pedig a honvédség illetékes hatóságai mentesítették a beszállásolások alól, így a hivatal a szabadságharc alatt mindvégig zavartalanul működhetett.⁶⁰ Jaross Vince a magyar forradalmi hatóságok bizalmát is élvezte. Palkovics Károly kormánybiztos a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz intézett, 1849. június 25-én kelt jelentésében

becsületes hazafiként jellemezte az ideiglenes helynököt annak ellenére, hogy Jaross egyházfegyelmi ügyekben elődje konzervatív irányvonalát követte.⁶¹ Jaross Vince valóban együttműködött a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériummal, amikor például a tábori lelkészek juriszdikciója kapcsán nehézségek merültek föl, és a lehető legkedvezőbb javaslatot tette a problémák megoldása érdekében.⁶² Ugyanakkor Jaross több ízben összeütközésbe került a forradalmi hatóságokkal, amelyek gyakran önkényesen töltötték be a megürült lelkészi állásokat.⁶³

Jaross magatartására jellemző Herbán József taszári segédlelkész esete. A magyar hadsereg főhadiszíntéren elért sikerei következtében a császárpárti Bublik István, verebélyi plébános elmenekült állomáshelyéről. Erre Justh József, Bars megyei főispán és teljes hatalmú kormánybiztos, a neki „hazafi szelleméről, s vallási buzgalomról különösen ajánlott Herbán József taszári segédáldozárt” nevezte ki Verebélyre adminisztrátornak. Jaross Vince 1849. június 22-én élesen tiltakozott a kormánybiztosnál a törvénytelen rendelet ellen. Herbán kirendelését feleslegesnek ítélte, mivel ő már gondoskodott a plébánia megfelelő ellátásáról. Élesen bírálta a kormánybiztost az egyházi hatalomba történt illetéktelen beavatkozása miatt is. „Ezen kormánybiztosi rendelet” – érvelt – „túlhágott azon korlátokon, melyek a Kath. Anyaszentegyházban a világi hatalomnak beavatkozását meghatározzák, bevágott az egyházi elöljáróság jogába s megzavarta azon természetes és törvényes viszonyt, mely a világi és egyházi joghatóságok közt létezik. Katholika Anyaszentegyházunkban t.i. a lelkipásztori küldetés csupán a püspöki hatalomban gyökerezik, egyedül ebből származhatik, miért is minden más eredetű küldetés semmis és érvénytelen...”⁶⁴ Így azután nem is került Verebélyre Herbán József, sőt a szabadságharc leverését követően a Scitovszky János esztergomi érsek által felállított egyházi törvénszék is vizsgálat alá vonta.

Nagyszombatban is érzékelhető volt a forradalom hatása. Víber József nagyszombati vikárius az érsekség császári érzelmi papjainak a képviselője volt. Már 1848. október 1-én bírálta Hám óvatos, a magyar kormánnyal történő nyílt összeütközést kerülő politikáját. A kinevezett érsek szemére vetette, hogy sokan hallgatással vádolják az országnak ebben a válságos helyzetében. Nemtetszését fejezte ki azzal kapcsolatban is, hogy Hám utasítására 1848 őszén „valamiféle békéért” tartottak országszerte könyörgéseket, nem pedig a királysáért.⁶⁵

1848 októberében Ujházy László, Pozsony megye királyi biztosa Nagyszombatban mindenkitől, így a Szent István Papnevelő Intézet személyzetétől is hűségesköt követelt a magyar alkotmányra. A nagyszombati vikárius lakhelyét pedig rendeleti úton elvette, és abban hadi kórházat rendeztetett be. Víber Józsefnek tehát ki kellett költöznie, és 1848. október 20-án kelt levelében arra kérte a kinevezett prímást, hogy lakását az érsek nagyszombati palotájába helyezhesse át. Hám csak annyi megjegyzést fűzött a kérelemhez három nappal később, hogy tegyék meg azokat a rendeleteket, amelyeket az adott szükséghelyzet megkövetel.⁶⁶

Víber József nagyszombati helynök 1849. április 27-én kelt levelében jelentette Esztergomba, hogy elhagyja székhelyét. Mint írta, a magyarok 1848. december 16-án fenyegetőzések közepette hagyták el a várost, s most maga is bölcsőbbnek látja követni az Úr tanácsát: „si vos persecuti fuerint in una Civitate, fugite in aliam”.⁶⁷ Távolléte idejére Schnell Györgyöt jelölte ki helyettesének, ő maga pedig Karlsbadba utazott, hogy az ottani fürdőkben találjon enyhülést.⁶⁸

A császári csapatok ismételt térnyerését követően 1849. augusztus 28-án Jaross Vincétől ismét Kunszt József vette át az egyházmegye gyakorlati irányítását. Jaross Vincét viszont letartóztatták az osztrák hatóságok, s Pestre hurcolták. A főkáptalani helynök igyekezett elérni, hogy egykori helyettesét a császári hatóságok szabadon bocsássák. Amikor Bécsből hazatért, szándékosan Pesten keresztül utazott, hogy Jarossra vonatkozó kérelmét szóban előterjeszthesse Karl Geringer altábornagynak, a pest-budai cs. kir. katonai kerület parancsnokának. Mivel erre szeptember 5-én nem kapott lehetőséget, és másnap tovább kellett utaznia, írásban fordult Geringerhez.

1849-ben a „sajnálatos márciusi és áprilisi események miatt” a császári hadseregnek el kellett hagynia Esztergomot – kezdte gondolatmenetét. Ekkor, mivel neki is menekülnie kellett, maga helyett egy helyettes káptalani helynököt kellett kijelölnie. Választása Jaross Vincére esett, akit mind papi erényei, mind az uralkodóház iránti hűsége e posztra különösen ajánlatossá tett. Annál inkább meglepte a letartóztatásáról szóló hír. Rettenetes terrorizmus által életre keltett erkölcsi szabadsághiányban követte el azokat a cselekményeket, amelyeket most a terhére rónak. (A pesti cs. kir. hadbírószágon Kanzer hadbíró főleg a keresztes háborúra való felhívás egyházmegyében végrehajtott köröztetését, illetve azt nehezményezte, hogy Jaross nem tanúsított nyílt és erőteljes ellenállást a forradalmi magyar kormánnyal szemben.) A keresztes hadjátráról szóló rendeletet csak a minisztérium fenyegetésére és a kormánybiztos szóbeli követelésére adta ki, amidőn a káptalani hivatal már a fanatikus lakosság részéről súlyos kicsapongások fenyegették. Ha nem engedett volna – vélekedett Kunszt –, akkor tettlegességre került volna sor, Jarost eltávolították, a házat pedig kirabolták volna. A keresztes háborúról szóló körlevéllel nem ártott a jó ügynek sem, mivel a rendeletet a világi hatóságok már szétküldték a plébánosoknak, és annak kihirdetése e nélkül is megtörtént volna. Végül kérte az altábornagyot, engedje szabadon Jarost, hogy a kanonok szabad lábon védekezhessen. A jó ügynek tenne ezzel szolgálatot, hiszen a jó érzelműekre leverően hat az, hogy egy ilyen császárhű pap szigorú fogságban van.⁶⁹ Kunszt remekbeszabott kísérlete Jaross kiszabadítása érdekében nem járt sikerrel: Jaross Vincét a pesti cs. kir. hadbírószágon 1849. október 2-án 6 havi fogságra ítélte.⁷⁰

Ugyanebben az időszakban Bécsben is döntő fontosságú események zajlottak. Az előzményekhez tartozik, hogy Hám János már 1848. július 29-én kérte Kunszt Józsefet a prekonizációjához szükséges iratok megküldésére.⁷¹ Augusztusban

Hám állítólag azért sürgette beiktatását, mert nemzeti zsinatot szeretett volna tartani. A beiktatásra azonban végül is sohasem került sor. 1849. január 8-án, Csarada tudatta Hámmal, hogy Montani auditor szerint 1805 forint 28 krajcár taxát kell fizetnie az eljárásért.⁷² Január 18-án Leonhard tábori püspök is megerősítette, hogy a bécsi nuncius semmiképpen sem akar engedni az eljárásért fizetendő összegből: 100 aranyat követel természetben a maga számára és 150 forintot hivatala számára. Január 13-án Leonhard még arról értesítette Bécsből a kinevezett prímást, hogy a kánoni eljárás folyamatban van, és az aktákat már elküldték Rómába.⁷³ Egy héttel később viszont Csarada György már arról értesítette Hámot, hogy a bécsi nunciatura a királyi kinevezési példányok hiteles másolatainak a megküldését sürgeti, ami azért lehetett gyanús, mert korábban ilyen követelésekkel sosem állt elő Róma.⁷⁴ Február 20-án Leonhard tábori püspök további részleteket közölt Hámmal a kanonizációs eljárással kapcsolatos nehézségekről. Az újonnan kinevezett vatikáni osztrák nagykövet, Esterházy Mór gróf Gaeta-ban tartózkodott, ahova a pápa Rómából menekült a forradalmi események elől, ugyanakkor az ügyvivőség Rómában maradt. Leonhard arra is rámutatott, hogy a magyarországi kinevezett püspökök prekonizációját az is hátráltatja, hogy közülük ketten Kossuth párhívei.⁷⁵

Hám Ausztriában számos kihallgatáson fejthette ki nézeteit a magyarországi helyzetről. Így többek között fogadta őt május elején Friedrich Schwarzenberg salzburgi érsek, Ferenc József, május 21-én Prágában V. Ferdinánd és felesége, Mária Anna, és május 22-én Olmützben Ferenc Károly főherceg is, aki az uralkodó meghagyásából újabb adakozásra szólította fel Hámot.⁷⁶ Bécsbe visszatérve, 1849. május 26-án a kinevezett prímás engedélyt kért az uralkodótól, hogy a prímási javak terhére 50000 forint kölcsönt vegyen fel, amit a magyarországi lázadás elnyomására ajánlana fel.⁷⁷

A Hámmal szembeni bizalmatlanság nyilvánvaló jele volt, hogy 1849 áprilisában Franz Stadion gróf nem hívta meg az idős főpapot a monarchia püspökeinek Bécsben tartandó konferenciájára.⁷⁸ Alexander Bach ideiglenes belügyminiszter 1849. július 3-án kelt előterjesztése értelmében az osztrák minisztertanács határozatot hozott Hám János lemondatásáról. Bach előterjesztéséből pontosabban rekonstruálhatóak az indokok, mint Hám János – fentebb már említett – védekező iratából.

Bach először is megállapította, hogy a magyarországi felkelők eszméi a katolikus papság körében számos követőre és élharcosra találtak. Ha tehát a magyarországi katolikus egyházat vissza akarják vezetni hivatásához, akkor a gyenge, kétszínű vagy rossz főpásztorokat el kell távolítani, és buzgó, tetterős emberekkel kell őket helyettesíteni. Hám lemondatását elsősorban azzal indokolta, hogy a magyar kormány egy olyan embert javasolt prímásnak, akiből az ahhoz szükséges tulajdonságok hiányoznak. Hám idős ember, aki élete jelentős részét visszavonultságban töltötte. Ennek megfelelően megvetette a mindennapi politizálást. Képzettségére nézve számos beosztotta felülmúlja őt. Nem tud németül és szlovákul, ami hátráltatja abban, hogy egyházmegyéje híveinek többségével kapcsol-

latba lépjen. Karakterének e gyengéi határozták meg politikai viseletét is, ez magyarázza, hogy még 1848 őszén sem szakított a forradalmi kormányval, sőt, 1848. október 25-én szerepet vállalt egy „kossuthi stílusú” pástorlevél megírásában és ezt követően is támogatta a forradalmi rendszert. Bach javaslatára a minisztertanács és az uralkodó úgy döntött, hogy Hámot, aki inkább jellemének gyengeségéből kifolyóan, mint gonoszságból vett részt a felkelésben, fel kell szólítani a lemondásra.⁷⁹

Hám emlékirataiban főként Lonovics József kinevezett egri érsek és Scitovszky János pécsi püspök aknamunkájának tulajdonítja lemondatását, ebben azonban tévedett. 1849. június 10-e táján a kinevezett esztergomi érseket felkereste Friedrich Schwarzenberg salzburgi érsek, és felvetette, hogy nem áll-e Hám szándékában az Esztergomi Érsekségről és a prímási méltóságról lemondani? „A beszélgetést folytatva emlékeztetett arra, hogy a mostani nehéz és veszélyes idők sokat kívánnak a prímástól; ha akarnék, maradhatnék Szatmáron, vagy választhatnék tetszés szerint más püspökséget, vagy az egri érsekséget” – emlékezett vissza Hám a beszélgetésre. „Ez a dolog zavarba is hozhatott volna, úgy hogy képtelen lettem volna arra, hogy rögtön feleletet adjak, de én, aki ügyeimben sosem a magam, hanem felsőbbtség akaratát és Isten rendelkezését szoktam követni, és nem világi megtiszteltetésre vágytam, zavarodottság nélkül ennek megfelelően válaszoltam: az idők nehézsége és a fenyegető veszélyek, valamint a prímási jövedelem jelentékeny megcsappanása miatt lemondani nem nagy bátorság, ellenkezőleg inkább gyávaság lenne. Ezt a méltóságot, nemcsak hogy nem óhajtottam, és nem jártam utána, de még csak nem is gondoltam rá. A kinevezés miatt nem öröm, hanem félelem és szorongás fogott el, és nem más, mint azon ok bírt rá, hogy elfogadjam, hogy azt hittem, ez a döntés Istentől származik, amelyet szent kötelességem elfogadni. Ha most Istennek úgy tetszik, hogy Őfelségén és a magas minisztériumon keresztül másképpen rendelkezzen, teljesen mértékben alávetve magam belenyugszom abba, és soha egy panasz-szót sem fogok ejteni. Azt ajánlotta, hogy írásban mondjak le. Én azt kértem, hogy mentsenek fel ez alól, nehogy úgy tűnjön fel, mintha Isten szándéka ellen akarnék cselekedni, nehogy felelősként, bűnősként kerüljek színe elé. Azt válaszolta, hogy lemondás efféle módja nélkül nem fognak felmenteni, hozzátéve, hogy nem hivatalosan mondta, amit mondott, de azt ajánlja, hogy gondolkozzam a mondottakon.”⁸⁰ Néhány nappal később Hám megtudta, hogy Viale-Prelà bécsi nunciust is felszólították az osztrák hatóságok, hogy működjön közre Hám lemondatásában, de ő erre nem volt hajlandó.⁸¹

1849. június 17-én Hám a szaléziánusok felkérésére templomukban, ahol az Oltáriszentség nyilvános imádásra volt kitéve, ünnepi misét mondott. Ezt követően arról értesült, hogy Andreas Maschutar apát, miniszteri tanácsos, a kultuszminisztérium egyházi ügyekben illetékes referense akar vele valami fontos ügyben beszélni. Maschutar most már hivatalosan is megismételte, amit Schwarzenberg mondott, sőt Karl Geringer báró is felkereste Hámot ez ügyben. Július 14-én reg-

gel 9 órakor ismét meglátogatta Hámot Maschutar apát, miniszteri tanácsos, és közölte, hogy a minisztérium az Esztergomi Érsekséget üresedésben levőnek nyilvánította, egyúttal haladéktalanul követelte írásbeli lemondását is, amelyért 10 órakor szolgáját fogja elküldeni. „Mikor a szolga 10 órakor megjelent, átadtam neki írásbeli lemondásomat. Így hoztak ítéletet letételemre, engem pedig, akit érdem nélkül emeltek fel, érdemtelenül taszítottak le. Noha kérésemre minden félreértés nélkül, világosan értésemre adták, hogy semmiféle hibát nem követtem el, mégis, különféle okokat kerestek és terjesztettek, talán mert nem használtam lemondó nyilatkozatomban megfelelő és a minisztériumnak tetsző szavakat, hogy a minisztérium eljárását igazolják, amiket azonban velem nem közöltek és csak kerülő utakon, elkésésemre hozták tudomásomra” – írta emlékiratában.⁸²

Mivel Bécsben elterjedt a szóbeszéd, hogy Hámot is haditörvényszék elé állítják, Geringer javaslatára a kinevezett esztergomi érsek maga is emlékiratban foglalta össze, miért maradt 1848-ban az országgyűlés székhelyén, Pesten. Hám 1849. július 21-én kelt igazolásában hivatkozott arra, hogy 1848. augusztus 13-át követően Johann Michael Leonhard apostoli tábori helynökön keresztül bizalmasan figyelmeztette az udvart a rá leselkedő veszélyekre. Arra is utalt, hogy semmit sem óhajtott inkább, mint hogy elhagyja az országgyűlést és visszatérjen püspöki székhelyére, de a kinevezéssel kapcsolatos eljárás miatt Pesten kellett maradnia. E nyomorúságos helyzetében Pesten, a szerviták kolostorában húzta meg magát – írta –, vigasztalást az Istentől, felszabadulást pedig a császári csapatoktól remélve. Miután Pestet elfoglalták a császári csapatok, a püspöki kar nevében pástorlevelet intézett a hívekhez, illetve a papsághoz, amelyben az uralkodó iránti hűségre szólította fel azokat. A püspöki kar 1848 októberi folyamodványával kapcsolatban rámutatott, hogy tudomása szerint azt visszatetszés nélkül fogadták. Hám Geringerhez eljuttatott emlékirata kétségtelenül teszi, hogy ez az irat képezte a magját Hám 1850-ben papírra vetett, és később nyomtatásban is napvilágot látott emlékiratának.⁸³

A memorandumot Alexander Bach is, akinek Geringer továbbította azt, a „legmélyebb együttérzéssel” olvasta, egyúttal biztosította a főpapot, hogy érzelmeinek becsületességéhez és a császár iránti hűségéhez semmi kétséget sem fűz. Végül reményét fejezte ki, hogy Istentől kapott keresztény lelke erőt fog adni Hámnak ebben a szerencsétlen helyzetben, hogy sorsát lelki nyugalommal és szívbeli megadással viselje.⁸⁴ Hám válaszában köszönetet mondott Bach soraiért, majd hozzáfűzte, a Megváltó iskolájában megtanulta, hogy teljesítenie kell felelőseinek rendeleteit. Hangoztatta, hogy nem hagy föl azokkal a könyörgésekkel, amelyekben a felséges császári házra és a császárra kér áldást, majd végül ismételt szívélyes köszönetét nyilvánította Bachnak.⁸⁵

A lemondatás foganatosítását követően Hám János visszatérhetett a szatmári püspöki székébe. 1849. szeptember 9-én Bécsben benyújtotta az uralkodónak hűségnyilatkozatát, amelyben köszönetet mondott a szerencsésen levert felkelésért, és ígéretet tett, hogy ő és papsága mindent el fog követni a törvényes rend miha-

marabbi helyreállítása érdekében.⁸⁶ Ferenc József 1849. július 21-én Scitovszky János pécsi egyházmegyes püspököt nevezte ki esztergomi érsekké, aki rögtön át is vette az irányítást. A kinevezést ezúttal is Bach javasolta, aki szerint Scitovszky tudományossága, szigorúan vallásos életvitele, a császári házhoz való odaadó ragaszkodása erre a pozícióra alkalmassá teszi. Ami testi adottságait illeti, még alig múlt el 60 éves, egészséges, és várhatóan még sokáig tevékenykedhet.⁸⁷

A választás az osztrák kormány szempontjából indokoltan esett az országszerte jól ismert ordináriusra. Scitovszky rozsnyói püspökként már a reformkorban kitűnt konzervatív, katolikus álláspontjával a vegyes házasságok ügyében. Pécsi püspökként 1848-ban egyik kezdeményezője volt a Batthyány-kormánnyal szembeni nagyobb önállóságot sürgető katolikus autonómia-mozgalomnak. A szabadságharc alatt a császári hatóságokkal szorosan együttműködve üldözte a magyar kormány híveit egyházmegyéje területén. Bécsben 1849-ben részt vett az Osztrák Császárság katolikus püspökeinek konferenciáján, s jellemző, hogy rajta kívül az összejövetelnek alig akadt magyar résztvevője.⁸⁸ Az új prímás legfőbb feladatának az ismételt üresedésben lévő püspöki székek betöltését, illetve a bebörtönzött papok kiszabadítását tekintette.⁸⁹

Az Esztergomi Főegyházmegye kormányzata élén 1848/49-ben többször is változás következett be. Az egymást váltó ordináriusok politikai nézetei ugyan eltérőek voltak, egyházfegyelmi, egyházkormányzati felfogásuk azonban nem különbözött lényegesen egymástól. A forradalom és a szabadságharc története szempontjából Hám János és Scitovszky János mellett Kunszt József, Víber József és Jaross Vince tevékenysége is lényeges, hiszen hónapokon át ténylegesen ők irányították a főegyházmegyet ebben az időszakban.

Jegyzetek

[1] Meszlényi 1932. 15.

[2] Hegedűs - Tóth 2000. I. k. 16-17, III. k. 136-138.

Kunszt József: Brevis notitia Archi-Dioecesis Strigoniensis. Esztergom, 1848. július 31. PL AE Hám-akták. Szám nélküli eredeti tisztázat.

[3] Kunszt József: Brevis notitia Archi-Dioecesis Strigoniensis. Esztergom, 1848. július 31. PL AE Hám-akták. Szám nélküli eredeti tisztázat.

Schem. Strig. 1848. 269-273.

Kunszt József, illetve a sematizmus adatai itt kis mértékben eltérnek egymástól, a főszevegben az esztergomi általános helynök feljegyzésében foglaltakat szerepeltettük.

[4] Kunszt József: Brevis notitia Archi-Dioecesis Strigoniensis. Esztergom, 1848. július 31. PL AE Hám-akták. Szám nélküli eredeti tisztázat.

[5] Kunszt József: Brevis notitia Archi-Dioecesis Strigoniensis. Esztergom, 1848. július 31. PL AE Hám-akták. Szám nélküli eredeti tisztázat.

Meszlényi 1932. 16-17.

Kollányi 1900. XXXV-LVI.

- [6] Kunszt József: Brevis notitia Archi-Dioecesis Strigoniensis. Esztergom, 1848. július 31. PL AE Hám-akták. Szám nélküli eredeti tisztázata.
- [7] PL AE AVS Numerus Principalis (Num. Princ.) I. 2. cs. 1847:98, 1048, 1848:61.
- [8] Lukács 1981. 60-61.
Heindl 1972. 405-408.
- [9] PL AE Hám-akták 1848:92.
- [10] PL AE Hám-akták 1848:155-156.
- [11] PL AE Hám-akták 1848:182.
- [12] PL AE Hám-akták 1848:209.
- [13] PL AE Hám-akták 1848:230.
- [14] Közli: Zakar 2001. 51-100.
- [15] Irsik 1894. 187-223.
- [16] Zakar 2001. 85.
- [17] PL AE AVS Num. princ I. 2. cs. V 385 1848:2045.
Kunszt József – Hám Jánosnak. Esztergom, 1848. november 16. PL AE Hám akták. 1848: 279, 280.
- [18] Csernák József – Hám Jánosnak. Érsekújvár, 1848. november 28. Hám sk. hátrátával. PL AE Hám-akták 1848:299.
PL AE AVS Num. Princ. I. V 385 2. cs 1848:2141.
- [19] Bars megyének közönsége – Hám Jánosnak. Aranyosmarót, 1848. december 8. PL AE Hám-akták. 1848:300.
- [20] Kunszt József – Hám Jánosnak. Esztergom, 1848. december 29. PL AE Hám akták 1848:301.
- [21] PL AE AVS Num. Princ. I. V 385 2. cs 1849:269.
- [22] PL AE AVS Num. Princ. I. V 385 3. cs. 1849:409.
- [23] PL AS Ajd Tit. 3. Militaria et bellica (1799-1855). 430. cs. 1848:1225., mellékletekkel.
- [24] PL AS Ajd Tit. 3. Militaria et bellica (1799-1855). 430. cs. 1848:1294.
- [25] PL AS Ajd Tit. 3. Militaria et bellica (1799-1855). 430. cs. 1848:1408.
- [26] Andics II. 357.
- [27] KLÖM XIII. 357.
- [28] Az 1848. október 25-i körlevelet a sajtó alapján közölte: Elmer 1999. 122-123.
- [29] Az 1848. október 25-i körlevelet a sajtó alapján közölte: Elmer 1999. 122-123.
- [30] Horváth Mihály után közli: Elmer 199. 129-131.
- [31] KLÖM XIII. 838-839.
- [32] Zakar 2001. 90-92.
- [33] Az irat eredeti tisztázata: PL AE Hám-akták 1849:260, fogalmazványát közli: Andics II. 304-305.
- [34] Az irat tisztázata közli: Andics II. 313-315, fogalmazványa PL AE Hám-akták 1849: 261.
- [35] Hám körlevelét közli: Andics II. 316-318.
Kunszt körlevelének másolata: PL AE Hám-akták 1849:263.
- [36] Andics II. 326, 375-379.
- [37] Andics 1948/2. 321 - 322.

- [38] Andics II. 425-426.
- [39] Andics II. 475, 535.
- [40] Andics III. 20-21.
- [41] PL AE Hám-akták 1849:304.
- [42] Az irat fogalmazványát közli: Andics III. 79. Az eredeti tisztázata: ÖStA HHStA Kabinetsarchiv, Kabinetskanzlei, Ministerrat-Vorträge 1849:971.
- [43] PL AE Hám-akták 1849:307. Eredeti tisztázat.
- [44] ÖStA HHStA Kabinetsarchiv, Kabinetskanzlei, Ministerrat-Vorträge 1849:971.
- [45] Andics III. 95.
- [46] Andics 1948/2. 314-316, 322-325. Andics Erzsébet ezen közleményének 316. oldalán az esztergomi általános helynök kapcsán megállapította: „Ugyanitt megtaláljuk a nyomát annak is, hogy az esztergomi érseki helynök nem csak saját egyházmegyéjében köröztette a hercegprímás áruló körleveleit, hanem más egyházmegye vezetőjéhez, nevezetesen a nagyszombati érseki helynökhöz is elküldte ugyanabból a célból.” A nagyszombati érseki helynök természetesen nem egy önálló egyházmegyét, hanem az Esztergomi Érsekséghez tartozó nagyszombati érsekhelynöki kerületet irányította.
- [47] PL AS Ajd Tit. 3. Militaria et bellica (1799-1855). 430. cs. 1849:238.
- [48] Zichy Ferenc – Hám Jánosnak. Pozsony, 1849. március 28. PL AS Ajd Tit. 3. Militaria et bellica (1799-1855). 430. cs. 1848:227. Eredeti tisztázat.
- [49] Hám János – Kruplanicz Simonnak. Pest, 1849. április 4. PL AS Ajd Tit. 3. Militaria et bellica (1799-1855). 430. cs. 1848:227.
- [50] Kmety György 1849. április 30-án kelt nyílt rendelete: PL AE AVS Num. Princ I. V385 3.cs. 1849:sz.n.
- [51] Bencze Cs. 2000. 219.
- [52] Andics III. 128-132.
- [53] Andics 1948/2. 309-320.
KLÖM XIV. 461-462.
KLÖM XV. 318.
Palkovics jelentését közli Fazekas Cs. 2001. 178-180.
- [54] Irsik 1894. 203.
Zakar 2001. 94.
- [55] Plosszer 1998. 77.
- [56] Zakar 2001. 94.
- [57] Bencze Cs. 2000. 223.
- [58] Zakar 2001. 92. A magyar kormány 1849. május 15-én hazaárulási pert indított Hám János ellen, birtokait azonban már korábban, a január folyamán kiadott körlevelek hatására zár alá vették.
- [59] PL AE AVS Num. Princ. I. V 385 2. cs. 1849:575.
- [60] Az esztergomi cs. kir. térparancsnokság, illetve Kmety György ezredes ez irányú rendeletei: PL AE AVS Num. Princ. I. V 385 3. cs. sz. n.
- [61] Palkovics jelentését (a címzett megadása nélkül) közli Fazekas Cs. 2001. 178-180.
- [62] MOL H 56 37. kútfő.

- [63] MOL H 56 6. kútfő, 9. tétel, 14. tétel.
- [64] Kunszt József – Justh Józsefnek. Esztergom, 1849. június 22. Másolat. PL AE Scitovszky-iratok. Cat. 21. Protocollum Sessionis quintae decimae Iudicii Delegati. 1850:1199.
- [65] PL AE Hám-akták. 1848:233.
- [66] PL AE Hám-akták. 1848: 248.
- [67] Ha az egyik városban üldöznek, meneküljete a másikba! Mt. 10,23.
- [68] PL AE AVS Num. Princ. I. V 385 2. cs 1849:619
- [69] PL AE AVS Num. Princ. I. V 385 2. cs 1849:1223.
- [70] PL AE AVS Num. Princ. I. V 385 2. cs 1849:1223.
- HL Absz ir. Pesti cs kir. hadbírótság 1849-1/434. 566 fol.
- [71] PL AE AVS Num. Princ. I. V 385 2. cs. 1848:1388.
- [72] PL AE Hám-akták 1849: 315.
- [73] PL AE Hám-akták 1849:318.
- [74] PL AE Hám-akták 1849:321.
- [75] Leonhard, Johann – Hám Jánosnak Bécs, 1849. február 20. PL AE Hám-akták 1849: 342. Eredeti tisztázat.
- Esterházy kinevezésének háttéréről Lukács 1981. 73-74.
- [76] Irsik 1894. 203.
- [77] PL AE Hám-akták 1849:418.
- [78] Leisching 1963. 226.
- [79] Az előterjesztést közli Andics III. 330-333.
- [80] Zakar 2001. 95-96.
- [81] Lukács Lajos szerint Viale azáltal, hogy nem sürgette Rómában a kanonikus eljárás lefolytatását Hám ügyében, lényegében eleget tett az osztrák kormány elvárásainak. Lukács 1981. 71-72. A kortárs Leonhard püspöknek ugyanakkor az volt a benyomása, hogy a nuncius mindent elkövetett Hám prekonizációjának beindítása érdekében. Johann Michael Leonhard - Hám Jánosnak. Bécs, 1849. január 13. PL AE Hám-akták 1849:318.
- [82] Zakar 2001. 97.
- [83] PL AE Hám-akták 1849: 424.
- [84] Alexander Bach – Hám Jánosnak Bécs, 1849. augusztus 8. PL AE Hám-akták 1849: 425-426. Eredeti tisztázat.
- [85] Hám János – Alexander Bach belügyminiszternek. Bécs, 1849. augusztus 11. PL AE Hám-akták 1849:427. Fogalmazvány.
- [86] ÖStA HHStA Kabinetsarchiv, Kabinetskanzlei, Ministerrat-Vorträge 1849:3302. 162-164. fol.
- [87] ÖStA HHStA Kabinetsarchiv, Kabinetskanzlei, Ministerrat-Vorträge 1849:2382. 819-820. fol.
- [88] Meszlényi 1970. 257-272. A bécsi püspökkari konferencia résztvevőiről: Wolfgruber 1909. 216.
- [89] ÖStA HHStA Kabinetsarchiv Geheimakten Nachlaß Schwarzenberg Kt. 11. Fasc. V. Nr. 292. Hermann E. 1973. 431.

A pesti forradalom hatása az egyházmegyére

A március 15-i pesti forradalom valamennyi magyarországi egyházmegyében éreztette hatását. Különösen nagy visszhangot váltott ki az Esztergomi Főegyházmegyében, amelynek a főváros is – egyházkormányzatilag – a részét képezte. Az esztergomi vikariátus már 1848. március 20-án körlevelet intézett az érsekség papságához, amelyben figyelmeztették a klerikusokat, hogy a királyság jelenlegi helyzetében a hitet használják fel a béke és egyetértés megerősítésére, valamint a „személy- és vagyonbátorság” biztosítására.¹

Az újonnan megalakuló Batthyány-kormány támogatása 1848 tavaszán általánosan jellemző volt a katolikus papságra Magyarországon. Az egyházi előjáróság és a liberális közvélemény elvárásai tehát ebben az esetben hasonlóak voltak. Az Esztergomi Főegyházmegyében is számos olyan prédikáció hangzott el, amely az új kormány és az új előjárók iránti tiszteletre, a rend és a béke megőrzésére, illetve a nemzetőrségbe történő belépésre bízta a híveket. Ezek egyike volt Sámuel Alajos pest-belvárosi plébános 1848. március 26-án a Magyar Nemzeti Múzeum lépcsőjén elmondott szónoklata, amelyet közkívánatra nyomtatásban is megjelentettek. A plébános atya e beszédében örömmel nyugtázta, hogy az uralkodó teljesítette a magyar nép jogos kívánságait, és hozzájárult egy független, felelős kormányzat megalakításához. Hálát adott Istennek a békés átalakulásért, majd rámutatott arra, hogy mindenkinek kötelessége „az alkotmányos királynak és a törvényes hatalomnak engedelmességet”. Figyelmeztette hallgatóságát, hogy a polgári társaság csendjének, személyi és vagyonbátorságának megsértői a szabadságon ejtenek sebet. A közcsendet mindenki köteles megővni – folytatta –, s a nyelvi és vallási ellentétek félretételére és „az imádott haza s a nemzet mind örökké szent ügyének előmozdítására” bízta hallgatóit. Befejezésül Istenhez fordult azért, hogy az átalakulás továbbra is polgárvértől mentes legyen.²

Hasonló szellemben oktatta híveit Csernák József érsekújvári esperes-plébános is a Batthyány-kormány megalakulása alkalmából tartott ünnepi népgyűlésen 1848. március 30-án. A lakosság nemzeti díszruhákban, háromszínű zászlók alatt a külvárosi utcákból tizedek szerint, zeneszó mellett („Tartsd meg Isten királyunkat!”) vonult fel a templom előtti nagy piactérre, ahol rendben felállították őket. Ezt követően bevonultak a plébániatemplomba, ahol Csernák Te Deum-ot tartott.³

A szónok méltatta az ünnep jelentőségét, felsorolta és néhány szóval értelmezte a szankcionálásra váró törvényeket, és kiemelte a nemzeti összefogás, a béke, a rend megőrzésének fontosságát. Nyomatékosan hangsúlyozta, hogy Érsekújváron is szükséges a közrend fenntartása végett, „hogy atyáinktól öröklött erénnyel díszlő polgárokból nemzeti őrsereg alakuljon, melybe minden honfi, rang különbsége nélkül, ha becsület és békeszeretetet jelleméről ismételtes, [s] ezen kitűnő tiszteletben részt venni kíván, besorozható”. Ezt követően azt fejtegette, hogy „a keresztény hit megoltalmazza a polgári szabadságot, megtiltja az erőszakot, a törvé-

nyek akármely részről való megsértését, indítja a polgárokat fejedelmük-, és előljáróik iránti tiszteletre, és hívségre – a fejedelmeket és előljárókat a polgárok iránti kegyességre”. Az alkotmányos királyság rendszerét dicsőítő és magyarázó beszéd hálaadással zárult, melynek során Isten és V. Ferdinánd király után Kossuth Lajos következett, „ki királya és hazája iránti rendíthetlen hűséggel virrasztott, míg erélyes működéssel fejedelmének áldását hontestvéreire bőkezűen elnyerte”. Csak Kossuth után került sorra Batthyány Lajos gróf, Esterházy Pál herceg és Széchenyi István gróf, valamint Deák Ferenc. A beszéd olyan nagy sikert aratott, hogy a népgyűlés kívánságára a város költségén kinyomtatására is sor került.⁴

Adjuk át a szót Piry Czirjék János ferences szerzetesnek, aki maga is meghallgatta az ünnepi szónoklatot. „Prédikáció után processzió⁵ volt a szárazsori kápolnához, a nép, a céhek és deákok mind ki voltak parancsolva nemzeti zászlók alatt. Menet s jövet közben nem hálaadó szent énekek zengtek, hanem feltett fővegekkel folytonosan ’éljen’ kiáltoztatott, és Rákóczi indulója játszatott. A pap[ok] közül néhányan mégis imádkoztak. A belváros legtöbb házain nemzeti zászlók lobogtak, valamint az oskolák tornyából is (a zárda zászló nélkül volt). – A processzió feloszlása előtt a piacon felolvastattott Kossuth Lajos városi polgári oklevele, melynek tartalma, hogy ezen város elfogadja Kossuthnak minden elveit, s szükség idején számolhat e városra. – Ekkor böjt közepe volt, mégis tartott a néptánc a bíró (Fogd Gábor gyógyszerész) háza előtt esti 9 óráig. Néha-néha rossz szónoklatok is merültek fel, melyek egyikében a város bírójának fő érdemül tulajdonított, miszerint ő, be sem várva a törvény kihirdetését, népgyűlést tartott, és kitűzte a szabadság zászlóját. Este a belváros kivilágított. A köznépén az öröm nem látszott meg, sőt, inkább aggodalom a jövődők fölől.”⁶

A politikai változások a magyarországi püspököket is arra kényszerítették, hogy az egyház érdekeinek védelmét hangoztatva az érdekérvényesítés új útjait is igénybe vegyék. Az 1848-as polgári forradalom és az azt követő átalakulás elsöpörte a jobbágyság által évszázadok óta fizetett egyházi adót, a tizedet, továbbá biztosította a katolikus, az evangélikus, a református, az unitárius és ortodox felekezetek teljes egyenjogúságát. A tizedről az utolsó (1847/48-as) rendi országgyűlésen jelen volt egyházi követek maguk mondtak le 1848. március 18-án a liberális politikusok nyomására és – nem utolsó sorban – a francia forradalom eseményeiből okulva. A felekezetek egyenjogúságának kimondása kapcsán megkísérelték a korábban állami kezelésben lévő vallási és oktatási alapjaik fölötti korlátlan rendelkezés megszerzését, de ez az erőfeszítésük nem járt sikerrel. Nem sietett segítségükre a szintén szorult helyzetben lévő uralkodó, illetve a bécsi politikát ténylegesen irányító politikusok egyike sem. Az események olyan gyorsan és fel-tartóztathatatlanul követték egymást, hogy a liberális eszmék korábban gyakorta hangoztatott nyílt kritikájával fel kellett hagyni.⁷

1848 tavaszán tehát nehéz elkülöníteni egymástól az átalakulás liberális-, illetve konzervatív interpretációit, feltéve, ha csak a nyilvánosságnak szánt politikai

jellegű megnyilatkozásokat vesszük figyelembe. Mivel az uralkodó 1848. április 11-én szentesítette az országgyűlés törvényeit, ezáltal a korábbi évszázadok során már jól begyakorolt elv („Non est potestas nisi a Deo” Róm. 13,1)⁸ alapján a konzervatív klerikusok az új rendszerrel sem fordulhattak szembe. A Batthyány-kormány, amely törvényes kormánynak számított, már 1848 nyarán össze tudta hívni az új, népképviselési alapon megválasztott országgyűlést. Ráadásul, noha mind a liberálisok, mind pedig a konzervatívok kritizálták az átalakulás egy-egy vonását, úgy tűnik, hogy a korabeli politikai elit egészében elégedett volt a változásokkal.⁹

Az érdekérvényesítés fentebb már említett új módjához tartozott a katolikus önkormányzat felállításának szorgalmazása, amelynek fontos feladata lett volna a katolikus egyházi és iskolai alapok államtól független kezelése is. Mivel a püspökök ez irányú céljaikat az utolsó rendi országgyűlésen nem érték el, ezért – néhány előkelő világi katolikus hívő bevonásával – országos petícionális mozgalmat indítottak útjára. Ennek eredményei azonban elmaradtak a főpásztorok várakozásától. Az alsópapság, illetve a hívek nem mindenütt támogatták főpásztoraik kezdeményezését.¹⁰

Scitovszky János pécsi püspök 1848. május 5-én levélben fordult Kunszt Józsefhez, amelyben vázolta a konkrét tennivalókat is. Miután az utolsó rendi országgyűlés elfogadta az 1848:XX. tc-et a vallás dolgában, a katolikusok egy petíció benyújtásáról döntöttek – kezdte mondanivalóját a pécsi püspök. Már április 8-án tanácskoztak a tennivalókról, majd másnap délből már a püspökök és a káptalani követek mellett mindkét tábla világi katolikus követeit is meghívták tanácskozásukra. Terveik szerint a katolikus alapokat, adományokat és alapítványokat egy egyháziakból és világiakból álló bizottság kezelné az uralkodó vagy a katolikus egyház felügyelete alatt. A világi követek közül többen kijelentették, hogy készek védelmezni a katolikusok érdekeit. Ezek után elhatározták, hogy minden katolikus hívőt felszólítanak a katolikus javadalmak védelmére. Másodszor a következő országgyűléshez petíciót akartak intézni annak érdekében, hogy alapítványait (a protestánsokhoz és az ortodoxokhoz hasonlóan) maguk kezelhessék. Scitovszky egyúttal megküldte az aláírandó petíció szövegét, illetve az e tárgyban egyházmegyéjéhez intézett körlevelének a szövegét is. Kunszt József pedig 1848. május 12-én a Scitovszky által megkívánt hangnemű körlevelet intézett az esperesekhez.¹¹

Az országosan tapasztalható, vegyes képet mutatja a főegyházmegye is a katolikus petíció aláírásával kapcsolatban. Dallos Pál kirvai adminisztrátor a helynökséghez intézett jelentésében 1848. június 22-én arról panaszkodott, hogy egy bizonyos Németh István nevű lakos el akarta téríteni a katolikus petíció aláírásától, Gál Tádé csúzi plébános pedig, miközben 1848. július 4-én beküldte az aláírási íveket, arra panaszkodott, hogy a helyi lakosok részéről ennek aláírása legsúlyosabb akadályokba ütközött. Ugyanakkor Kranz Alajos selmecbányai esperes-plébános 1848. június 30-án minden kommentár nélkül küldte el Esztergomba az alá-

írási íveket. A katolikus petíció főegyházmegyei fogadtatásának pontosabb leírásához ugyanakkor még további kutatásokra lenne szükség.¹²

A pest-budai papság jelentős része már 1848 tavaszán arra az álláspontra jutott, hogy a márciusi forradalmat követően az egyházon belül is demokratikus reformokat kell életbe léptetni. A szervezkedés élére Schwendtner Mihály budakrisztinavárosi segédlelkész és Simon Ferenc, a budavári Nagyboldogasszony plébánia káplánja állt. 12 pontból álló petíciót szerkesztettek, majd 1848. április 15-én este 6 órakor a főváros plébánosait és káplánjait összehívták Déry (Mráz) Mihály szentrókusai plébános szállására.¹³

Schwendtner Mihály Kunszt József általános helynök számára így foglalta össze tevékenységük lényegét: „Így álltak a dolgok márciusig. E hóban sok rossz és alkalmatlannak végórája ütött, mozgásba jött a világ egyik hemisphaerája, trónok ingadozának, és törpülni láttuk a kényuralmat, mely századokon át az emberi méltóságot békóban tartotta. Jogért kiáltozék a nép legutolsó sepredeke is, visszakiánván az által lelke fényét, mely Isten képére alkotva, de az abszolút hatalom által egészen elhomályosítottak...”

A dolgok ily állásában nem egyszer jövének össze tanácskozendók azokról, mik által az egyház szélesapta hajója a vészfellegként tornyosuló hullámokból kiszabadítandó lenne, s oly eszközökhöz nyúlánk, melyek, ha szabadabbak is, de az egyház lényegét még egy jótájában sem sértik, sőt még azon előnnyel bírnak, hogy népszerűségüknél fogva a nemzet szimpátiájával kínálkoznak. E politika követését, mely ha okosan taglaltatik a 'prudencia pastoralissal'¹⁴ egyértelművé lesz, az idő hatalmas szelleme parancsolja, egyedül ez levén azon abszolút hatalom, melynek hódolata minden nemzedéknek és nemzedékek minden osztályának okosság sugta kötelessége.”¹⁵

A főkáptalani helynökhöz intézett petíció bevezetésében, amelyet a korabeli újságokban is nyilvánosságra hoztak, a szerzők nyíltan megfenyegették Kunsztot, mondván: „Méltóságodra, mint az elárvult magyar Sion érsek-főkáptalani Helynökére függesztvük az egész alrendű papságnak szeméi, méltóságod igazságszeretetébe merítvük reményök horgonyai, nem kételkedvén, hogy Méltóságod bölcsessége önkényt állván a dolgok élire, nem fogja engedni, miképp amit atyáink – a püspököknek kell vala köszönnünk, azt a nemzeti gyűlés és a felszabadított sajtó legyőzhetlen fegyverei által, a néptől nyerjük ajándékba.”¹⁶

A pest-budai papság 12 pontja a következőket tartalmazta: 1) Keresztelés, temetés, bérmlás, házasságkötés és az utolsó kenet feladásának szertartását latin helyett magyar nyelven végezhessek. 2) Nyilatkoztassa ki az általános helynök, hogy az alrendű papság és kivált a káplánok méltatlan anyagi helyzetét rendezni fogja. 3) A káplánok anyagi függetlenítése megszüntetné a plébánosokkal való súrlódások forrását és kiváltaná a főpapok iránti hála érzetét. 4) A káplánok számára törvényes védelmet kértek feljebbvalóik zsarnokoskodásai ellenében. Bírálták az önkényes áthelyezéseket. 5) Követelték (egyházi) esküdtszék felállítását. 6)

Az informatio tartalmát az ordináriushoz történő felküldés előtt az esküdszék vizsgálja meg. 7) Hivatalos működésüktől, illetve a szentségek kiszolgáltatásától eltekintve álljon jogukban magyar szabású öltönyt, illetve díszruhát hordani. 8) A főegyházmegyében kizárólag világi papokat alkalmazzanak a lelkipásztorkodás területén. 9) Nehezményezték, hogy Szent István jobbja idegen papok őrizetére volt bízva. 10) Követelték az esperesek demokratikus választását. 11) Az egyház hivatalos megnyilatkozásainak a nyelve a magyar legyen. 12) Évenkénti megyei zsinatok az egyetemes papság részvételével.¹⁷

E pontokat 1848. április 15-én a jelenlévő plébánosok és káplánok, összesen 30 fő látta el kézjeggyel, majd a petíciót Sámuel Alajos budai kerületi espereselterjesztette Kunszt Józsefnek.¹⁸ Az általános helynök aligha örvendezett ennek a beadványnak a láttán. Május 1-én kelt válaszában a lázadókat arra figyelmeztette, hogy ne szabják magukat e világhoz,¹⁹ hanem a lelki megújulásra törekedjenek. „Ily megújulásra vagyon minekünk, vagyon sz[ent] ügyünknek, egyházunknak leginkább szüksége, ilyenekre, nem pedig vagy külsőségek, vagy mellékes érdekek körül forgolódo, s egyház századok szentesítette institutioinak, gyakorlatának világi formákhoz alkalmazását célba vett újításokra, melyek ... az egyház legszen-tebb palladiumának, az egységnek megrengetése vagy gyöngítése, s mi innen következik, az egyház szabadsága, s jólétének veszélyeztetése nélkül nem létesíthetők.”²⁰ Az egyházmegye vezetése elzárkózott az egyházkormányzati, illetve az egyházfegyelmi reformok elől, és az adott helyzetben csak a káplánok anyagi helyzetének rendezésére mutatott hajlandóságot. Kunszt József július végén jelentést kért Schwendtnerről, majd amikor Sámuel Alajos augusztus 1-én jelentette, hogy a buda-krisztinavárosi kláplán hivatali körén kívül reverenda helyett pantallót és rövid kabátot visel, megfeddte, és az érvényben lévő kánonok szigorú betartására intette.²¹

Swendtner visszautasította az „elavult” kánonokkal való fenyegetőzést és az egyházmegyében elterjedt állítólagos talpnyalást. „Hisz ez nálunk mindig a legnagyobb szerencsétlenség, hogy előjáróink csak azokat tartják jó embereknek, kik-től leginkább csalattatnak, kik hízeltésük által már szemináriumban teszik le a farizeizmus, e gyalázatos mesterségnek sarkkövét; azok pedig csak szemétnek tekintetnek, kiknek Isten őszinte jellemet adott, kik az Isten képére alkotott halhatatlan lelket csúszó féreggé nem törpíték” – válaszolta az öntudatos segédlel-kész.²²

Az igazat megvallva, Schwendtner „bűnlajstroma” sokkal hosszabb, mint azt Kunszt ekkor gondolhatta. Először is, az egyházi előírások sérelmére, magyaros ruhájához jól illeszkedő körszakállat növesztett. Azután beiratta magát a nemzetőrségbe, sőt egy ízben őt is állt a hajóhídnál. Részt vett a főváros politikai életében, gyakran látogatta a politikai klubokat és az országgyűlés üléseit. Az idő előrehaladtával egyre radikálisabb hangot ütött meg: 1848 októberében a krisztinavárosi polgárokat a nemzetőrségbe való belépésre biztatta, és a hírlapokban is nyíltan

pártolta a forradalom és a szabadságharc ügyét.²³ 1848 decemberében publikált cikkében nyíltan szabadelvűnek vallotta magát, és azzal vádolta a főpapságot, hogy ők ásták meg a katolikus egyház sírját, amikor évszázadokig nem emelték fel szavukat az osztrák dinasztia törvénytelen lépései ellen. Egyházi reformtervének első helyén ekkor a papság hazafiságának a biztosítása állt. Ezt követte az egyház-kormányzat lehető legtagasabb képviseleti rendszerre történő átalakítása. Kilátásba helyezte még a cölibátus eltörlését, és személycserét sürgetett a prímási székben is.²⁴ Végül pedig, 1848 decemberében elhatározta, hogy belép a honvédek közé.²⁵

Schwendtner pályafutása jól demonstrálja, hogy a forradalom milyen jelentős hatást gyakorolt az Esztergomi Főegyházmegye papságára. Számos klerikus magáévá tette a liberális eszméket, amelyeket megpróbáltak átültetni az egyházi életbe is. Gondoljunk például az esküdtbíróságra vagy az évenkénti zsinatokra, amelyek az évenkénti országgyűléseknek feleltethetők meg. Figyelemre méltóak a nemzeti jellegű követelések is, hiszen az egyházmegye déli kerületeiben a magyarok, északi kerületeiben viszont a szlovákok voltak többségben. A nemzeti ellentétek esetleges elmérgesedése így az egyházmegye egységét is megkérdőjelezhette. A forradalom hatására tehát nőttek az egyházmegyén belüli feszültségek, s itt nem elsősorban a nemzetiségi kérdésre, hanem sokkal inkább az egyházfegyelmi, egyházkormányzati kérdésekre gondolunk. Az érsekség vezetői is érzékelték a feszültségeket, hiszen 1848. április 16-án körlevélben figyelmeztették a lelkészeket, ne-hogy téves utakra ragadják őket azok a rendkívüli idők, amelyeket átélnek.²⁶

A fővárosok katolikus papságának forradalom iránt érzett szimpátiája az egyházmegyén belül nem tekinthető rendkívüli jelenségnek, noha néhány kerület papsága helytelenítette az abban foglaltakat, illetve a követelések sajtó útján történő terjesztését is. Az általános ellentámadásra a jelet a honti alsó-dunai kerület adta meg, amelynek papsága 1848. május 1-én Nagymaroson tartott gyűlésén pontról pontra cáfolta a budapesti követelések jogosságát, kiemelve többek között, hogy a káplánok függetlensége a csapszékek gyakori látogatásához vezetne a klerikusok körében, a jury-t pedig egyenesen összeegyeztethetetlennek tartották az egyház szerkezetével. Lényegében a káplánok anyagi helyzetének rendezését, a korona magyar papok általi őrzését és a zsinat tartását ismerték el a budapestiek pontjai közül jogos követelésnek, egyúttal élesen bírálták a fővárosi petíció hangnemét.²⁷

1848. május 24-én a kistapolcsányi kerület papsága ítélte el a szabados véleményt képviselő lelkészeket. Fentebb említett kerület papsága felemelte bátorító szavát, és kijelentette, hogy kész az egyház érdekét az ilyen érzelmekkel szemben keményen megvédelmezni. Ugyanakkor megbotránkozásuknak adtak hangot a nemzetgyűléssel történt fenyegetőzés, illetve a papi öltözet tervezett reformja miatt. Hasonló állásfoglalást tett közzé a honti középső kerület papsága is. Ők szintén helytelenítették, hogy a budapesti lelkészek pontjaikban befolyásukat olyan területekre is kiterjesztették, amelyek részben az egyház ősi szent hagyo-

mányát, részben a püspökök számára rendelt területeket érintik. Ugyanakkor a kerület papsága kimondta, hogy „az elavult latin nyelv” helyett a jövőben a magyart fogják jegyzőkönyvi nyelvvül használni.²⁸

A sajtóban ugyanakkor nyíltan vitáztak a pest-budai papság 12 pontjáról. Danielik János, a Religio és Nevelés című egyházi lap szerkesztője főként a mozgalom egyházi függetlenséget veszélyeztető jellegét, illetve azt emelte ki, hogy a világi elemek támogatásában az egyháziak csatlakozni fognak. A Religio és Nevelés számaint átlapozva az olvasóban az a benyomás alakul ki, hogy a pest-budai papság teljesen elszigetelődött az egyházmegyén belül. A lap többnyire elítélő véleményeket közölt a petícióval kapcsolatban, amelyeket az alábbiakban röviden összegzünk. A honti alsó-dunai esperesi kerület papsága 1848. május 1-én tartott tanácskozásán – amint arra már utaltunk – elvetette a pest-budai papság reformköveteléseit. Az egyházi szertartások magyar nyelvűvé tételét, mondván, hogy a híveket éppen a változtatás botránkoztatná meg, a káplánok függetlenítését, mondván, hogy ez esetben szemeink papokba ütközhetne „a csapszékek és korcsmák küszöbén”, a jury-t, mint ami nem egyeztethető össze az egyház szerkezetével, a „papi öltöny” letételét, mint ami gúny forrásául szolgálhatna a nép között. Összességében valamennyi pont vonatkozásában hangsúlyozták hűségüket előljáróik iránt, és csak a káplánok fizetésemelését támogatták, de azt is csak oly módon, hogy az egyház érdekei ne sérüljenek (tehát állami beavatkozás nélkül).²⁹

A lekéri esperesi kerület tiltakozása azt emelte ki, hogy az adott időszakban nem az egyházi fegyelmet tágító újításokra, hanem összefogásra van szükség a papságon belül. „Mélyen elkeseredett szívvel” olvasta a fővárosi petíciót a szenici és a sasvári esperesi kerület papsága is, a harsányi kerület nevében pedig Vezérle Gáspár kerületi esperes szintén a második és az utolsó pontok (a fizetésemelés, illetve az évenkénti zsinattartás) kivételével valamennyi más reformot visszautasított. Egyúttal azzal vádolták a budapesti papságot, hogy meggyengítik az egyházat, és aláássák a papi tekintélyt.³⁰

A honti alsó-dunai kerület álláspontját tette magáévá a nagyszombati, a kishonti, a verebélyi, továbbá a szomolányi kerület papságának a többsége is. Utóbbi kerület közleményében gúnyosan szögezte le, hogy a budapesti papság „csak annyit pontoz, mennyit a jelenkor (a világ?) parancsoló hangja, s követelése igényel”.³¹ A nógrád-vadkerti esperesi kerület papsága viszont a 8. pont kivételével elfogadta a budapesti klerikusok véleményét, egyúttal élesen szembefordult a honti alsó-dunai kerület csapszékekkel kapcsolatos megjegyzésével.³² A sajtóban kibontakozó ellenkampány valószínűleg szervezett volt, hiszen az 1848. szeptember 5-i esztergomi közgyűlés jegyzőkönyve lényegesen árnyaltabb képet mutat. A budapesti lelkészek kétségtelenül elérték, hogy jó másfél hónapig valamennyi magyarországi egyházmegyében, s különösen az Esztergomi Érsekségben az ő pontjaikról vitáztak. Noha a kerületek többsége nem azonosult a radikális követelésekkel, azok megvitatását a jövőendő nemzeti zsinaton szükségesnek ítélte.

Az esztergomi főkáptalan már 1848. május 2-án megtartott gyűlésén sürgette a megürült püspöki székek betöltését, továbbá egyházmegyei, illetve nemzeti zsinat megtartását.³³ A főkáptalan Schwendtnerek tevékenységére is utalt, mondván, a forradalmi körülményeket „némely elégedetlenek ingerült, és anyaszentegyházunk szelíd, békétűrő, s a testvériséget mindenkor sértetlenül fenntartani törekvő” irányzatával homlokegyenest ellenkező felszólításai is súlyosbítják.³⁴

A nemzeti zsinat létrejöttét a politikai és a katonai események akadályozták meg, Kunszt pedig, hasonlóan az ordináriusok többségéhez, a zsinattartás kockázatát nem merte vállalni. 1848. május 31-én a magyarországi püspökök – Kunszt távollétében – egyébként is célszerűtlennek ítélték a nemzeti zsinatot megelőzően egyházmegyei zsinatok tartását, mert azokon a liberális erők határozott fellépésétől lehetett tartani.³⁵ Nádasdy Ferenc kalocsai érsek, majd Scitovszky János pécsi püspök 1848 augusztusában megküldte Kunszt Józsefnek az egyházmegyei tanácskozások, illetve a tervezett nemzeti zsinat témaköreit.³⁶ A kezdeményezés tehát a pécsi püspök, illetve a kalocsai érsek kezében volt annak ellenére, hogy IX. Pius pápa 1848. augusztus 21-én – tekintettel a magyar prímási szék ürességére (t.i. prekonizált prímás hiányára) – Hám Jánost, mint az apostoli szentszék delegátusát bízta meg a tervezett nemzeti zsinat vezetésével.³⁷ A tervezett nemzeti zsinatra készülve az esztergomi vikáriátus kerületei Esztergomban 1848. szeptember 5-én és 6-án közgyűlést tartottak. Kunszt József 1848. augusztus 17-én értesítette Hám Jánost a közgyűlés összehívásának az időpontjáról.³⁸ E közgyűlés határozatai alapján pontos képet alkothatunk az egyházmegye esztergomi helynökkerülete papságának politikai beállítottságáról.

A főkáptalan tagjai, a megyebeli hivatalosak és a küldöttek 5-én reggel 8 órakor szentmisén vettek részt az ideiglenes székesegyházi templomban, majd a prímási lak nagyobb termébe vonultak át a résztvevők. Itt Kunszt József általános helynök köszöntötte a résztvevőket, s néhány viszontválasz után nyitott ajtók mellett, latin és magyar nyelven folyt le a tanácskozás. A határozatok a katolikus egyház függetlenségének, alapítványai önálló kezelésének megerősítését, a katolikus könyvkiadó támogatását, a főnnálló egyházi lap (a Religio és Nevelés) biztosítását, a püspökök megyei zsinaton történő kijelölését (és változatlanul a király általi kinevezését), az espereseknek a kerület papsága közreműködésével történő kijelölését, az egyházi és iskolai pénztárak világiak általi kezelését sürgették.³⁹

A Religio és Nevelés tudósításai azonban csak a határozatokba engednek bepillantást, némileg eltusolva ezzel az egyházmegyén belüli politikai erőviszonyokat. A hivatalos tudósításokat ezért érdemes összevetni a gyűlés fennmaradt jegyzőkönyvével. Nem akadt olyan kerület, amely ne támogatta volna az egyház függetlenségét, az egyházi alapítványok szabad kezelését, valamint a katolikus iskolák helyzetének törvényes rendezését. Valamennyi kerület klerikusai ragaszkodtak a szabad püspökválasztáshoz, ezen túlmenően a szécsényi, a honti közép-ső, a budai, az érsekújvári és a hédervári kerületek papsága a világiak befolyása

mellett is síkra szállt a választás során. Valamennyi kerület támogatta az esperesek szabad választását a püspök megerősítési jogának fenntartásával. A honti alsó-ipolyi, valamint az érsekújvári kerület három évente mindig mást kívánt megválasztani. Erősen megoszlottak a vélemények a kegyúri jog reformjában a kérdésben. A lekéri, a kistapolcsányi, a vadkerti és a budai kerületek szerint az ideális az lett volna, ha a püspök három jelölt közül választja ki a plébánost. Más kerületek: az esztergom-dunántúli felső, az udvardi, a honti alsó-dunai, esztergom-dunai kerületek a püspök megszorítás nélküli kinevezési joga mellett szálltak síkra. Megint más kerületek a patronátusi jog fenntartása mellett érvelték, vagy mint például a komáromi esperesi kerület, a nemzeti zsinat elé utalták az ügyet. Az egyházi vagyon kezelésébe a tekintélyesebb katolikus híveket is be akarták vonni. A tanácskozáson az ünnepnapok szigorúbb megülnésétől a párbér beszédén át a papi segélyalapok ügyéig sok minden szóba került.⁴⁰

A minket leginkább érdeklő reformok ügyében a káplánok plébánosoktól független életmódját különösen az udvardi, honti alsó-ipolyi, esztergom-dunántúli alsó, érsekújvári, hédervári, budai, honti középső kerületek támogatták. A változtatás követelése a latin nyelvvel szembeni ellenszenvben is tétlen érhető. A latin nyelv uralmának maradéktalan fenntartása mellett csak az érsekújvári, a bozói és a lévai esperesi kerületek léptek fel. A szertartások nyelvének teljes mértékben magyarrá tétele mellett a budai, a vadkerti, a honti alsó-ipolyi, a szécsényi és az esztergom-dunántúli alsó kerületek foglaltak állást, a fennmaradó kerületek csak a szentségek kiszolgáltatása kapcsán használták volna a latin nyelvet. A küldöttek kezdeményezésére elfogadták a pest-budai papság petíciójának 9. pontját, ami arra utal, hogy a reformereket nem lehetett teljesen háttérbe szorítani a tanácskozás alatt. Összességében megállapítható, hogy az esztergomi vikariátus papsága lényegesen megosztottabb volt a reformok kérdésében, mint azt a félhivatalos lapnak tekinthető Religio és Nevelésből sejteni lehetett. Ez a megosztottság az egyház-kormányzat demokratizálásának a mértékében éppen úgy tetten érhető, mint a magyar nyelv ügyében, vagy a káplánok független életmódjának a kérdésében. Forrásaink arra utalnak, hogy a liberális felfogású papság a főegyházmegyében is jelentős erővel rendelkezett. Így mozgalmukat nem lehet – mint azt korábban az egyháztörténet-írók tették – efemer jelenségnek tekinteni.⁴¹

Jegyzetek

[1] PL AE AVS Protocolum Actorum Vicarialum Anni 1848vi. 1848. március 20. Nr. 533. 50.

[2] Sámuel. 1848 1-7.

[3] Zakar 2001. 231-237, az ünnepség leírását lásd a 233. oldalon.

[4] Csernák 1848. 1-15.

- [5] kőrmenet
- [6] A napló töredékét közli: Hermann R. 1998. 46, illetve. Zakar 2001. 233. Piry Cirjék naplójának későbbi, szerkesztett változata is hasonlóan, noha szűkszavúbban számol be az eseményekről. Piry Cirjék 1998. 29-30.
- [7] Csorba 1999. 47-63.
- [8] Nincs hatalom, csak az Istentől.
- [9] Gergely A. 2001. 472-473.
- [10] Csorba 1999. 47-71.
Sarnyai 2001. 63-88.
- [11] PL AE AVS Num. Princ. I. V 385. 1848:850.
- [12] PL AE AVS Protocollum Actorum Vicarialum Anni 1848vi. 1848. június 22. Nr. 1140/b. 94.
PL AE AVS Protocollum Actorum Vicarialum Anni 1848vi. 1848. július 4. Nr. 1223. 100.
PL AE AVS Protocollum Actorum Vicarialum Anni 1848vi. 1848. június 30. Nr. 1194. 98.
- [13] PL AE AVS Cat. 40. V459 1848:709.
- [14] papi bölcsességgel
- [15] PL AE AVS Num. Princ. IX. 1.cs. 1848:1591.
- [16] PL AE AVS Cat. 40. V459 1848:709.
- [17] Uo.
- [18] A memorandumot ismertette Meszlényi 1928. 48-54, de ő tévesen 16 pest-budai papról beszél, holott a petíciót 30 klerikus írta alá. Ennek megfelelően – Meszlényi álláspontjával szemben – jogosan nevezték magukat az aláírok Buda-Pest összes katolikus lelkészének (leszámítva természetesen a szerzeteseket). Továbbá Meszlényi úgy értékelte, hogy efemer jelenségről volt szó, amelynek pusztán kortörténeti jelentősége volt. (Meszlényi 1928. 59). Meszlényi téves interpretációját átvette Adriányi Gábor (Adriányi 1963. 17.), Waltraud Heindl (Heindl 1972. 14.) és Hermann Egyed is (Hermann E. 1973. 424.). A memorandumot egy nyomtatvány alapján ismertette Andics 1949. 67-68. A memorandumból a Nemzeti Újságban megjelent levél-változat alapján részleteket közölt Sarnyai 1998. 72-78.; az egész petíciót közölte, szintén a sajtóban megjelentek alapján Elmer 1999. 169-177. Az eredeti, Prímási Levéltárban található levelet az aláírásokkal együtt közölte: Zakar 2002. 279-288.
- [19] Vö.: Róm. 12,1-2.
- [20] PL AE AVS Cat. 40. V459 1848:709.
- [21] PL AE AVS Num. Princ. IX. 1.cs. V 396 1848:1396, 1428.
- [22] PL AE AVS Num. Princ. IX. 1.cs. V 396 1848:1591.
- [23] HL Absz. ir. Pesti cs. kir. hadbíróság 1852-7/65. 486-493. fol.
- [24] Nemzeti 1. (1848. december 20.) 752., Nemzeti 1. (1848. december 21.) 752 [!].
- [25] Zakar 1999. 153.
- [26] PL AE AVS Protocollum Actorum Vicarialum Anni 1848vi. 1848. április 16. Nr. 669. 60.
- [27] Religio és Nevelés 5/37. (1848. május 11.) 307-311.
- [28] PL AE AVS Protocollum Actorum Vicarialum Anni 1848vi. 1848. május 24. Nr. 944. 80.

- Religio és Nevelés 5/41. (1848. május 25.) 354-355.
Religio és Nevelés 5/43. (1848. június 1.) 377-378.
PL AE AVS Protocollum Actorum Vicarialium Anni 1848vi. 1848. június 7. Nr. 1032, 87.
- [29] Elmer 1999.179-182, 184-191.
[30] Elmer 1999. 191-195.
[31] Religio és Nevelés 5/49. (1848. június 22.) 444.
[32] Religio és Nevelés 6/6. (1848. július 13.) 46.
Religio és Nevelés 6/7. (1848. július 16.)52-53.
[33] PL AE AVS Cat. 40. V 457 1848:824.
[34] Religio és Nevelés 5/36. (1848. május 7.) 294.
[35] A püspökök tárgyalásairól lásd Girk György Nádasdy Ferenc kalocsai érsekhez írt jelentését! Közli Lakatos-Sarnyai 2001. 28-30.
[36] Scitovszky János – Kunszt Józsefnek, Pest, 1848. augusztus 19. PL AE AVS 8. cs. Protocollum Congregationis Districtus Vicarialis Strigoniensis. 1848:sz. n. Objecta Synody Nationalis. Pest, 1848. augusztus 1. U.o.
[37] PL AE Hám-akták 1848:157.
[38] Kunszt József – Hám Jánosnak. Esztergom, 1848. augusztus 17. PL AE Hám-akták 1848:151.
[39] Religio és Nevelés 6/33. (1848. szeptember 15.) 270.
[40] PL AE AVS Num. Princ I. V 385 8. cs. Protocollum Congregationis Districtus Vicarialis Strigoniensis. Hely és dátum nélkül.
[41] PL AE AVS Num. Princ I. V 385 8. cs. Protocollum Congregationis Districtus Vicarialis Strigoniensis. Hely és dátum nélkül.

A szabadságharc hívei

Az Esztergomi Főegyházmegye szabadságharcban játszott szerepét aligha lehet megérteni anélkül, hogy ne utalnánk arra a sajátos egyházpolitikai rendszerre, amely az 1840-es évek végén Magyarországon érvényesült. A késői jozefinizmus időszakában már nem csak a politikai élet irányítói, hanem a közigazgatás különböző szintjein helyet foglaló személyek is meg voltak győződve arról, hogy a pap állami hivatalnok, akinek kötelessége az állam, illetve a társadalom javára tevékenykedni. Másrészt a jozefinizmus maga is elősegítette az előző fejezetben tárgyalt reformelképzelések egyházon belüli elterjedését, olyannyira, hogy egyes történészek – megítélésünk szerint helytelenül – a jozefinizmust a reformkatolicizmus egy ágának tartják.¹

A Batthyány-kormány hivatalba lépésének időszakában a felelős kormány felbecsülhetetlen értékű támogatásban részesült a papság részéről, hiszen a közigazgatás, illetve a közbiztonság fenntartására hivatott nemzetőrség megszervezéséig az egyház volt az egyetlen szervezett erő az országban. A polgári átalakulás 1848-ban nem járt együtt az uralkodó egyházpolitikai felfogás megváltozásával. Amint I. Ferenc azt várta el a papságtól, hogy odaadón támogassák abszolutista rendszerét, úgy 1848-ban a liberálisok is természetesnek vették, hogy a papság támogatja az új rendszert. Eötvös József báró vallás- és közoktatásügyi miniszter maga több ízben is felszólította a papságot az új rend védelmére. 1848. július 8-án például Hám János kinevezett esztergomi érsekhez – és több magyarországi püspökhöz – intézett levelet, amelyben megállapította, hogy az egyetértés és a testvéri béke el- len „folyvást ármányok forraltatnak”.

„Felhívom tehát önöket a haza szent nevében – folytatta a miniszter – újól- ag és ismételve, hogy papjaik és alárendeltjeiknek szoros kötelességévé tegyék, mi- szerint a népet minden mellékes tekintetek nélkül felvilágosítani, a törvények ren- deleteiről kellőleg értesíteni, s a testvériség, rend és béke szent ígéire oktatni soha meg ne szűnjenek.

Hogy pedig a felelős kormánynak rendeletei is a haza minden polgárai előtt tudva legyenek, szükséges és meghagyom, miként azokat a lelkészek az egyházi szószékből alkalmilag hirdessék, s a köznép felfogásához mért magyarázatokkal kísérve értelmezzék.”²

A kultuszminiszter ezen rendelete hívös fogadtatásra talált a magyarországi püspökök között. Hám János 1848. augusztus 21-én azt írta Balassa Gábor szom- bathelyi püspöknek, hogy a püspöki kar elhatározta, a kormányhoz fordul azon rendelet visszavonása érdekében, amely szerint az egész közönséget érdeklő ren- deleteket az egyházakban közlik a néppel.³

A minisztérium és a társadalom jelentős részének elvárásai a papság politikai szerepvállalásával kapcsolatban egybeestek. Ugyanakkor azon – nem túlságosan gyakori – esetekben, amikor a papság kritizálta az áprilisi törvényeket, a közvéle-

mény és a megyei hatóságok haragja lesújtott az érintettekre. Komorny Pál névedi lelkész például, amikor Nagyvezekényen kihirdették az áprilisi törvényeket a helyett, hogy segített volna értelmezni azokat, elkezdett ironizálni a fölött, hogy az irtványföldek után a földesúrnak a parasztok továbbra is kötelesek járandóságukat fizetni. Mint mondta, a magyar minisztérium úgy viselkedett, mint a pesti komédiás, aki Pesten összedoboltatta a népet, és kihirdettette, hogy majmok és kutyák táncát fogják előadni. Erre a kíváncsi nép megjelent, s miután a komédiás beszédte a pénzt az összesereglettektől, a komédiás gyereke kijött, és a nézőknek azt mondta: „Už nebude komedia, lebo mamička je opila”.⁴

A barsi törvényszéknek azonban nem volt jó humorérzéke, és megbotránkozva terjesztette fel az esetet az esztergomi helynökségnek. A törvényszék szerint ugyanis a papnak „a nép oktatása, felvilágosítása és a törvényes előljáróság éránti tartozó engedelmesség és tekintély fenntartójának lennie kellett”, e hivatásáról megfeledezett, midőn „a nép kedélyek felizgatásával, a törvényes Előljáróságra alkalmazott gúnyos hasonlításai, becstelenítő kifejezései, és gondatlanul hintegetett beszédei által engedetlenségre a népet mintegy kész akarva izgatni nem átalotta”. A törvényszék rosszállását fejezte ki ezen lelkész „szántszándékos bujtoztatásai” felett, és az ügyet felterjesztette az érseki hatóságnak.⁵

Mindezek után aligha szorul magyarázatra, hogy a fegyveres harc kitörését követően a magyar kormányhoz hűséges közvélemény milyen szerepet várt el a katolikus papságtól. Papp Ferenc varbói esperes-plébános például amiatt panaszkodott 1848. július 22-én kelt levelében, hogy Nógrád megye végzése szerint valamennyi pap tartozik a nemzetőrséggel kivonulni, minek következtében 24000 fő lelki gondozásáról három lelkésznek kellene gondoskodni.⁶ Hám válaszában megnyugtatta az esperest, hogy már több ízben a nádorhoz, illetve a miniszterekhez fordultak ebben az ügyben, „minek az lőn eredménye, hogy az illető hatóságokhoz intézendő miniszteriális rendeletnél fogva, az egyházi személyeknek a katonáskodástól fölmentésök kimondandónak határoztatott”.⁷ A lelkészek kimozdítására irányuló határozat a protestánsok között is elégtelenséget váltott ki. A kedélyek lecsillapítására az Országos Nemzetőrségi Haditanács már 1848. július 24-én rendeletben utasította Hont és Nógrád vármegyéket, hogy „mivel akármely vallásfelekezet lelkészei sokkal inkább szükségesek az illető községekben, mint a táborban”, a minisztérium ezirányú rendeletének kibocsátásáig a lelkészeket és iskolamestereket, ha csak ők önkényt maguk menni nem akarnának, ne kényszerítsék a táborba vonulni.⁸

Az Esztergomi Érsekséget irányító helynökök nem nézték jó szemmel azt, hogy papjaikat számos helységben összeírták a nemzetőrség állományába. Kunszt József egy 1848. május 22-én kelt levelében azt írta Víber József nagyszombati helynöknek, hogy mivel előadódnak olyan esetek, amikor a papok nem kerülhetik el a nemzetőrségi összeírást, ilyenkor ő a hozzá fordulóknak engedélyt ad a

nemzetőrségbe történő belépésre azzal a megsejtítással, hogy a kánonok szellemében a fegyverviseléstől, illetve a fegyveres szolgálatától tartózkodniuk kell.”

Az Országos Nemzetőrségi Haditanács – amint arra fentebb utaltunk – már nyáron megpróbálta mérsékelni a papságot fegyveres szolgálatra szorító vármegegyék buzgalmát. Batthyány Lajos miniszterelnök – a püspöki kar tiltakozására válaszul – 1848. augusztus 3-án kelt levelében megerősítette, hogy módosítani fogják a nemzetőrségi törvényt a lelkészek nemzetőrségben történő alkalmazásával kapcsolatban, de Hám Jánoshoz írt levelében arra is kitért, hogy e módosításokig „más intézkedéseket tenni, mint melyeket már több rendeletemben megtettem, nem gondolom, hogy hatalmamban állna”.¹⁰ Ennek ellenére Batthyány Lajos – ügyvezető miniszterelnökként – 1848. szeptember 14-én rendeletben mentette fel a lelkészeket, szerzeteseket, falusi iskolatanítókat stb. a kötelező nemzetőri szolgálat alól.¹¹ Ugyanakkor a rendelet azt is kimondta, hogy amennyiben „a táborba vonulandó valamelyik nemzetőrségi zászlóalj lelkészt kívánna magával vinni, tartozik az illető egyházi előljáróság a zászlóaljhoz a hatóságok megkeresésére tábori papot kirendelni”.¹²

Az Esztergomi Főegyházmegyéből is számos pap teljesített szolgálatot a nemzetőrségben. A már említett Schwendtner Mihályon kívül ebbe a körbe tartozott Imády Károly balassagyarmati plébános, aki nemcsak pénzadományával járult hozzá 1848 augusztusában az önvédelmi harc sikeres folytatásához, hanem aki három nemzetőr kiállításának a költségét is magára vállalta. Ezek után nem meglepő, hogy a Nógrád megyei nemzetőrök az „összes nógrádi őrsereg tábori főpapjának” választottak meg a balassagyarmati plébánost.¹³ Imády Károly a táborba szállt híveinek lelki gondozása mellett testi szenvedéseiken is igyekezett enyhíteni. Mikor látta, hogy hívei szükségét szenvednek fehérneműben, gyűjtést rendezett számukra hívei között. Ennek eredményeképpen 1848 őszén a katolikus és evangélikus hívőktől 28 pár fehérneműt, 30 lepedőt, néhány font tépést és élelmiszert gyűjtött össze és adott át a táborban a szűkölködőknek.¹⁴

Lakner István esztergomi segédlelkész, akit annyira szerettek a városban, hogy nyilvánosan hirdették a városfalra mázolt feliratok, miszerint „két becsületes pap van: Lakner és Somogyi”, Komáromba ment, és 4 hetet szolgált az esztergomi nemzetőröknél.¹⁵ Somogyi Alajos (a másik „becsületes pap”) is hasonlóan cselekedett, ő 1848. október 20-án érkezett meg gőzhajóval Komáromba az esztergomi nemzetőrökkel együtt.¹⁶ 1848 őszén Komáromban vállalt nemzetőrségi tábori lelkészi szolgálatot Massza Alex is, aki arról értesült, hogy a Komáromban állomásozó katonaságnak (köztük 800 esztergomi nemzetőrnek) 1848 októberében egyetlen hadlelkésze sem volt.¹⁷ A komáromi nemzetőrség kivonulása esetére Fekete Mihály kánonok egy olyan, nemzetőrökből álló csapatot akart felállítani, amely a közcsend fenntartását a városban továbbra is biztosította volna. Bár a terv végül nem valósult meg, Tóth Imre kánonoktársával egyetemben a nemzetőrségre szánt pénzt részint a katonai kórház, részint pedig a honvédség felszerelésére fordította.¹⁸

A komáromi nemzetőrök 1848. június 16-án, a tisztválasztás során Lipovniczky István komáromi esperes-plébánost (későbbi nagyváradi püspököt) választották tábori papjukká, aki októberben a komáromi népfelkelők zászlajának a felszentelésére is vállalkozott.¹⁹ Saaghy Vendel üzbégi római katolikus lelkész még a fegyveres szolgálatot is vállalta, amikor hívei 1848 nyarán nemzetőr hadnaggyá választották, ő a nyilvános helyeken is többnyire kardosan mutatkozott.²⁰ Szlezák István szeredi esperes-plébános a Hurban ellen kivezényelt nemzetőröknél teljesített tábori lelkészi szolgálatot, „bátorságot és tüzet ébresztvén az igaz ügyért és [a]m mellett harcolókba” – amint azt eseményekről a Kossuth Hírlapját tudósító negyedi református lelkész, Bogár Zsigmond írta.²¹ A pesti nemzetőrségnél nem csak tábori lelkészek, hanem egy főlelkész is szolgálatot teljesített, s ezek között a lelkészek között valószínűleg voltak a főegyházmegyéből származó papok is.²² Ez annál valószínűbb, mivel a Pest megyei nemzetőrség összeírásában, illetve a zászlóaljak névsorában esztergomi főegyházmegyés papok nevei is felbukkannak. Így a budai 1. nemzetőrzászlóalj 2. századának 1848. július 28-án kelt névsorában szerepel Reither József apát-plébános neve, aki a Bécsi kapunál gyakran fegyveres őrszolgálatot is vállalt.²³ Polgári viseletét nemzeti színű szalag és Kossuth-kalap egészítette ki.²⁴

Késmárky Károly kemencei káplánt nemzetőr főhadnaggyá választották hívei. A nemzetőrségben vállalt tábori lelkészi szolgálatot 1848 őszén Majthényi Adolf udvardi plébános, illetve Fehér János ipolysági káplán is.²⁵ Mindezzel aligha mérítettük ki az Esztergomi Főegyházmegye nemzetőri szolgálatot vállaló papjainak a névsorát, de azt mindenképpen szeretnénk volna érzékeltetni, hogy az egyházmegye papsága a nemzetőrségben is jelen volt, híveit ott is gondozta, vigasztalta és lelkesítette.

Sok pap szentelt zászlót mind a nemzetőrségben, mind pedig a honvédségben. Néhány kiragadott példával szeretnénk érzékeltetni ezen ünnepélyek hangulatát, illetve a papság azokban játszott szerepét. Aranyosmaróton már 1848. április 10-én 2000 fős nemzetőrség alakult. A Pesti Hírlap levelezője így foglalta össze az eseményeket: „Az ünnepély rende megszabtatván e szerint először is mise tartatott a szabadban, miután egy hosszú egyházi beszédet hallánk, mely bár elfogult vonatkozásokkal, az egyházi szónok jó szándokát mégis tanúsítja”.²⁶

A 300 fős szentgyörgyi nemzetőrség 1848. augusztus 20-án tette le az esküt az alkotmányra, s ekkor szentelték fel zászlójukat is. Bartek János helybeli plébános beszédében kiemelte, „hogy honunk más ajkú lakói kilencedfél századnyi múltjokat egyedül a magyar törzsöknek köszönhetik, s jövőjük is csak úgy lehetend, ha ezen ősi kapocs mindinkább megszilárdul, mire új ösztönül szolgálhat az is, hogy a nemesség, mint eredeti magyar törzsök kivívott előnyeit a hon minden lakóival önként megosztotta, azért most e hazának minden polgára oly született honvéd, mint előbb egyedül a nemesek osztálya vala: a magyarral tehát mindenkinek fegyvert fogni és győzni, vagy vesznie kell”.²⁷

Simon Ferenc segédlelkész 1848. november közepén szentelte fel a 15. (2. székely) határőr-gyalogezred 1-ső zászlóaljának zászlaját. Pesten, a Múzeum téren négyszögbe felállított katonákhoz a káplán egy székre állva intézett biztató szavakat. Két katona állt mellette: a jobboldali kezében a magyar-, a baloldali kezében pedig egy fekete tokba temetett császári zászló volt. A beszéd politikai radikalizmusa a Kossuth Hírlapja tudósítójának a tetszését is megnyerte. „Ti eltávoztok” – mondta többek között a katonáknak –, „hogy legyetek büntető fegyver az igazságos Isten kezében; nem pihenni, harcba mentek ismét, a szabadság zászlója alatt küzdendők, hazátok függetlenségeért; de mielőtt megindulnátok, lökjétek el magatoktól ez utálatos sárgafekete lobogót, mert az csak bosszúságokra lenne, mert az csak azon emberre emlékeztetne titeket, ki Isten előtt fogadá, hogy atya lesz népeinek, és most hóhérotokká lőn, mert ő az, kinek nevében és parancsára megszárolják e szegény nemzetet”.²⁸

A lengyel légió zászlaját 1848. november 25-én Sámuel Alajos belvárosi plébános szentelte fel. A lengyel katonákat a Nemzeti Múzeum udvarán, a homlokzattal párhuzamosan állították föl. A zászlóánya Kossuth Lajos nővére, Ruttkay Józsefné volt. A felszentelésre katonai tisztelgést követően került sor, majd Sámuel plébános úr rövid beszédet mondott, s azt követte a szegezés. A belvárosi plébános a zászlóanyát és Kossuth édesanyját követően a harmadik szöveget az alábbi jelszó kíséretében verte be: „Örök legyen a frigy a magyarok és a lengyelek között.”²⁹

A nemzetőrség mellett a honvédségben is találkozhatunk esztergomi egyházmegyes papokkal. 1848 őszén a császári-királyi hadsereg Magyarországon állomásozó alakulatainak jelentős része megmaradt a magyar kormány hűségén. Ezen alakulatokkal együtt egykori esztergomi egyházmegyes tábori lelkészek is a magyar hadsereghez kerültek, így Czigler Ignác budai tábori főpap, Menyhárház Lajos komáromi várlelkész, Tannenbergi Leutter Ferenc, a 2. (Sándor cár) sorgyalogezred tábori lelkésze, aki 1849-ben hősi halált halt, illetve Ujhelyi Imre, az 5. (Radetzky) huszárezred tábori lelkésze. Czigler és közvetlen alárendeltje, Ujhelyi 1849 januárjában visszatértek az uralkodó hűségére, a többiek azonban kitartottak a szabadságharc ügye mellett.³⁰

Honvéd tábori lelkészként teljesített szolgálatot további hat esztergomi főegyházmegyes pap, így Marczell Ákos nyitrai császári plébános, aki nem csak a függetlenségi nyilatkozatot hirdette ki híveinek, hanem Budavár bevételének alkalmából is ünnepi szentmisét mondott. Mednyánszky Cézár zohori adminisztrátor Görgei Artúr közvetlen munkatársaként a VII. hadtest, a magyar főhadsereg, majd 1849. júniusától a hadügyminisztérium hadlelkészi osztályának igazgató tanácsosaként a forradalmi hadsereg tábori lelkészi karát irányította.

Maga Mednyánszky – évekkel később, immáron emigrációban – így emlékezett vissza Görgeivel való első találkozására:

„Bemutattak Görgeinek, aki szívélyesen fogadott és akinek megemléktem gondolatomat, amely már korábban megfogalmazódott bennem. E szerint az

újonc zászlóaljak bátorításának, akiknek ereje egyelőre lelkesedésükben rejtett, jót tenne, ha a tisztek mellett egy fegyvertelen pap kereszttel a kezében vezetné őket a harcba. Azt szerettem volna, ha a nemzeti harc a parasztság szemében kereszties háború jellegét ölti, és elképzeltem, milyen hatást gyakorolna a katonaságra a veszéllyel szembeszálló fegyvertelen ember látványa. Az események engem igazoltak. A tábornok, gyakorlatias ember lévén megértett és támogatta elgondolásomat, melynek megvalósítását rám bízta és törzslelkészi rangban a vezérkarhoz osztott be.”³¹

Mednyánszky Cézár tervezetet készített a magyarországi tábori lelkipásztorkodás ideiglenes rendezése érdekében. Ebben kiemelte, hogy a tábori lelkészeknek papi állásukról sohasem szabad megfeledkezniük, egyházi kötelességeiknek szigorúan eleget kell tenniük, az anyakönyveket pedig pontosan kell vezetniük. Saját gyakorlatának megfelelően elvárta beosztottjaitól, hogy a csatákban és ütközetekben fegyvertelenül lelkesítsék a magyar katonákat. A tábori lelkész „minden ütközetnél, minden megtámadásnál papi öltönyben, s kereszttel ellátva jelen lenni tartozik, s a tűzbe menendő dandárt megáldván, azt rövid, körülményekhez alkalmazott szónoklattal lelkesedésre, s kitartásra buzdítani; tapasztalás mutatja, hogy ily rövid szónoklatnak sokszor a már csüggedni kezdett seregek fellelkesítésére nagy hatása volt. Midőn a csata megkezdetett, a dandárlelkész minden félelem, vagy gyávaság jele nélkül hátravonulván, gondját a sebesültek ápolása, vigasztalása, vagy ha lehet, a halottak eltakarítására fordítsa; eltávoznia azonban a csataterőről végképp nem szabad, hogy a veszély üdejében, ha szükséges, a sereget újra lelkesíthesse.”³²

Mednyánszky maga járt elől jó példával beosztottai számára. A kápolnai csata második napján, 1849. február 27-én a Velence környékéről sorozott, és a honvéd hadsereg kötelékében szolgáló Zanini-zászlóaljat egy kis ezüst kereszttel a kezében lelkesítette Luigi Venturini honvéd őrnaggyal együtt Kápolna elfoglalására.

„Leszálltam a lovamról” – olvasható már korábban idézett visszaemlékezéseiben –, „és miután pár szót váltottam a katonákkal, megindultunk. A gyors tüzelés ellenére bátrabbnak mutatkoztak, mint vártam, egészen addig, amíg a faluba érven az osztrákok közelében nem találtuk magunkat. Ekkor viszont lehetetlen volt visszatartani az embereket, és magunkra maradván, az őrnagy az egyik irányba menekült, én pedig a másik irányban próbálkoztam ugyanezzel, amikor egy német katona a bal karomnál fogva megragadott és így kiáltott: 'Tisztelendő úr, ön velem jön!'

Tudtam, ha fogságba esek, nem remélhetek kegyelmet. Ezért pillanatnyi habozás nélkül súlyos ütést mértem a fejére a keresztemmel (szerencsére tömör ezüsből készült). Ez annyira megdöbbsentette, hogy elengedte a karomat, így én jobbra, a kapualj felé ugorva, a házon át, sietve elmenekültem. Néhány golyó süvített utánam, de sikerült a vonalainkat elérnem, a ruhámon lévő néhány szakadáson és egészen elgörcsült keresztemen kívül nagyobb bajom nem esett. A háborút

követően ezt a keresztet elküldtem anyámnak, aki szerintem még most is erekeként őrzi. Ekkor kétségtelenül nagy szolgálatot tett nekem.”³³

Mednyánszky Cézár – szabadelvű felfogásához híven – a nem katolikus felekezethez tartozó lelkészek hadseregben történő alkalmazását is támogatta. Felhívásai, kiáltványai a liberális katolicizmus elveinek, mindenek előtt a szabadság eszméjének és a katolicizmusnak az azonosításáról tanúskodnak. Ennek érzékeltetésére Szegeden 1849. július 16-án megfogalmazott felhívásából idézünk fel egy részletet:

„A haza veszélyben van. A világ leghatalmasabb zsarnokai hazánk szabadsága, s függetlenségének megbuktatására szövetkeztek. De ügyünk igazsága, seregeink vitézsége, s népünk akarata kezeskedik arról, hogy porba tiporjuk nemsokára a zsarnokokat, s megmentjük az elárvult, szent hazát. Önök, tábori lelkészek, kik nem haszonvágyból, hanem a honszeretet szent tüzétől áthatva siettek vitéz seregeink diadalmas zászlói alá, e nehéz, de dicső harcokban kitűnő szolgálatot tettek a honnak. Seregünk vallásos, mint maga a nép; seregünk nem áll önző és valástan zsoldosokból, seregünk honszerető keblének tiszta sugallatát követvén, vérét a hazáért ontani kész. A történet mutatja, miszerint a vallásnak nagy hatása van a seregek lelkesítésére, kivált oly harcokban, melyek a szabadságért vívatnak. Legyőzhetetlen az a sereg, mely a szabadság és vallás fogalmait ugyanazonosítja. Legyőzhetetlen, ha élén oly lelkészek állanak, kik megvetvén a gyáva életet, a harc legdühösebb pillanataiban, rövid, de lelkes szavakkal a csüggedő vitézeket kitartásra buzdítják...”³⁴

Saaghy Vendel üzbégi plébános, aki – mint arra már utaltunk –, a nemzetőrségben is szolgálatot vállalt, szintén kihirdette a szószékről a forradalmi kiáltványokat. 1849 júniusában Jeszenák János báró, kormánybiztos utasítására a nyitrai piarista templomban az oroszok ellen prédikált, és az egybegyűlt híveket a népfelkelésben való részvételre hívta fel. A cs. kir. és az orosz csapatok előrenyomulását követően – számos elvbarátjához hasonlóan – elmenekült állomáshelyéről. Arra, hogy milyen lelkiállapotban lehettek ezek a menekülők, rávilágít Saaghy Vendelnek Perbetéről, 1849. július 10-én Rusznyák József üzbégi adminisztrátorhoz intézett levele, amelyben a csekei templom építésének befejezésére és adósságai visszafizetésére kérte helyettesét. Levelében kitért a várható fejleményekre is.

„Ha halálom esetében, vagy ha továbbá visszatérésem remélhető sem volna; vagy német kormány alatt az egyházi előljáróság plébániámtól megfosztana nyissa föl testamentomomat bizonyságok előtt, s végrehajtók hajtsák végre a végrehajtandókat.

Én nem tudom jövők-e haza többé vagy soha, azt csak az Isten tudja.

Áldja meg önöket az Isten! Tisztelek mindenkit, de mindenkit. Hazám sorsa az én sorsom. Ha ez dűl, én is dűlök.”³⁵

Saaghy Vendel fenti levele arra is utal, hogy az állomáshelyüket elhagyó és a magyar hadseregben szolgálatot vállaló papok tisztában voltak azokkal a következmé-

nyekkel, amelyek az osztrákok győzelme esetén vártak rájuk. Saaghy Szegedre menekült és 1849. július 15-én állásért folyamodott a honvédségben Mednyánszky Cézárnál, a hadügyminisztérium hadlelkéshi osztályának vezetőjénél.³⁶

„Nagytiszeletű Főnök Úr!” – olvasható folyamodásában. „Azon szeretet mellett, mellyel hazámat mindenkor öleltem, s ölelendem, elhagyni kényszerítetvén, már ma nyolc hete, egyházilag Esztergom-, területileg Nyitra megyében kebeleztet plébániámat, Üzbéget: teljes bizodalommal folyamodom tisztelt Uraságodhoz személyemnek, s tehetségimnek a háború befejezéseig tetszése szerinti alkalmazása végett.

Alázatos kérelmem támogatásul egyedül fogyatkozásomat hozom fel, elhallgatva tett csekély szolgálatimat, mik az ellenséget ellenem bőszíték – mely onnan is nagyobbodott, hogy pénzé fordítható marháimat az ellenség, házamra ütvén, elrabolta.”³⁷

Az üzbégi plébánost már másnap, július 16-án kinevezték a közép-tiszai hadsereg tábori lelkészének. Szintén honvéd lelkészként szolgált a fővárosi papi szervezkedés két meghatározó alakja, Schwendtner Mihály és Simon Ferenc is.³⁸ Schwendtner Mihályt az Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) rendelte Görgei tábornok rendelkezése alá, s a feldunai hadtest parancsnoka 1849. január 3-án Promontoron valóban el is rendelte, hogy „fennnevezett lelkész Ur nemes működése hadseregem minden dandárjánál az illő méltányos készséggel gyamolítandó”. Ekkor azonban még nem csatlakozott véglegesen a honvédséghez, mivel a cs. kir. csapatok előrenyomulása következtében Debrecenbe kellett menekülnie, legalább is ezt vallotta 1850. március 29-én a cs. kir. pesti hadbíróság előtt. Debrecenben 1849. január 18-án kinevezték tábori lelkésznek, de csak 1849 márciusának elején foglalta el állomáshelyét a II. magyar hadtestnél. A katonai szolgálat azonban nem nagyon lehetett ínyére. Miután 1849 tavaszán a magyar hadsereg visszafoglalta Pestet, a fővárosban maradt, előljárói felszólítására sem tért vissza alakulatához, hanem kilépett a hadseregből.³⁹

Simon Ferenc pályája a katonaságnál kezdetben Schwendtneréhez hasonlóan alakult. Őt is 1848. december 31-én rendelték tábori lelkésznek a magyar hadsereghez, de ő ekkor valóban csatlakozott a feldunai hadtesthez. A VII. hadtest tábori lelkészeként a világosi fegyverletételig szolgált. Ő prédikált 1849 májusának végén a Budavár visszavétele alkalmával tartott ünnepi misén. 1849. június 3-án a budaörsi adminisztrátor felkérésére a templom védőszentjének emléknapiján prédikált. A búcsúra összesereglett híveknek a politikai szabadság és egyenlőség lényegét magyarázta, és mindenkit felszólított az ezekért folytatandó kitartó harcra. Többek között azt mondta, hogy „Kossuth a mi védő szellemünk, rá kell építenünk, nem pedig az istentelen dinasztíára és a császárra, aki az országot le akarja igázni. Széttörtük a bilincseket, amelyek 300 éven át az osztrák császári házhoz kötöttek.”⁴⁰

Egyes források szerint Funk Károly is tábori lelkészként szolgált a magyar hadseregben.⁴¹ Sokan voltak még az egyházmegyékből, akik szintén szerettek volna a

magyar hadseregben tábori papként szolgálni, de szándékukat nem tudták megvalósítani. Elsők között nyújtotta be folyamodványát Sidló Alajos vadkerti segédlelkész, aki 1848 júniusában a honvéd zászlóaljak lelki gondozásában szeretett volna részt venni.⁴² Dallos Pál kirvai adminisztrátor Görgei Artúr tábornokhoz intézett levele szerint 1849 tavaszán valamely lovasezrednél szeretett volna elhelyezkedni.⁴³ 1849 nyarán kért alkalmazást a magyar hadseregben Mészáros Sándor tardoskedi segédlelkész,⁴⁴ Patak János kistapolcsányi káplán⁴⁵ és Sztankovits István szentpéteri segédlelkész is. Sztankovits Istvánnak a hadügyminisztériumhoz intézett, Komáromszentpéteren 1849. július 6-án kelt folyamodása, amelyet az illetékesek hely hiányában voltak kénytelenek visszautasítani, bepillantást enged a magyar érzelmű esztergomi egyházmegyei papok különféle feladataiba is:

„A magyar hadseregnél tábori lelkészi állomásért esedezik alulírt, leginkább azért, mert e pályára képzettnek s alkalmasnak érzi magát. S ez állomásért esedezésre érdemeinek előnyei bátorítják: a magyar haza iránti hű érzelmeiről, s ahhozi forró ragaszkodásáról sokak előtt ismeretes, kiket t.i. a haza iránt rendületlen hűsége, igaz szeretetre s édesen gyümölcsöző áldozatokra buzdítani soha semmi alkalommal el nem mulasztott, s hogy ezen, a haza boldogságát előmozdító törekvése annál hathatósab legyen; egy alkalmas pillanatot használva, az ostrom alatt szorongatott s kifáradt Komáromnak a tűzérsegnél szolgálatát ajánlá, s ott tíz napig melyek után az ostromnak vége lett –, az altüzéri szolgálatokat a várban pontosan teljesíté, el nem mulasztván szóval is új erőt önteni azokba, kik kissé kifáradtak. Midőn pedig lelkészi pályájára ismét visszatért, első vala, ki a t. c. Minisztérium szellemében a népet a haza iránti hűségre, szeretetre, s az oroszok elleni erős oltalomra, kívánt eredménnyel biztató, hatályos beszédekkel serkenté. Mely érdemeinek szerény elésorolása után teljes bizalommal reméli alulírt, hogy a t. c. Hadügyminisztérium azokat méltányolván, őt a kívánt állomásra minél előbb kinevezni méltóztatik.”⁴⁶

Korábban, historiográfiai áttekintésünk során már utaltunk arra, hogy a honvédek között seminaristákkal is találkozhattunk. Boncz Ferenc például a nagyszombati szemináriumot elhagyva önként állt a honvédek közé Komáromban, s a fegyverletételt a 201. honvédzászlóalj hadnagyaként élte meg.⁴⁷ Érdekességgént megemlítjük, hogy a későbbi pap-történetíró, Pór Antal, aki 1849-ben Esztergomban végezte gimnáziumi tanulmányait, szintén a honvédek közé állt.⁴⁸ Konrád József, a bécsi Pázmáneum negyedéves hittanhallgatója 1848 őszén Szegeden beállt a 33. honvédzászlóaljba. Alakulatánál hadnagyi rangfokozatot ért el.⁴⁹ Felszentelt papok viszonylag ritkán vállaltak a főegyházmegyékből fegyveres szolgálatot, de erre is volt példa. Rustyák Antal 1849 tavaszán állt be a honvéd tűzérseghöz. Kezdetben tüzemesterként, majd 1849. július 1-től a fegyverletételig hadnagyként szolgált a Kazinczy-hadosztályban.⁵⁰

Az esztergomi főegyházmegyei hatóság, mint szentszék nevében Jaross Vince már 1849. június 5-én kinyilatkoztatta a vallás és közoktatási minisztériumnak,

hogy „a magyar álladalom önállóságát, s függetlenségét elismeri, s a törvényes kormánynak hazafiúi érzettel hódolván, ennek minden rendeleteit tisztelettel fogadandja, s pontosan teljesítendi”.⁵¹ Nehezebben sikerült a függetlenségi nyilatkozatot az esztergomi káptalannal elfogadtatni. A főkáptalan jegyzőkönyve szerint a kanonokok a forradalmi kultuszminisztérium 1849. május 9-én kelt rendeletének megfelelően 1849. június 12-én Esztergomban kinyilvánították, „hogy Magyarország Kormányát és a Magyar nemzet függetlenségét” elismerik, és „az édes hazánk javára alkotott s alkotandó törvényeket, és törvények értelmében teendő minden rendeleteket” elfogadják.⁵² A hűségnyilatkozat elfogadását megelőzően ugyanakkor a jegyzőkönyv írója hosszasan mentegetőzik annak elfogadása miatt, a vallás és közoktatási minisztérium szigorú parancsára, a főkáptalan szorongatott helyzetére és elhagyatottságára, illetve a városban állomásozó honvédekre hivatkozik, mint kényszerítő körülményekre.⁵³

Visszatérve a szabadságharcot támogató klerikusokhoz, nem kellett feltétlenül tábori lelkesnek lenni ahhoz, hogy egy pap hathatósan támogassa a szabadságharcot. Gál Tádé csúzi plébános például több paptársához hasonlóan nem olvasta fel Windisch-Grätz kiáltványait.⁵⁴ Amikor 1849. február 25-én a plébániájához tartozó filiában még mindig felolvasta a magyar kormány rendeleteit, és arról prédikált, hogy hívei tartsanak ki, mert Kossuth ügye győzni fog, letartóztatták a császári hatóságok. Két éves, vasban eltöltendő várfogsággal bűnhődött politikai felfogása miatt.⁵⁵

Csima István mocii plébános is hasonlóan cselekedett. Palkovics Károly kormánybiztos – korábban már hivatkozott – jelentése szerint Csima István „határozott hazafi, ki az ellenségtől környezve, parancsra sem olvasá fel az ellenséges proklamációkat”.⁵⁶ A kormánybiztos dicsérte Balácsi Gergely szentszéki jegyzőt is, aki a Komáromba induló esztergomi nemzetőrök számára misézett 1848. szeptember 9-én, s ennek keretében lelkesítő beszédet is intézett hozzájuk.⁵⁷ Gyürky László lévai plébános 1848. június 29-én a város főterén megtartott mise keretében szentelte fel a helybeli nemzetőrség zászlóját.⁵⁸ Amikor 1849. február 3-án kényszerítették a papokat Windisch-Grätz proklamációinak felolvasására, akkor azok, amint egy fültanú feljegyezte, „halottas, nem is érthető hangon” hangzottak el.⁵⁹ Büntetés terhe alatt kényszerítették a katolikus papokat Érsekújváron is a császári rendeletek közzétételére.⁶⁰

Volt olyan pap, aki a császári zászló eltávolítása, illetve vendégszeretete miatt került bajba. Lehoczky János 57 éves vágszerdahelyi plébános 1849. május elején, amikor a magyar hadsereg megjelent a Vág túlsó partján, kalapját levéve integetett a rég várt honvédeknek, és átkiabált nekik a túlsó partra: „Csak jöjjenek át ide mihozzánk, mert a császári katonák gyülevész hada már elhagyta a helységet!” A helyi molnárt utasította, hogy a magyar katonák átszállítására készítse elő csónakját, majd amikor az habozott, május 3-ról 4-re virradóan maga szállított át kb. 12-14 honvédet az innenső partra. Ezt követően a templomtoronyból levette a csá-

szári zászlót, és helyette kitűzte a piros-fehér-zöld lobogót. Aznap délben meg is vendégelte a honvédeket. Mindezt a későbbiekben öt év vasban eltöltendő várfogsággal díjazta a pozsonyi cs. kir. hadbíróság.⁶¹

Fehér János ipolysági káplánt Boronkay Lajos kormánybiztos ajánlotta előljárói figyelmébe 1849. május 30-án. A káplánt, „mint azon kevesek egyikét, kik tisztí társai közt, a vész övezte hon legkétesb perceiben is híven ápolák és bevallák honunk iránti meleg ragaszkodásukat”, alkalmasnak tartotta a füzesgyarmati plébánia elnyerésére. A támogató nyilatkozatot továbbították Esztergomba. A politikai események ismeretében nem meglepő, hogy Fehért még 1849-ben áthelyezték Zelizre, és 1862-ig meg kellett elégednie a kápláni beosztással.⁶²

1849 júniusában többen is lelkesen prédikáltak az oroszok ellen. Így többek között Sántha Ágoston lévai segédlelkész, akinek a beszédét 1849. június 3-án hallgatósága többször is megéljenezte, vagy Mátyus Lajos kistapolcsányi segédlelkész, aki ugyanezen az ünnepen szlovák nyelven fejtegette hallgatóságának a tennivalókat.⁶³ Szintén szlovákul prédikált híveinek Csizmazia János nagysárái plébános is, amikor Léván 1849. május 9-én kihirdették a függetlenségi nyilatkozatot. Ezt a beszédet a Pesti Hírlap levelezője is megemlítette olvasóinak.⁶⁴ Csóka Sándor szokolóci plébános is élesen kikelt a császár ellen szentbeszédeiben. Ezért 1850. március 22-én a pozsonyi cs. kir. hadbíróság kötél általi halálra, majd kegyelemből 14 évi vasban eltöltendő várfogságra ítélte.⁶⁵ Morva Miklós óbarsi káplán szintén szlovákul prédikált az orosz inváziós csapatok ellen.⁶⁶ Kollár István esztergomi plébános is prédikált Esztergomban, 1849. június 3-án az oroszok ellen és a népfelkelés mellett.⁶⁷

Lipovniczky István komáromi esperes-plébános nem csak a nemzetőrségi szolgálatot vállalta, hanem rendszeresen „lázító” beszédeket tartott, kihirdette a trónfosztást, és részt vett az orosz beavatkozás ellen tartott körmenetekben is. Viselete tükrözte politikai állásfoglalását: Kossuth-kalapot hordott, és Kossuth képét a mellén viselte. Ezen kívül gyűjtést rendezett a honvédek javára, és egy pisztolyt is felajánlott a haza védelmére. Annnyira megcsömörlött a régi rendszertől, hogy még a „király” kifejezés éneklését is megtiltotta az „Imádunk szent ostyá” kezdetű egyházi énekben.⁶⁸ Magyar érzülete valamennyi kortársának szemet szúrt: Palkovics Károly kormánybiztos „elhatározott jellemű, becsületes, tántoríthatatlan hazafi”-ként tartotta számon.⁶⁹ Hasonló benyomást rögzített naplójában az ekkor Komáromban szolgálatot teljesítő Szinnyi József honvéd főhadnagy is.⁷⁰

Szintén a komáromi vár ostromával hozható kapcsolatba Sárkány János szemői plébános letartóztatásának ügye is. 1849. augusztus 24-én Leopold Klausenstoczs cs. kir. őrmester egy őrzárát élén Szémő felé tartott, ahol egy Alter Márk nevű, egykori honvédtől arról értesült, hogy a szemői plébános a helybeli bíró segítségével mindenkit erőszakkal a honvédek táborába kísértet. Az őrmester erre letartóztatta a plébánost, és lefoglalta iratait, amelyek között Kossuthot dicsőítő dalokat is találtak. Az akció egyetlen szépséghibája az volt, hogy Szémő a

demarkációs vonalon belül feküdt, így a császáriaknak elvileg ott nem volt szabad letartóztatásokat foganatosítani. Klapka György tábornok augusztus 26-án erélyesen tiltakozott az eset miatt Anton Csorich báró altábornagynál, a 2. cs. kir. hadtest parancsnokánál, aki ennek hatására el is rendelte a letartóztatott plébános szabadon bocsátását.⁷¹

Mészáros Dávid sopornyai plébános is azon papok közé tartozott, akik sohasem mulasztották el szlovák híveiknek a magyar kormány rendeleteit felolvasni. 1848 karácsonyát követő második vasárnapon például arról prédikált, hogy hívei ragadjanak köveket, és dobálják meg vele ellenségeiket, a németeket. 1849 májusának végén is ünnepi szentmisét mondott a magyarok győzelméért. Ekkor arról beszélt, hogy Magyarország nem vált meg Ferdinánd királytól, ezért Ferenc József, aki nincs megkoronázva, nem Magyarország királya. Együttal örömet fejezte ki a fölött, hogy Magyarországot fele részben már megtisztították az ellenségtől. Mészárost nem sokkal a május végén tartott Te Deum után tartóztatták le a 20. (Welden) sereg 3. zászlóaljának katonái. Ügyével a pozsonyi cs. kir. hadbíróság foglalkozott, amelynek ismertetésére a későbbiekben még visszatérünk.⁷²

Forradalmi érzelmeiről tett tanúbizonyságot Pintér Mihály bakabányai segédlelkész is. A helybeli plébánia egyik befolyásos világi híve, Biffko Ignác szerint Pintér reverenda helyett felöltöt és nadrágot viselt, a szentmisék mondását elhanyagolta. Követőivel gyakran még éjszaka is tanácskozásokat folytatott, plébánosát is rendkívül súlyosan megsértette. Veszélyes ember, aki jogi felfogására és szellemére nézve is Kossuth követője. Biffko tehát követelte a forradalmi érzelmű segédlelkész eltávolítását Bakabányáról, ami a Stefka István esperes által fogantatott vizsgálatot követően valószínűleg meg is történt.⁷³

A fővárosokban tevékenykedő papság helyzetére világít rá Karl Geringer báró Kunszt Józsefhez írt, 1849. augusztus 3-án kelt levele, amelyben a már vizsgálat alá vont pest-budai papok mellett további egyházi személyek ellen helyezett kiállításba eljárásokat. „Amint Főtisztelendőséged előtt ismert” – kezdte levelét a császári politikus –, „a lelkészek nagy része, kötelességéről megfélemlítve, Budán és Pesten is részt vett a forradalomban.

A lázadók különösen tevékeny munkatársai közé számítanak Mráz, Ráth, Szemerényi, Stanczl és Funk papok, akikre előbb vagy utóbb hadbírószági vizsgálat kell, hogy várjon.

Ezek a papok tehát nem gyakorolhatják tovább tiszteletre méltó állásuk kötelemeit lelkészként az egyház és az állam nyilvánvaló hátránya-, valamint minden hűséges polgár megbotránkozása nélkül az ország fővárosában. Ezért Főtisztelendőségedet nyomatékosan felszólítom, hogy a maga részéről a megfelelő rendeleteket bocsássa ki, hogy nevezett papokat tevékenységi körükből távolítsák el; amellyel, papi-, és híveikkel szembeni kötelességeik ellenére visszaéltek, amidőn a megszentelt helyről a felkelés ígét hirdették” – hangzott Geringer szigorú utasítása.⁷⁴

Kunszt válaszában megígérte a renitens káplánok eltávolítását, amennyiben az még nem történt meg, de Déry (Mráz) Mihállyal kapcsolatban megjegyezte, hogy őt, mint hivatalába beiktatott plébánost csak törvényes eljárással lehet megfosztani állásától.⁷⁵ Ez a levélváltás – figyelembe véve a hadbíróság elé állított fővárosi papokat is – azt bizonyítja, hogy az Esztergomi Főegyházmegye klerikusainak zöme a fővárosokban is mindvégig kitartott a szabadságharc mellett, s ez még akkor is tény, ha két budai plébános és egy káplán nem fejtett ki kellő buzgóságot 1849 júniusában az újoncozás terén.⁷⁶ Ugyanakkor az is figyelemre méltó, hogy a konzervatív ordináriusok dacára az érsekség papságának jelentős hányada aktívan támogatta a szabadságharcot.

Jegyzetek

- [1] Például ezt a véleményt képviseli Winter 1962. 315-316.
- [2] Eötvös József - Az esztergomi érseknek. Budapest, 1848. július 8. PL AE AVS Num. Princ I. V 385 Num Princ. I. 2. cs. 1848:sz.n.
- [3] PL AE Hám-akták 1848:162.
- [4] Már nem lesz komédia, mert anyuka részeg. (szlovák)
- [5] PL AE AVS Num. Princ. IX. 1.cs. V 396 1848:1375.
- [6] Meszlényi 1928. 179-180.
- [7] PL AE Hám-akták. 1848:102.
- [8] MOL H 92 6. d. 1848:1988.
- [9] PL AE Hám-akták. 1848:6.
- [10] PL AE Hám-akták 1848:130.
- [11] Urbán 1973. 156.
- [12] MOL H 92 1848:3692.
- [13] Kossuth Hírlapja 1. (1848. augusztus 10.) 159.
- [14] Kossuth Hírlapja 1. (1848. november 2.) 477.
- [15] MOL H 56 6. kútfő, 4.tétel.
- [16] Szinnyei 1887. 34.
- [17] PL AE AVS Num. Princ. I. V 385 3. cs 1848:1838. Somogyi Alajos éppen a jelentés írásának időpontjában, 1848. október 20-án érkezett Komáromba, amiről Massa feltehetően még nem értesült.
- [18] Bencze Cs. 2000. 200.
- [19] MOL H 92 1848:1048.
Magyar Hírlap 4. (1852. augusztus 25.) 4057.
- [20] HL Absz. ir. Pozsonyi cs. kir. hadbíróság 1850-2/420. 567-570 fol.
- [21] Kossuth Hírlapja 1. (1848. október 21.) 434-435.
- [22] MOL H 92 1848:9598.
- [23] Czaga – Jancsó 2001. 368.

- [24] PL AE Scitovszky-iratok Cat. 21 1417. cs. Protocollum Sessionis tertiae Iudicii Delegati. 1850:989, 1850:1249.
PL AE Scitovszky-iratok Cat. 21 1417. cs. 1850:120, 230.
Czaga – Jancsó 2001. 368.
- [25] PL AE Scitovszky-iratok Cat. 21. 1849:292.
- [26] Pesti Hírlap 1. (1848. április 28.) 377.
- [27] Közlöny 1. (1848. augusztus 25.) 391.
- [28] Kossuth Hírlapja 1. (1848. november 18.) 533.
- [29] Kovács 1998. 90.
Kossuth Hírlapja 1 (1848. november 28.) 564.
- [30] Zakar 1999. 125-126, 144, 157, 159-160.
- [31] Zakar 2001. 218.
Mednyánszky kinevezésére 1849. január 5-én Vácon került sor. MOL H 75 1849:3553.
- [32] MOL H 75 1849:21641.
- [33] Zakar 2001. 220.
- [34] Zakar 1992. 142-145.
- [35] PL AE Scitovszky-iratok Cat. 21. Protocollum Sessionis octavae Iudicii Delegati. 1850:1199.
- [36] Zakar 1999. 142-143, 151-152.
- [37] Saaghy Vendel – Mednyánszky Cézárnak. Szeged, 1849. július 15. MOL H 86 1. d.
Az osztrákok négy igás ökröt, két lovat és egy csikót raboltak el Saaghy Vendeltől. Végrendeletében e kárt 600 forintra becsülte, és úgy rendelkezett, hogy e 600 pengőforintból a németek győzelme esetén adósságait fizessék vissza. PL AE Scitovszky-iratok Cat. 21. Protocollum Sessionis octavae Iudicii Delegati. 1850:1199.
- [38] Zakar 1999. 153-154.
- [39] PL AE AVS Num. Pric. IX. V 398. Név (Shwendtner) szerint.
- [40] HL Absz. ir. Pesti cs. kir. hadbíróság 1852-7/66. 500-504. fol.
- [41] Némethy 1894. 580.
- [42] MOL H 56 74. kútfő, 1848:1746.
- [43] Dallos Pál - Görgei Artúrnak. Kirva, 1849. május 21. MOL H 115 2. d. Eredeti iktatószám: 53/G.
- [44] MOL H 75 1849:21633.
- [45] MOL H 75 1849:19938.
- [46] Közli: Zakar 2002. 297.
- [47] Bona 1998-1999/I. 199.
Szinnyei 1887. 278.
- [48] Zellinger 1893. 404-407.
- [49] Bona 1998-1999/2. 258-259.
Ambrus 1892. 113-114.
- [50] Bona 1998-1999/2. 84.

- [51] PL AE AVS Num. Princ I. V 385. 2. cs. 1849:783.
- [52] PL AE EFKML Konzisztoriális jegyzőkönyvek. Protocollum Consistoriale M[etropolitanae] E[cclesiae] S[trigoniensis] 1848-1849. 1849. június 10.
- [53] PL EFKML Konzisztoriális jegyzőkönyvek. Protocollum Consistoriale M E S 1848-1849. 1849. június 12.
- [54] Piry Cirjék 1998. 109-110.
- [55] HL Absz. ir. Pesti cs. kir. hadbírótság 1849-2/220. 125-126. fol., vö.: Hermann 1932. 33.
- [56] Fazekas Cs. 2001. 179.
- [57] Közlöny 1 (1848. szeptember 27.) 563.
- [58] Strasser 1934. 14.
- [59] Zakar. 2001. 109.
- [60] Piry Cirjék 1998. 99-100.
- [61] HL Absz. ir. Pozsonyi cs. kir. hadbírótság 1849-2/290. 352-363. fol.
- [62] MOL H 56 6. kútfő, 8. tétel.
Némethy 1894. 567.
- [63] Zakar 2001. 118.
- [64] Pesti Hírlap 2. (1849. május 23.) 75.
Zakar 2001. 116.
- [65] Hermann 1932. 26., Némethy 1894. 534.
- [66] Némethy 1894. 801. Tévesen Mrva Mihályként szerepel: Hermann 1932. 27.
- [67] Hermann 1932. 39.
Kollár István helyzetét nehezítette, hogy az esztergomi polgármester, Takács István is terhelő adatokat közölt róla a helybeli királyi biztosnak, Jagasits Sándornak. Fülöp 1993. 76.
- [68] Hermann 1932. 68.
Magyar Hírlap 4. (1852. augusztus 25.) 4057.
- [69] Fazekas Cs. 2001. 179.
- [70] Szinnyei 1887. 335.
- [71] ÖStA KA AFA 1875. 2 Armeekorps unter Wrbná, später Csorich. 1849-8/389.
- [72] HL Absz. ir. Pozsonyi cs. kir. hadbírótság 1849-2/135. 758-759. fol.
Hermann 1932. 23-24.
Zakar 2000. 70.
- [73] Biffko Ignác – Az esztergomi helynökségnek. Bakabánya, 1849. október 6. PL AE AVS Num. Princ. IX. V 397. 1849:1400.
- [74] Geringer, Karl – Kunszt Józsefnek. Budapest, 1849. augusztus 3. PL AE AVS Num. Princ. I. V 385 2. cs. 1849:sz. n
- [75] Az esztergomi helynökség – Karl Geringer császári biztosnak. [Esztergom] 1849. augusztus 29. PL AE AVS Num. Princ. I. V 385 2. cs. 1849:sz. n
- [76] Spira 1998. 568.

A szabadságharc ellenfelei

A szabadságharcot több mint ötven esztergomi főegyházmegyés pap támogatta. Felmerül a kérdés, vajon hányan álltak a császári erők oldalára? 1848 nyarán csak kivételes esetben voltak politikai vétségek miatt fogságban papok. E kevés kivétel közé tartozott Laucsik Mihály nádasi plébános és káplánja, Victorin József, utóbbi a szlovák irodalmi élet későbbi kiválósága.¹ Bűnpártolással vádolták őket a nádasi zsidóság kirablása kapcsán, Victorinnál pedig ezen kívül még Hurban, Štur és Hodža leveleit is megtalálták.² Az ügy híre az esztergomi főkápitanhoz is eljutott, Fekete Mihály kanonok hozta szóba az esetet az 1848. szeptember 16-i ülésen. Mint mondta, a két papot először a vármegye börtönébe zárták, majd egy pozsonyi szerzetesházba szállították át őket. A káptalan felkérte Szmrtnik Istvánt, a Nagyszombat kerületi érsek uradalmak főügyészét, hogy próbáljon meg lépéseket tenni a lefogottak érdekében.³ A közbenjárás azonban nem járt sikerrel. A fogságba vetett papok szabadlábra helyezését Alfred zu Windisch-Grätz herceg, tábornagy rendelte el 1848. december 19-én.⁴ 1848 őszén Görgei Artúr tábornok haditörvényszék elé állíttatott egy stomfai káplánt, akit halálra ítélték, de Hám János kérésének megfelelően az OHB felemelte szavát az ítélet végrehajtása ellen.⁵

Scitovszky János érseki kinevezését követően maga gyűjtötte össze azoknak az esztergomi főegyházmegyés papoknak a nevét, akiket kitüntetésre javasolt a szabadságharc alatti császárpárti tevékenységük miatt. A Karl Geringer báróval egyeztetett előterjesztés két csoportra osztotta a kitüntetésre javasolt papokat. Az első csoportba azok kerültek, akiket a magyar hatóságok üldöztek, ezeket arany vagy ezüst lelkészi érdemkereszttel javasolták kitüntetni, a második csoportba azok kerültek, akik elmenekültek a magyar csapatok elől. Az előterjesztésnek megfelelően arany lelkészi érdemkereszttel tüntették ki Fába Tódor kéméndi, Martinkovics Péter nyitrai fői, Muchay Ignác buda-krisztinavárosi plébánosokat, valamint Haynald Lajos érseki irodaigazgatót. Ezüst lelkészi érdemkereszttel tüntették ki Kollárovi Péter lóci adminisztrátort, Paczkó Ágoston buda-krisztinavárosi és Sujánszky Antal belvárosi segédlelkészeket, valamint Pridavka Antal peredi plébánost.⁶

E nyolc pap felelt meg tehát – elöljárói megítélése szerint – az uralkodó elvárásainak 1848/49-ben. Lássuk egy kicsit részletesebben, milyen cselekményekről is volt szó! Fába Tódor kéméndi plébános a nagysallói csatát (1849. április 19) követően császári katonákat rejtett el a helyi plébániatemplomban, s étellel is ellátta őket. A honvédek azonban felfedezték a rejtekhelyet, és fogságba ejtették a császáriakat. A magyar katonák ezt követően kirabolták a templomot és a plébániát, majd a plébánost letartóztatták, bilincsbe verték, és először a lévai térparancsnokságra, majd Egerbe hurcolták, ahonnan 24 órás fogságot követően szabadon engedték.⁷

Muchay Ignác buda-krisztinavárosi plébános fizetését néhány társával (köztük Paczkó Ágoston segédlelkésszel) egyetemben 1849 júniusában felfüggesztette kegyura, Buda városa. Schwarzgelb volt Muchay káplánja, Horeczky Ferenc is, de neki meg kellett elégednie azzal, hogy az uralkodó megalégedését nyilvánította neki, mivel 1849 áprilisában Bécsbe menekült a magyarok elől.⁸ Haynald Lajos érseki irodaigazgató ellen főként Lakner István segédlelkész szervezkedett, aki az egyházi főhatóság akarata ellenére szeretett volna esztergomi segédlelkésként elhelyezkedni. 1849. május 26-ról 27-re virradóan az esztergomiak macskazenével juttatták kifejezésre az irodaigazgatóval szembeni ellenérzésüket, majd lakosztályának ablakait kövekkel zúzták be.⁹ Mivel Palkovics Károly kormánybiztos jelentései sem tartalmaztak semmi biztatót Haynaldról, így 1849. június végén Horváth Mihály vallás- és közoktatási miniszter erélyes követelésére eltávolították a hivatalából, de néhány héttel később, miután a magyarok visszavonulásra kényszerültek a túlerő elől, Scitovszky utasítására visszahelyezték állásába.¹⁰

Papp Ferenc varbói esperes-plébános 1850. február 15-én kelt jelentése szerint Kollároovits Péter lóci plébános „több hónapokig hurcoltatott, és gyilkosokkal egy temlebe záratva néhány heteket töltött”, mire lelkészársai közbenjárására szabadon bocsátották a magyar hatóságok, de hogy pontosan milyen bűnökkel vádolták, azt nem sikerült megállapítanunk.¹¹ Aligha követtek el súlyos bűncselekményeket azok az egyházi személyek, akiket, mint például Adamovich János perbetei és Chebe Imre vámosi plébánost letartóztatták, majd a vizsgálati fogságot követően szabadon bocsátották a magyar hatóságok.¹²

A kitüntettek között volt az a Sujánszky Antal nevű pesti káplán is, aki szintén ült 1849-ben néhány hónapot börtönben, igaz nem a magyarok, hanem az osztrákok tartóztatták le. 1850-ben Dobronyi Mihály visegrádi plébános számára állítottak ki – anyagi okok miatt, feltehetően saját kérésére – egy igazolást a pesti cs. kir. hadbírószágon, amely szerint Dobronyi nem vett részt a forradalomban, és lojális magatartásával akadályozta a honvédek számára az újoncozást.¹³ Összességében a császári erőket támogató plébánosok, adminisztrátorok és káplánok mind számárányukban, mind tevékenységük súlyában messze elmaradtak a magyar szabadságharcot támogató klerikusok mögött.¹⁴

Viszonylag jelentős azoknak a száma, akik elmenekültek a magyar csapatok elől. Ez azonban inkább tekinthető a háborús propaganda eredményének (az osztrák-orosz szövetségesek elől is sok pap elmenekült), mint tényleges ellenforradalmi tevékenységnek. A magyarok elől elmenekült Bublik István verebélyi, Kapy Gábor párkányi, Majsch Eduárd hegybányai, Bello Károly nagymagasfalui, Ochaba István nagykosztolányi, Miksik Imre (pozsony)keresztúri, Döme András vásárúti, Teöreös Miklós stomfai, Czabán András komjáti plébános és a már fentebb említett Horeczky Ferenc káplán.¹⁵

Jegyzetek

- [1] Zellinger 1893. 553-554.
- [2] Kumlik 1998. 199-200.
- [3] PL Esztergomi Főkáptalan Levéltára. Konzisztoriális jegyzőkönyvek. Protocollum Consistoriale Capituli M. E. S. Annorum 1847, 1848, 1849. 1848. szeptember 16. Nr. 3.
- [4] Kumlik 1998. 200.
- [5] KLÖM XIII. 445. Nem tudtuk megállapítani, végrehajtották-e az ítéletet, vagy sem.
- [6] ÖStA HHStA Kabinetsarchiv, Kabinetskanzlei, Ministerrat-Vorträge 1849:4866. 111-114. fol.
- [7] Meszlényi 1928. 205.
Piry Cirjék 1998. 122.
- [8] Spira 1998. 568, 673. Spira szerint Horeczky 1849. október 7-én „az egyház hivatalos álláspontját”-t tudatta a hívekkel a krisztinavárosi templomban, amikor azokat a fejedelem iránti hűségre buzdította. Paczkó Ágoston Spiránál – a városi előterjesztéssel összhangban - tévesen Paczkó József név alatt szerepel.
- [9] HL Absz. ir. Pesti cs. kir. hadbíróság 1849-1/434. 560-563. fol.
- [10] Horváth Mihály Jaross Vincéhez intézett rendeleteinek eredeti tisztázatai: PL AE AVS Num. Princ. I. V 385. 3. cs. 1849:897, 948. E két levél fogalmazványait közölte Fazekas Cs. 2001. 175-177. Fazekas Csaba szerint Haynald népszerűtlenségének Esztergomban az volt az oka, hogy az irodaigazgató nem engedte kihirdetni a függetlenségi nyilatkozatot az egyházmegyében, majd rámutatott arra, hogy Esztergomban is voltak olyan egyházi intézmények, amelyek „kinyilvánították hódolatukat a Szemere-kormány irányában”. Ezzel kapcsolatban megjegyezzük, hogy 1849. június 5-én az Esztergomi Főegyházmegyei Hatóság is kifejezte hódolatát a függetlenségi nyilatkozat és a Szemere-kormány irányában. PL AE AVS Num. Princ. I. V 385. Num. Princ. I. V 385. 2. cs. 1849: 785.
- [11] Papp Ferenc – Andreánszky császári biztosnak. Varbó, 1850. február 15. NML Megyefőnöki iratok. 1850:761.
Meszlényi 1928. 205.
- [12] Piry Cirjék 1998. 120.
Meszlényi 1928. 207.
- [13] HL Absz ir. Pesti cs. kir. hadbíróság 1850-7/33. 180. fol.
- [14] Hermann 1932. 39.
- [15] ÖStA HHStA Kabinetsarchiv, Kabinetskanzlei, Ministerrat-Vorträge 1849:4866. 111-114. fol
Piry Cirjék 1998. 120.
MOL H 56 6. kútfő, 9. tétel. 1849:686.

Az érsekség gazdasága 1848-49-ben

Az egyházi birtokok Magyarország legnagyobb hagyománnyal rendelkező birtokegyüttesét alkották. Az egyházi vagyont célvagyonként kellett kezelni, azaz egyházi célok érdekében kellett jövedelmét felhasználni. Ugyanakkor a birtokot nem lehetett megosztani, eladni, vagy adóssággal terhelni, tehát kötött (vagy korlátozott) forgalmú birtokként kell számon tartanunk. Az egyházi birtokosok (a világi birtokosokhoz hasonlóan) önállóan vagy társbirtokosként rendelkeztek az egyes községekkel. A birtokok struktúrája is a világi birtokok felépítésére emlékeztetett: magában foglalta a jobbágyok által birtokolt telki állományt, a közös használatú legelőket, valamint a földesúri majorságokat, ahol az erdőgazdálkodás volt a legfontosabb művelési ág. A majorsági kezelésben vagy bérben lévő egyházi földterület 1848-ban majd kétmillió magyar holdra tehető, amely az ország területének kb. 5%-a volt. Az Esztergomi Érsekség birtokai a nagyváradi latin szerzetartású püspökség, illetve az egri főkáptalan birtokai után az ország harmadik legnagyobb kiterjedésű egyházi birtokkomplexumát képezték.¹

A katolikus egyház s ezen belül a főegyházmegye is e jelentős gazdasági erőre támaszkodva tudta évszázadokon át meghatározó vallási, kulturális és karitatív tevékenységét kifejteni. Ugyanakkor a polgári átalakulás folyamata alapvetően megváltoztatta e gazdaságok helyzetét, illetve lehetőségeit. Már 1848-at megelőzően úrbéres perek folytak a főkáptalani birtokhoz tartozó Keszthelyen, illetve a szemináriumi birtokhoz tartozó Tokodon és Táton. Az 1848 évi „áprilisi törvények” következtében megszűnt a tized (1848:XIII. tc.), amelynek jövedelméből nem csak a püspökök, hanem más javadalmasok is részesedtek. Ugyancsak eltörölték az úrbéri szerződések alapján teljesített szolgáltatásokat is (1848:IX. tc.), ami további jövedelem- és munkaerő-kiesést eredményezett. Törvény született a legelők elkülönítéséről, illetve az úrbérrendezés folytatásáról is (1848:X. tc.), aminek következtében az esztergomi érseki, káptalani, illetve szemináriumi birtokokon 1848-ban folytatódott az úrbérrendezés és a tagosítás.²

Noha a javadalmasok köre a főegyházmegyében sem merült ki az érsekségi, illetve a káptalani birtokokkal, az alábbiakban mégis e két legfontosabb kérdéssel, az érseki birtokok helyzetével, illetve a főkáptalan anyagi helyzetével szeretnénk foglalkozni. Dóka Klára nemrégiben megjelent monográfiájában bebizonyította, hogy a XIX. század végén a püspöki, illetve az érseki birtokok művelési ágak szerinti elosztása eltérést mutatott az országos átlagtól. A szántóterület az országos átlaghoz képest jóval kisebb hányadban fordult elő ezeken a birtokokon, ugyanakkor az erdőterület aránya jóval meghaladta az országos átlagét. Míg a szántóterület, illetve a kertgazdaság arányának csekélyebb mértéke a külterjesebb gazdálkodás folytatására utalt, addig az erdőgazdálkodás korszerű volt. Már a 18. század végétől megfigyelhető a telepítési tervek készítése, illetve a vágásbeosztás.³

Miközben az érsekség egyházi vezetői gyakorta váltották egymást, az érseki gazdaság vezetése e válságos időkben nem változott meg jelentős mértékben. Élén az egész általunk tárgyalt időszakban Kruplanicz Simon, a prímási jogok és javak főigazgatója állt. Az érseki birtokok további nyolc uradalomra oszlottak, nevezetesen az esztergomi, az érsekújvári, a gútai, a drégelyi, a nagysallói, a verebélyi, a nagyszombati és a pozsonyi uradalmakra. A központosított uradalmi szervezet hatalmas mennyiségű, nem csak gazdasági, hanem politikai, sőt katonai információ birtokába jutott a birtokegyüttes közép- és alsósintű vezetőitől. Az uradalmak élén főigényvedek és tisztartók teljesítettek szolgálatot, de természetesen számos további alkalmazott is munkát kapott ezekben a gazdaságokban.⁴

Az Esztergomi Érsekségen belül ezen országosan kimutatható tendenciák még élesebben rajzolódtak ki. Az 1848:X. törvénycikk a törvény kihirdetéséig már lezárult „legelő-elkülönözéseket”, illetve úrbéri rendezéseket felbonthatatlannak nyilvánította, a folyamatban lévő eljárások esetében pedig az eljáró bíró kötelessége tette, hogy kísérelje meg a feleket békés megegyezésre bírni. Röviden szeretnénk áttekinteni a legelő-elkülönítés következtében átalakuló érseki gazdaság struktúráját. Az Esztergomi uradalom különböző természeti adottságokkal rendelkező tájak találkozásánál terült el. A Garam síksága, illetve a Duna bal partján fekvő síkság mellett ezt a területet a hegyes-dombos vidék uralta (Börzsöny, Gerecse). Kedvező fekvését támasztotta alá az a tény is, hogy fontos kereskedelmi út érintette: a Duna menti út ugyanis Süttőn és Nyergesújfalun haladt keresztül. A szántóföldek a Duna bal partján a gyakori árvizek, jobb partján pedig a meszes talaj miatt voltak értéktelenek.⁵

Az esztergomi uradalom területének legnagyobb részét az erdők tették ki (24459 magyar hold). Ezen belül a legnagyobb erdőségek Börzsöny, illetve Kemence vidékén voltak. A legelő-elkülönítésből itt 9760 magyar holdhoz szeretett volna jutni az érseki gazdaság, noha Kövesden, Bajtán, Lelédén, Kemencén, Bernecén, Nyergesújfaluban, Bajóton és Péliföldön, valamint Süttőn csak kevés legelő volt, s a legeltetést az egymással szoros összeköttetésben lévő erdőségekben gyakorolták. Szalka mezővárossal ekkorra már sikerült megállapodásra jutni, így az ottani közös legelőből 700 hold jutott az érsekségnek. Sztétén 1848-ban földmérési munkálatokat folytattak.⁶ Ezen a területen bányászat is folyt. Nyergesújfaluban és Süttőn kőbánya (süttői „márvány”), Bajóton pedig szénbánya működött.⁷

Az erdészet jelentőségét bizonyítják az esztergomi uradalom bevételeiről készített előzetes számítások is. Egy 1848. november 22-én készített kimutatás szerint az uradalom bevételeinek legnagyobb része, várhatóan 93061 váltóforint, a kivágott fák értékesítéséből fog származni. Második helyen a haszonbérleti szerződésekből származó jövedelmek álltak (46716 forint 30 krajcár), a többi bevétel még ettől is jelentős mértékben elmaradt (gabona: 13586 forint, bor eladás: 7526 forint stb.).⁸

Az érsekújvári uradalomban a majorsági földek (3734 hold), illetve a majorsági rétek (4358 hold) domináltak, de jelentős, 7313 hold legelőre számított a főegyházmegye a közös legelők elkülönítése kapcsán. Ez ügyben Tardoskaddal már megállapodtak, Kürttel pedig folytak az alkudozások. Néhány pusztát (Bajcs, Csergő) bérbe adtak. Részben a Duna árterében, részben a folyó bal partján feküdt a gútai uradalom. Ennek területén több értékes pusztá feküdt (Bálványszállás, Csém).⁹ Ez méretét tekintve kisebb volt az előző két uradalomnál, ugyanakkor itt ismét a 6130 holdon elterülő erdő volt a meghatározó (Héreg, Tardoskadd). Az erdős vidékeken a legelő-elkülönítéstől nem lehetett sokat várni, mivel a legeltetés többnyire az erdőségekben történt. A Mocsá helységgel folytatott egyezkedés a közös legelők ügyében 1848-ban félbeszakadt. E terület értékét növelte, hogy erre haladt keresztül a Bécsbe vezető út. A drégelyi uradalmat is az erdőgazdálkodás túlsúlya jellemezte (7330 hold), s mivel az uradalomhoz tartozó helységekben az úrbérrendezés már korábban befejeződött, a legeltetés pedig többnyire az erdőségekben történt, a legelő-elkülönítéstől nem lehetett sok hasznót várni.¹⁰ Az uradalom területén található falvak a Börzsöny és a Cserhát közti széles völgybe települtek, s itt vezetett keresztül a Pest-Vác felől induló fontos kereskedelmi út Korponára, illetve Észak-Magyarország felé.

A nagysallói uradalom az érsekségi birtok egyik legértékesebb része volt. A Garam és a Nyitra között elterülő Mátyusföld mezősegi talaja növénytermesztésre is kiválóan alkalmas volt.¹¹ Ugyanakkor az uradalom szintén jelentős erdőterülettel rendelkezett (4131 magyar hold), de itt a legelő-elkülönítéstől jelentős földterületet lehetett várni (6940 magyar hold). E jelentős legelőterületnek 1848-ban még csak elhanyagolható részét, 700 magyar holdat sikerült realizálni egy Barttal kötött megállapodás keretében. A verebélyi uradalom a nagysallóihoz hasonló, kedvező földrajzi adottságokkal rendelkezett. Területének nagyobb részét szintén erdő borította, s az uradalomhoz tartozó helységekben (Verebély, Nagycétény, stb.) olyan kevés legelő volt, hogy elkülönítés esetére sem lehetett az uradalom számára nevezetesebb osztalékkal számolni.¹²

A nagyszombati és a pozsonyi uradalom jelentősége csökkent, mivel 1848-ban az érsekség már nem Nagyszombatban, hanem Esztergomban székel. A nagyszombati uradalomban a legelő-elkülönítéstől különösen Zsigárd térségében lehetett eredményeket várni (1000 magyar hold), a további művelési ágakban ismét az erdő volt a legnagyobb területtel rendelkező ágazat (495 magyar hold). Itt a legészakabbra fekvő Ribény (Trencsén vármegye), illetve Kinorány (Nyitra vármegye) olyan távol fekvő részei voltak az uradalomnak, hogy úrbéri tartozásaiknak sem lehetett hasznát venni, s mivel legelőjük is csekély területű volt, osztalékra sem lehetett számítani. A pozsonyi uradalom művelési ágai kiegyenlítettebb képet mutattak az előző uradalomnál. A majorsági földek (485 hold), illetve a legelő-elkülönítésből remélt terület (500 hold) nagysága nem tért el jelentős mértékben egymástól, noha az erdőgazdálkodás itt is a legnagyobb területtel rendelkezett (830 hold).¹³

Bár az összeírás tartalmaz bizonyos pontatlanságokat, a majorsági földek bérbe adott területeit például nem mindig vették figyelembe, illetve egyes határok összeírása sem készült el ekkorra még teljesen, mégis érdemes szemügyre venni az összegzett adatokat is. Az erdőgazdaság meghatározó szerepéhez – ha csak a hasznosított területet vesszük figyelembe – nem férhet kétség (46499 hold). A majorsági földek (9412 hold), illetve a majorsági rétek (9989,5 hold) nagyságrendekkel kisebb területeket foglaltak el, mint az erdőgazdaság, hasonlóan a majorsági legelőkhöz (4866 hold), amelyek viszont a legelő-elkülönítés reménybeli befejezését követően jelentős területtel gyarapodhattak. Viszonylag jelentéktelen területet birtokolt a belterjes gazdálkodást igénylő kertkultúra (37 hold), illetve a szőlőtermelés (440 hold). Problémát jelentett, hogy a majorsági földek – a puszták kivételével – meglehetősen szét voltak darabolva. Gépesítésnek még alig akadhunk a nyomára, a drégelyi uradalomnak volt ugyan szecskavágó gépe, de annak kereke 1848 februárjában használhatatlan állapotban volt, és javítása viszonylag hosszú időt vett igénybe.¹⁴

Az uradalmak éves jövedelmeit áttekintve, az 1849-es, előzetes számítások szerint, legnagyobb jövedelemre az esztergomi (119654 forint, 33,2/6 krajcár), illetve az érsekújvári uradalom (110998 forint), legkisebbre pedig a verebélyi (15352 forint 25,2/6 krajcár) számíthatott. Ugyanakkor az esztergomi uradalomnak nem csak a jövedelmei, hanem a kiadásai is rendkívül magasak voltak. Ennek megfelelően az érsekújvári uradalom a kiadások levonását követően több pénzt hozott az érsekség számára, mint az esztergomi. A bevételek és a kiadások pedig legjobban a luxuscikkek előállításával is foglalkozó pozsonyi uradalomban közelítették meg egymást, legalábbis az előzetes számítások szerint. Mindent egybevetve 1849-ben az érsekség 195562 váltóforint 53 3/5 krajcár haszonnal számolt.¹⁵

Az Esztergomi Érsekség birtokainak gazdálkodásában a 19. század elején megfigyelhető gabonakonjunktúra sem okozott jelentősebb változást. A 19. század közepére egyre differenciáltabb gazdálkodás alakult ki, amely során az okszerű művelésen túl figyelmet érdemel a kapás- és takarmánynövények megjelenése a szántóföldi allódiumokon, valamint az állattartás differenciáltabbá válása, illetve a termékek feldolgozására és értékesítésére tett kísérletek. Nyergesújfaluban és Nagysallóban uradalmi bolt is működött. Farnadon és Patakon pálinka-, illetve sörfőzés folyt, Csenkepusztán pedig sajtot készítettek. Több helységben működött téglavető is, így Szentgyörgymezőn, Muzslán, Nyergesújfaluban, Érsekújváron, Tardoskedden, a Mérgesi majorban Moca mellett, Vágon, Verebélyen, Farnadon, Drégelypalánkon, Vadkerten és Szunyogdin. Számos településen épültek mészárszékek, illetve vágóhidak (Esztergom, Muzsla, Börzsöny, Érsekújvár, Nyergesújfalu, Tardoskedd, Verebély, Farnad, Püspöki, Szunyogdi). Szinte minden faluban volt kocsmá, ahol főként a dézsmából származó bort értékesítették.¹⁶

Ezeket a kocsmákat az érsekség rendszerint bérbe adta, s 1848/49-ben a pálinkamérési üzletág is válságba került. Egyrészt volt olyan település (Párkány), ahol

a helybeli bírák a pálinkamérés bérlőjét, egy Neuschloss nevű kereskedőt egyszerűen eltiltották a pálinkaméréstől. A párkányi eset megismétlődött 1849-ben Nagyzellőn is. Itt Blumenthal Simon vendégfogadós panaszkodott, hogy az év hét hónapjában a község eltiltotta az italméréstől. Az érsekség ebben az esetben jogi útra terelte a vitát, így próbálva meg jövedelmének kiesését megszüntetni. Gyakori panasz volt az illetéktelen italmérés is, ami a bérlők hasznát tovább kurtította. A drégelyi uradalomban arra is volt példa, hogy a bérlő (Ábrahám Gábor) az általa bérelt vendégfogadót átadta egy keresztény bérlőnek, majd nem messze korábbi bérleményétől boltot akart nyitni, és természetesen pálinkát is szándékozott mérni. Az érsekség gazdasági vezetése azonban csak a törvényes összeg lefizetését követően járult volna hozzá a bolt megnyitásához.¹⁷

Ha egy vállalkozó megbukott, mint például Lengyel Károly, „az uradalmi határokon átvivő vasútoni italmérés és ételárusítási jog haszonbérlője” 1849-ben, akkor az adott uradalom vezetői utasítást kaptak, hogy iparkodjanak eszközölni a haszonvétel ismételt bérbeadását. Szintén szorgalmazta Kruplanicz Simon a szalkai vendégfogadó mihamarabbi árendába adását 1849. március 10-én kelt utasításában. A bitorlási károkat az érsekség igyekezett magukon a tetteseken bevasalni. Amikor 1848. december 16-án Hovszky Móric palánki vendégfogadós a helyi lakosok által bitorlott bormérési joga károsodására hivatkozva haszonbérletéből 500 váltóforint elengedését kérte, az érseki gazdaság irányítója határozottan ellenezte a kérelem teljesítését, mondván, fizessenek azok, akik a kárt okozták. Mennyiért lehetett az érsekségtől fogadót bérelni? Erre a kérdésre nehéz válaszolni. Némi támpontot nyújthat, hogy a zsigárdi vendégfogadót, amely a zsigárdi csatában súlyos károkat szenvedett, és ezért helyre kellett állítani, 1849. augusztus elejétől az év végéig 1000 váltóforintért adták bérbe Bach Dávidnak.¹⁸

Az esztergomi érseki szék, amint korábban utaltunk rá, 1848 tavaszán nem volt betöltve. Az érseki, illetve püspöki birtokokat ilyen széküresedés esetén a Magyar Királyi Kamara (illetve az átalakulást követően a pénzügyminisztérium) kezelte. Az ezen időszakban keletkezett ún. interkaláris jövedelemnek csak a felét lehetett az érsekség céljaira felhasználni, a másik felét a kincstárba kellett befizetni. Ennek megfelelően 1848 tavaszán az érseki javak igazgatója sem dönthetett önállóan az átalakulással kapcsolatos kérdésekben, hanem eljárásáról az illetékes pénzügyi főhatóságnak kellett jelentést tenni.¹⁹

A széküresedést követően az érsek-helynöki, illetve a nagyszombati helynöki hivatal fizetését egy 1848. március 15-én kelt királyi leirat határozta meg, amely a Magyar Királyi Kamara ez irányú, korábbi rendeletét felülbírált, és a helynöki hivatal alkalmazottainak a fizetését csökkentette. Eszerint az esztergomi helynöki hivatal alkalmazottai 10350 váltóforint fizetést kaptak, a nagyszombati vikariátus dolgozói pedig 9050 váltóforintot. Kunszt József már 1848. május 8-án kérte a korábbi fizetési viszonyok visszaállítását, de ennek csak annyi eredménye volt, hogy Kossuth Lajos pénzügyminiszter 1848. június 5-én feleltem az esztergomi szent-

széki szegények ügyvédjének, Adámy Alajosnak a fizetését 150-ról 200 váltóforintra.²⁰ Kunszt október 27-én megismételte kérését arra hivatkozva, hogy a hivatalnokok nem bírnák visszafizetni a királyi rendelet értelmében visszatérítendő összegeket, egyúttal utalt arra is, hogy az irodai költségek emelkedtek és más pl. városi, illetve vármegyei hivatalnokok fizetését is már fölemelték.²¹ A csökkentett illetmények következtében az esztergomi vikariátus hivatalnokai 1849-ben tűzifa illetményük 8 öl fával történő kiegészítését kérték, amire meg is kapták az egyházmegye vezetőitől az engedélyt.²²

Az 1848 tavaszán bekövetkezett politikai átalakulás azonnal érezte a hatását az érseki gazdaságban is. Kruplanicz Simon, az érseki javak főigazgatója 1848. március 16-án körlevelet intézett az érsekségi uradalom minden tisztségviselőjéhez. Ebben felhívta a címzetteket, hogy igyekezzenek a népet a rájuk váró jövődőről okszerűen felvilágosítani. Óvta őket minden erőszakos fellépéstől, illetve szigorú bánásmódtól. Végezetül rámutatott az uradalmi tulajdon megóvásának fontosságára is. „Az uradalom épületeire és minden tulajdonaira különös gondjuk legyen, azt szükséges segédeszközök és kellő őrizet nélkül ne hagyják, és az előforduló rendkívüli eseményekről engemet rögtön tudósítsanak” – fejezte be Kruplanicz körlevelét.²³

Az érseki birtokokon viszonylag kevés konfliktus robbant ki a helyi lakosság és az érsekség, illetve a főkáptalan, mint földbirtokos között 1848 tavaszán. Kivételt képezett az érsekújvári uradalom, ahol 1848 márciusában még nyugodtak voltak a kedélyek, de azután egyre inkább nőtt a feszültség a helybeli lakosok és az uradalom között. Feichtinger Ferenc érsekújvári polgár már április elején tette megkezdte az uradalom ellenében a bormérést, és példáját több helybeli lakos is követte. Ezt követően az uradalmi birkákat akarta a lakosság a határból kihajtani. Hasonló nehézségekkel kellett szembenézni Héregen és Mocsán is. A héregi és a tardoskeddi vágásokat pedig a helybeli lakosság szarvasmarháit tették tönkre. Az 1848:IX tc. 3.§-a elrendelte ugyan, hogy azokon a területeken, ahol a legelőkülönözés még nem történt meg, a faizásra és a legeltetésre nézve tartsák fenn a korábbi gyakorlatot, de a törvény ezen paragrafusának az adott körülmények között nehéz volt érvényt szerezni. Az érsekség szükség esetén a megyei hatóságok segítségét is igénybe vette a rend helyreállítása érdekében.²⁴

További kisebb kihágásokról van tudomásunk 1848 áprilisában Szögyénben, illetve június folyamán Bajótón, ahol a helyi lakosok az érseki gazdaság erdőiben tettek kárt. Kiskesziben a lakosság az esztergomi káptalan juhnyáját egyszerűen kitiltotta a közös legelőről, s csak a megyei hatóságok közbelépésére engedte oda vissza. Szobon, ahol szintén az esztergomi főkáptalan volt a földesúr, a helyi lakosság az áprilisi törvényeket úgy értelmezte, hogy ezentúl szabadon mérhet bort, de 1848 áprilisában Huszár Sándor főszolgabíró helyreállította a rendet, és intézkedett az uradalmi kocsmák haszonbérletjének kártalanításáról.²⁵

Az utolsó rendi országgyűlésen elfogadott törvények az érsekség gazdasági lehetőségeit is megváltoztatták. Az úrbéri szolgáltatások (1848:IX. tc.) és a robot

(1848:XIII. tc.) eltörlése nemcsak pénzügyi veszteséget jelentett, hanem egyúttal a birtokkomplexum modernizálásának a kérdését is felvetette. A kilencedből, illetve a tizedből befolyó jövedelmeket 1848 februárjában 24920 váltóforintra és $4\frac{3}{6}$ krajcárra becsülték az uradalom számvevői.²⁶ Ez a becsült érték közel járhatott a valóságos értékhez, figyelembe véve, hogy Víber József nagyszombati helynök 1849. szeptember 12-én kelt jelentésében – az elrendelt összeírások szerint 11411 forint 58 $\frac{1}{2}$ krajcár veszteségről számolt be feletteseinek. Az egyes eszerei kerületek veszteségei azonban meglehetősen eltérő képet mutatnak: a nagyszombati (1841 forint 56 krajcár), illetve a csejtei (1379 forint 7 krajcár) kerületek veszteségei a legjelentősebbek, míg például a miavai kerület vesztesége (34 forint 12 krajcár) minimálisnak mondható. Összességében két városban, Nagyszombatban és Vágújhelyen érték el a tized eltörlése következtében elszenvedett veszteségek az 1000 forintot.²⁷ A pozsonyi káptalan jelentése teljesebb képet mutat, és valamennyi úrbéri és azt pótló szerződések alapján teljesített szolgáltatásra kiterjedt. Eszerint a robotszolgáltatás eltörlése 4305 forint 20 krajcár, a pénzben fizetett megváltás elmaradása 399 forint 12 krajcár, a kilenced megszüntetése 2450 forint 21 krajcár, míg a tizedé 7141 forint 58 krajcár bevételkiesést eredményezett a káptalannak.²⁸

Az esztergomi főkáptalan 1848. január 4-én élesen szembefordult a magyar országgyűlés és Horváth Mihály kinevezett csanádi püspök azon tervével, hogy az egyházi birtokosok a tized eltörlése és az úrbéri jövedelmek kiesése következtében elnyerendő kárpótlás fejében járuljanak hozzá az egyházi jövedelmek arányosabb elosztásához.²⁹ Az esztergomi főkáptalan véleménye szerint a klérus a tizedről is azon „kecsegtető ígéretre” mondott le, hogy ezáltal birtokait biztosíthatja. Ennek ellenére az országgyűlés a kártalanítást meg akarja tagadni, ráadásul a szőlőkilencedet már kárpótlás nélkül el is törölték. Hivatkoztak arra is, hogy a jelentős veszteségeket szenvedett szepesi plébániák jövedelmét a kormány mindössze 300 forintra egészítette ki. Attól is tartott a káptalan, és nem is alaptalanul, hogy a jövedelmek arányosítása az egyházon belüli növekvő állami befolyáshoz vezethetett volna. Elvetették a jövedelmek arányosítását azért is, mert az 1848-ban bekövetkező jövedelemkiesés következtében az addigi húsz kanonok helyett csak kb. tíz volt képes megélni a megváltozott gazdasági helyzetben. A káptalan tehát úgy foglalt állást, hogy amennyiben az „ellenséges indulatú” magyar kormány a tized, illetve az úrbéri szolgáltatások fejében hajlandó kárpótlást nyújtani, akkor ők azt örömezt átengedik a lelkészeknek, illetve az egyházi intézeteknek, de a saját birtokaikhoz ragaszkodnak.³⁰

Az anyagi hátrányokon túlmenően az átalakulás további intézkedéseket is szükségessé tett. A nagysallói tiszttartó 1848. március 25-én jelentette, hogy az úrbér már megszűnt, így a majorsági földek bevetésére más módot kell találni. Az érseki javak igazgatósága válaszában meghagyta, hogy a földeket a jövőben szerződéses munkások segítségével műveljék. Az úrbér megszűnte következtében a

kemencei főügyvéd kapuját már nem voltak hajlandók kijavítani a jobbágyok, a drégelyi tiszttartó pedig egy béres szekér beszerzésével szeretett volna a nehézségeken úrrá lenni. Legsürgetőbb feladat a megszünt robot pótlására szolgáló vonóerő beszerzése volt.³¹ Az uradalom már 1848 áprilisában felterjesztést intézett ebben az ügyben a pénzügyminisztériumhoz, majd Kruplanicz Simon szóban is megtárgyalta ezt a kérdést Ilkey Sándorral, a pénzügyminisztérium illetékes főhivatalnokával. A minisztérium végül 60 ökor megvásárlására adott felhatalmazást, egyúttal utasította Kruplaniczot, hogy azokon a helyeken, ahol a föld keresettebb, illetve amelyeket a minisztérium kijelölt, a jobbágyságnak feles bérletbe, vagy pénzért egy évre adja bérbe a földet.³²

Az érseki birtokok tisztviselői közül többen határozottan kiálltak a polgári átalakulás mellett. Szabó Vince nagysallói ügyvéd nemcsak Bars megye békés fejlődéséről tett jelentést Kruplanicz Simonnak 1848. június 1-én kelt levelében, de azt is megemlítette, hogy a fia által a nemzetőrségnek hozott 1000 db puskát ideiglenesen az ő udvarában őrzik. A papság politikai szerepvállalásával sem volt elégedett. „Kedves Barátom, papságunk miért nem ösméri mégis állását, biz Isten, a nimbusz a Köznép között is oszlik, közülök aki fel is lép, a reakció szerencsétlen eszméivel bíbelődik, ez, ha történend milliók vérével, de soha se a papság javára nem történne...”³³

Az érseki birtokok kincstári kezelése következtében az érsekségi uradalmaknak 1848 nyarán nem kellett adót fizetnie, noha a megyei hatóságok több ízben kísérletet tettek arra, hogy az érsekséget is bevonják a nemzetőrség szervezése kapcsán felmerülő költségek fedezésébe. Miután Esztergom vármegye bizottmánya 1848. június 24-én elrendelte a megyei nemzetőrség hadilábra állítását, illetve azt, hogy a nemzetőrség egy részét „közös birtok aránylag” kivetendő költségen rendes fegyverekkel ellátja, Andrassy Mihály első alispán felszólította az uradalmat a rá eső 3086 forint 1 krajcár befizetésére. Kruplanicz azonnal a pénzügyminisztériumhoz fordult az ügyben, ahonnan az a válasz érkezett, hogy „mivel az álladalmi jövedelmek amúgy is az álladalom közszükségeinek fedezésére fordíttatnak... az ily nemű segélynek semmi okszerű célja nincsen”.³⁴

A vármegye nem tanult az esetből, és amikor 1848 szeptemberének elején 200 önkéntes felfegyverzését akarta foganatosítani, akkor Andrassy Mihály ismét megkísérelt némi pénzt behajtani az érsekségtől, ezúttal is sikertelenül. Kruplanicz ismét írt a minisztériumnak, ahonnan Ilkey Sándor, a pénzügyminisztérium álladalmi javak osztályának igazgatója Kossuth meghagyásából a következő határozatot hozta. Mivel az érsekség javait az adott időpontban az állam kezelte, azon általános szabály szerint, hogy „az álladalom maga magának adót nem fizetend” az uradalom nem járulhat hozzá az önkéntesek felfegyverzésének költségeihez.³⁵ Mivel az érsekséggel szemben más vármegyékben is hasonló követelések fogalmazódtak meg, Kruplanicz Simon 1848. szeptember 22-én körlevelet intézett az érseki uradalom tisztviselőihez és ügyvédeihez, amelyben felhívta fi-

gyelmüket a pénzügyminisztérium azon álláspontjára, miszerint az állami kezelésben lévő primási javak „semminemű megadóztatás alá nem tartoznak”.³⁶

Az érseki birtokok kincstári kezelése 1848. szeptember 26-ig állt fenn. Ezt követően tárgyalások kezdődtek az érsekség érdekeit képviselő Kruplanicz Simon, illetve az állam érdekeit védő Gál József kormánytanácsos között a javak átadásáról. Az átadás-átvétel elhúzódott, nem utolsósorban azért, mert a két tárgyaló fél őszinte és mély gyűlölet táplált egymás iránt. A kormánybiztos felszólítása dacára Kruplanicz halogatta az uradalmak meglátogatását, illetve szabotálta Gál ellátását Esztergomban, amiből az érsekségnek anyagi kára is származhatott volna. Manily György, az érsekség mérnöke tett jelentést Hámnak ezekről a súrlódásokról, mire a kinevezett primás felszólította Kruplaniczot, hogy legyen engedékenyebb a kormány képviselőjével szemben.³⁷

Az átadás elhúzódása dacára Hám 1848. szeptember 26-tól kezdődően rendelkezhetett a primási jövedelmekkel. Ennek megfelelően Kruplanicz az érsekségre kivetett adók negyedrészének megfizetésére volt hajlandó, azzal érvelve, hogy Hám is csak az érseki jövedelmek negyedrészből részesült 1848-ban. A terhek fennmaradó részének behajtása érdekében a jószágigazgató szerint az illető megyéknek a minisztériumhoz kellene fordulniuk.³⁸

Az Esztergomi Érsekség birtokain élőket 1848 októberében a Hurban által szervezett szlovák légio betörése tartotta izgalomban. A szlovák nemzeti mozgalom vezetői Csehországba menekültek, miután a magyar kormány elfogatóparancsot adott ki ellenük. A prágai felkelés leverése után a szlovák politikusok támogatókat kerestek: Hodža Bécsbe, Štúr és Hurban pedig Zágrádba, majd Belgrádba utazott. Augusztusban Štúr és Hurban már Bécsben szervezte a „szlovák” légiót. E légio tagjainak többsége azonban nem szlovák, hanem cseh nemzetiségű volt. Hurbán az általa jól ismert Nyitra vármegyében kísérletezett betöréssel, de még a helybeli szlovák lakosság támogatását sem sikerült egyértelműen kivívnia. 1848 őszén a légio kudarcot kudarokra halmozott.

Szmrtnik István, a nagyszombati érseki uradalom főügyésze 1848. október 21-én kelt levelében beszámolt Kruplanicz Simonnak a Pozsonyban Pálffy József gróf, főispán elnöklete alatt aznap tartott rendkívüli bizottmányi ülésről. Ezen az ülésen Ujházy László kormánybiztosi kinevezésének felolvasását követően a főispán „Hurban dülő csoportjára nézve megjegyzé, hogy nem csak a 200 pozsonyi önkéntesek, kik a harc bevégeztéig ajánlkoztak, ennek elnyomására Nyitra megyébe küldettek, de több mint 2000 nemzetőrünk is 24 óra alatt odanyomulván, azt szétverték, úgyhogy a fentebb érintett nemzetőröknek felváltására egész Szempeczig haladó többi csallóközi nemzetőrök visszarendeltetnek. Azonban később azon hírré, hogy ismét csoportosodik, a szempeci-, magyarbéli-, és a legközelebbi lévő vidéki nemzetőrök odarendeltettek, de mivel a Hurban csoportja ismét szétszéledt, és a Bars megye is oda elegendő erőt állított, ennél fogva a pozsonyi önkéntesek és nemzetőrök már mind visszajöttek.”³⁹

Az érseki gazdaság, hasonlóan Pozsony vármegyéhez, nagy tételben szállított a Jellačić csapatait üldöző magyar katonaság számára különböző termékeket. Szmrtnik István fentebb már idézett levelében olvashatóak az alábbi tételek. „Ami végtére a tábornokot illeti: miután a kormánybiztosnak meghagyása következtében 28000 részlet kenyert kellett naponként 117 kocsin a táborba szállítani, és 50 öl fát, s későbbben ismét 170 lóra naponként zabot, azután pedig 250 mázsa szénát, 300 mérő zabot kellett naponként adni, azonfelül 250 ökröt Pozsony városával odaszállítani. Ezeknek megszerzésére nézve pedig Csány László tábornok⁴⁰ [!] akképp rendelkezett, hogy ezeknek ára csak utólag fog megtéríttetni, a közpénztárban pedig pénz nem volt, ennél fogva kénytelen volt a mézárosoknak az ökrök árából e megyére esett 28716 váltó forintokat a főispán által is aláírt kötelezőt adni, mely szerint két hónap alatt ki kellett elégíteni. Addig pedig várakoznak, sőt a kamatoktól is nagylelkűleg elállottak.

Midőn pedig az őrsereg Köpcsényből kiindítatott, azon rendelet érkezett: hogy e megye 40 mázsa húst utánunk küldjön. Miután azonban csak egy nap voltak az ausztriai határszélen túl, ez későbbben megszüntetett.

Azóta ismét érkeznek rendeletek, melyek szerint 54 mázsa húst, és pedig eleven marhában, 250 mázsa szénát, és 300 mérő zabot kell naponként a táborba szállítani és 5 mázsa só, s 2000 adag kenyér alá kocsikat és előfogatokat adni. Azonkívül a fuvarosok 3 napi szolgálatra köteleztetvén, a szükségesekkel el kell magukat látniok.

Egy más rendelet szerint 25 mérő babot, 25 mérő lencsét, 5 [pozsonyi] mérő köleskását, és 10 mérő árpakását kell a táborba küldetni.

A Pozsony városával pedig 5000 hús és kenyér részletet, 60 akó bort, 450 lovas széna porciót, és 600 adag zabot kell a táborba szállítani.

Ezekén kívül Pozsony városának beszáncozása szinte megrendeltetvén, erre naponként ácsok és 200 fejszés napszámos, későbbben pedig 1000, sőt több ember kívántatik, kik naponként 10 pengő xár⁴¹ kapnak. S minduntalan több rendbeli rendeletek érkeznek, melyeket maga az elnök kezelni sem győzi, ennél fogva egy állandó teljes hatalmú bizottmány neveztetett, melynek tagjává én is kijeleltetem.”⁴²

Ebben a helyzetben a nagyszombati érseki uradalmak főügyésze bizonytalan volt abban, hogy mennyire kell engednie a kormánybiztos, illetve a vármegye követeléseinek. Már megkapta a hírt arról, hogy Hámot beiktatták a primási javak élvezetébe, de nem ismerte a kinevezett primás szándékait. Szmrtnik tehát további utasításokat kért. „Méltóztassék azért, ha netalán ezek iránt valamit kinyilatkoztatni kellene, engem értesíteni, egyébiránt pedig annak ideiben a ki vetendő részletet az illető uradalmi tisztségelnél utalványozni, s általjában mit tévők legyenek, utasítani. Mert már gróf Pálffy József 500 pengő forintokat, a pozsonyi káptalan pedig 1000 pengő forintokat a szükségben levő megyének előlegeztek az adóbeli illetőségekből jövőben leendő beszámítás címe alatt, s

arrul is volt a szó, hogy az uradalmak mind fel fognak szólítani, hogy a reájuk esendő summát előlegezzék, az adójukba jövőben beszámítandó.”⁴³

1848. október 21-én Balthasar Simunich altábornagy cs. kir. hadosztálya betört az országba. Október végén Kosztolnánál (Trencsén vm.) megverték Ordódy Kálmán őrnagy nemzetőrökből és népfelkelőkből álló egységét, november elején azonban Guyon ezredes csapatai a Pozsony megyei Jablonicnál utolérték Simunich csapatait, amelyek rövid utóvédharcok után Magyarország elhagyására kényszerültek. Ezekben a harcokban az érsekség alkalmazottainak is szerepet kellett vállalniuk. A harci cselekmények természetesen negatívan hatottak az érseki gazdaság működésére, dacára a kormány határozott szándékának, amely szorgalmazta a gazdaságnál nélkülözhetetlen személyek helyben maradását.⁴⁴ Ennek ellenére gyakran a tisztviselőknek is ki kellett vonulni a nemzetőrséggel együtt, hiszen csak így őrizhették meg a lakosság bizalmát. Zsulavszky Zsigmond érsekújvári tiszttartó kertelés nélkül jelentette, miért indult harcba a nemzetőrökkel együtt. „Az érsekújvári nemzeti őrsereg mai napon megindíttatván a Simonics [!]⁴⁵ ellen, a közakarat bennem összepeontosulván kapitánynak választattam. Mitől magam visszavonni nem lehetvén, nehogy az egész közönség előtt lévő bizodal-mam csökkenjen, és gyávának neveztessek, a kapitányságot felvállalni kénytelen lévén állomásomról távoztam, s addig is míg visszaérkezek a bajcsi kasznár[t] állomásom betöltésre megbíztam.”⁴⁶ A kemencei ügyvéd, Pongrácz Péter 1848. október 29-én kelt jelentése szerint Hont megyéből is kiindult Simunich ellen 1000 gyalogos és valamennyi rendelkezésre álló lovas nemzetőr Lipótvár felé, hogy részt vegyen a császáriak ellen folytatandó hadműveletekben.⁴⁷

1848 őszétől kezdve az érsekség uradalmi a magyar hadsereg szükségleteinek kielégítésére is szállítottak különböző termékeket. Boróczy Ferenc kasznár például 1848. október végén Sárkány József kormánybiztos követelésére a bajcsi raktárak készleteiből 150 öl keményfa eladására kapott engedélyt.⁴⁸ 1848. november 9-én Szabó Vince nagysallói uradalmi ügyvéd javasolta, hogy a hadügyminisztérium által ágyútelepekhez keresett talpfákat bocsássák a minisztérium rendelkezésére. Ő maga kifejezetten a „sanyargatott haza” megsegítését javasolta. Kruplanicz válaszában rámutatott, hogy amennyiben a minisztérium hivatalosan is kérelmet intéz e tárgyban az érseki uradalomhoz, akkor kérését – a kaszanyelek-hez hasonlóan – igyekezni fognak teljesíteni.⁴⁹

1848. november 11-én a Pozsony megyei állandó bizottmány megbízásából Záborszky József 400 akó bor szállítását kérte Specziár Jánostól, a helybeli érseki uradalom tiszttartójától. A címzett maga is támogatta az eladás gondolatát, de az érseki gazdaság vezetése óvatosságra intette a tisztséget, mondván nem lehet tudni, hogy a jövőben mi módon fognak borhoz jutni. Ezzel együtt megadták az engedélyt az okvetlenül szükséges bor eladására a tervezetten felüli áron.⁵⁰ 1848 novemberében a prímási palotától a cselédházakig minden épület zsúfolásig megtelt a magyar hadsereg katonáival. A tiszteknek annyi ágyneműt kellett kiszolgáltatni,

hogy a pozsonyi mellett az érsekújvári uradalom ágynemű készleteit is igénybe kellett venni.⁵¹

1848 decemberében Hurban újabb betöréssel próbálkozott, de ezúttal már nem önállóan jelentkezett, hanem Frischeisen császári alezredes különítményéhez csatlakozott. A budetini (Trencsén vm.) ütközetben, 1848. december 11-én, a Ferdinand du Hamel de Querlonde őrnagy és Beniczky Lajos kormánybiztos vezette magyar csapatok megállították Frischeisen alezredes egységeit, aki rövidesen visszavonult Morvaországba. Szabó Vince nagysallói uradalmi ügyvéd jelentéseiben örömmel számolt be a magyarok sikereiről. Levelei ugyanakkor azt is bizonyítják, az érseki gazdaság irányítói számára azért volt fontos a hadi helyzet pontos ismerete, hogy gazdaságukat lehetőség szerint megóvják a nagyobb veszteségektől. 1848. december 19-én kelt jelentésében Szabó Vince főként a budetini ütközetrel foglalkozott, jellemzően Hurbant tartva az ellenséges különítmény vezetőjének.

„Tegnap este jött leányom szekere Zsolnáról ahová fiam után küldve volt, igen sok levelet hozott a sallai nemzetőrök, és őrnöknek[!], tartalmok kivonatba[n] ez: Hurban Budatin felől folyó hó 11-kén meg akarta az úgy is nemrégén leégett Zsolnát felperzselni, ágyúja nincs, de azt röppentyűkkel próbálta, mieinknek van 21 ágyújuk, Balogh János⁵² ezeket leginkább a lovas vasasoknak rendelte szegeztetni, és így miután a lovasokból 21-et lelőttek, és a Hurban egyéb csordájából 60 ember a csatatéren maradt, ide nem érve a sebesülteket, Hurban uram visszavonult, a mieinknek van 1 halottjuk, az is a mi ág[y]úgolónk által esett el, sebesültünk 22, ezek Tolnán a kalastromban ápoltatnak. Fiam azt írja, hogy a sallói, avagy is a barsi nemzetőrök azon rendelést vették, hogy 17-én okvetlen Csatán legyenek, ez annak a jele, hogy Hurban uram tábora széteszlott, és ő utcunque⁵³ már Sziléziába menekült. Azt írja a fiam, hogy a trencsényi pór nép jobb hangulatú, mint a nyitraiak egy része, de ott a volt spectabilisek⁵⁴ cudarok; ami Nyitrába[n] sem akar még egészen javulni. Beszélük a nyitrai vásárosok, hogy Simunich megint Nagyszombatba[n] van, a szeredi híd el van készítve, hogy első pillanatra felgyújtathasson, e napokba[n] sok ágyúzást hallottunk Pozsony felől. Tisztelt Uraságodnak ezeket azért írom, hogy vágújhelyi jószágát Hurbantól ne féltse...”⁵⁵

December 26-án azonban már Szabó Vince tudomására jutott, hogy Nagyszombatban nem a legjobban állnak a dolgaink, ami egyértelmű utalás Guyon december 16-i vereségére, illetve Simunich előrenyomulására. Ugyanakkor a levélíró szerint a katolikus papságnak is kérni kellene az Istent - a reformátusokhoz hasonlóan - fegyvereink győzelméért, különben a klérus felesleges gyanúsításoknak teszi ki magát.⁵⁶

1849 telén a hadjáratok pusztításai jórészt megkímélték az érsekség birtokait, s az egyházmegye irányításában bekövetkezett gyakori változásokkal szemben az érseki javak igazgatója, Kruplanicz Simon 1849-ben is megőrizte hivatalát. Ugyanakkor a császári katonaság egyre gyakrabban lépett fel különböző követelésekkel

az érsekség uradalmaival szemben. Mersics Ignác, az érsekújvári uradalom felügyelője 1849. február 24-én jelentette, hogy egy Zmerich nevű császári biztos 4 nap leforgása alatt 20 db vágómarha leszállítását rendelte el a császári hadseregnek. Kruplanicz válaszában kifejtette, hogy „most, midőn a mezei munka éppen fejlődésben, a vonómarhát az uradalomtól követelni annyit tesz, mint a jövő szükségnek alapját tenni”. Utasította beosztottját, hogy a parancsnak csak akkor tegyen eleget, ha az el nem hárítható. Ugyanakkor arra is figyelmeztetett, hogy a leszállított terményeket mindig nyugtatványozza.⁵⁷

Korábban már említettük, hogy a magyar hatóságok 1849 májusában, az esztergomi érseki levéltárban talált dokumentumok hatására Hám Jánost és helyettesét, Kunszt Józsefet hazaárulónak nyilvánították, és vagyonukat lefoglalták.⁵⁸ Ez együtt járt – a pénzügyminisztérium 1849. június 21-én kelt rendeletének megfelelően – az érsekség vagyonának a zár alá vételével is. A kormány az egyes megyékben fekvő érseki birtokokra zárgondnokokat nevezett ki, akik az államérdekerek érvényesülését felügyelték: így Komárom megyében Konkoli Balázs, Nyitra megyében pedig Juhász Pál felügyelte a gazdálkodás menetét. Kruplanicz utasítást kapott, hogy a legrövidebb idő alatt készítse el a gazdasági élet folytatásához nem szükséges termények és állatállomány kimutatását. Az érseki gazdaság feladatát a kormány Palkovics Károly kormánybiztos megfogalmazásában, abban határozta meg, „miszerint az érsekségi javakból bekerülendő természetvények, úgy nem különben a tartás által becsüket veszítő, vagy a helyes gazdálkodás elve szerint anélkül is pénzzé teendő ingóságok, s jószágok kizárólag az álladalmi szükségekre, jelesen pedig a katonaság élelmezésére fordíttassanak”.⁵⁹

1849 áprilisában, majd a nyári hónapokban is az érsekség birtokai ismét a hadszíntérre, illetve annak közelébe estek. 1849 március-áprilisából kevés forrással rendelkezünk az uradalomra vonatkozóan. Ennek egyik oka, hogy az egyes uradalmak vezetői a bizonytalan helyzetre való tekintettel nem küldtek Esztergomba jelentéseket. A kapcsolat az egyes uradalmak és a jószágigazgató között csak április végén, május elején állt helyre. Ezt bizonyítja többek között Gapliczky József nagysallói tiszttartó 1849. április 28-án kelt jelentése. Gapliczky tudatta, miszerint a vett utasításnak megfelelően jelentést fog tenni az uradalom helyzetéről, méghozzá szükségesnek tartotta, hogy személyesen jelenjen meg Esztergomban. Egyúttal jelentette, hogy a hölvényi erdészlak kivételével, amely leégett, az uradalmi épületekben nem keletkezett kár.⁶⁰

1849 áprilisában a nagysallói uradalomból 419 (pozsonyi) mérő zabot, 200 mérő árpát, 160 mérő rozst, 30 mérő búzát, 332, 1 akó bort, 13 öl fát, 200 mázsa szénát és 40 mázsa vegyes takarmányt szállítottak „a nemes katonaság” ellátására. Ugyanakkor a „nemes katonaság” nem mindig tisztelte a magántulajdont. A farnadi ispán jelentése szerint egyik éjjel vagy száz katona megdézsmálta a tiszta búza készleteket, minden mérés nélkül csákójukba mérték a gabonát. A pontos károkról április végén Gapliczkyknak még nem volt tudomása.⁶¹

A Vág menti magyar áttörési kísérletek, illetve a Komárom körüli harcok során az érsekségi birtokok jelentős mennyiségű mezőgazdasági terméket szállítottak a szembenálló feleknek. Mindeközben a hadseregek kisebb-nagyobb károkat is okoztak az érseki gazdaságnak. A tiszttartók ugyanakkor nem örültek a császári katonaság követeléseinek. Váczy Imre gútai tiszttartó 1849. május 14-én, Mocsán kelt jelentésében egyenesen úgy fogalmazott, hogy április folyamán a császári hadsereg követelése „a szó legszorosabb értelmében nem csak koldus botra jut-tatta, hanem egészségi állapotját is annyira megrongálta, hogy minden erőfeszítés mellett is végre csakugyan ágyba döntötte”. Beszámolt Váczy arról is, „hogy a császári katonaság utolsó elmenetele alkalmával B[álvány]szakállasról 4, Csémről pedig legerősebb 6 jármos ökröket részint elhajtott, részint a hely színén rögtön levágatott és elemésztt.”⁶²

Komolyabb veszteségek érték az érseki uradalmat a Komárom környéki harcok során. Az 1849. július 2-i, komáromi csata után a cs. kir. hadsereg többek között Csémre és Mocsára szállásolta be magát, ahol – Tergovsics Ferenc számtartó jelentése szerint – nagyban rabolt. „Mocsán föltörvén az uradalmi két pincét, és abból részint elhordtván[!], részint kieresztendvén a bort, azokba[n] mi sem maradt. Ugyanazon éjjel föltöretettvén az uradalmi éléstár, abból szemmérték szerént mintegy 950 pm.⁶³ tiszta búzát, 11 pm. feles búzát és árpát elvittek” – panaszkolta feletteseinek az uradalmi tisztviselő.⁶⁴ A császári lovasság Csémen elpusztította a mérgesi és az ökörállási táblákat is. A mocsai birkákból is elragadtak vagy 90 darabot. Bechtold altábornagy követelésére, aki fenyegetések közepette követelte a császári sereg ellátását, eladták az uradalmi gyapjút egy tatai zsidó kereskedőnek, és az így befolyt összegből élelmeztek a császári katonaságot. „A csémi károkat és pusztítást jelenleg leírni nem lehet, jóllehet hogy e folyó hó [1849. július] 23-án szemeimmel láttam a pusztítást. Vetéseink nagyobb részén elpusztítottak, az éléstárak föltörettek, és kiraboltattak, szénánkat mind elvitték; egynéhány béres szekereken kívül a többit föltüzelték, úgy az ekéket is... Szarvasmarhából nem tudom hány darab hibázik, a birkákat számba sem lehetett eddig venni a Csémen tányázó katonaság végett; az élő fát a pusztán kivágattak – egy szóval rémisztő a pusztítás” – összegezte Tergovsics Ferenc a benyomásait.⁶⁵

1849. augusztus 13-ig tartott a veszteségek számbavétele. Eszerint a csémi és mocsai birkákból 340 darab hiányzott, megmaradt 4556 darab. Jelentősebb kárt szenvedett viszont a szarvasmarha állomány: 92 darab jármos ökrökből 44 maradt meg. 4 darabot az oroszok, 36 darabot pedig az osztrákok hajtottak el, további 8 darabot pedig levágatott a császári katonaság. 23 béres szekérből és egy lovaskocsiból mindössze 12 volt hasznavehető állapotban. 44 ekéből 26 maradt használható, de a többi gazdasági és juhászati eszközöket az osztrák katonaság elpusztította. A szemes gabona összeírásával ekkorra még nem végeztek, de a kasznár előadása szerint a zabot, 336 pozsonyi mérőt, az osztrák katonaság mind elvitte. Búzából a veszteség 670 pozsonyi mérő, maradt kb. 300 pozsonyi mérő, árpából

elvittek 1300 pozsonyi mérőt, maradt mintegy 300 pozsonyi mérő, roszból a veszteség 60 pozsonyi mérő, megmaradt kb. 15 pozsonyi mérő. Nehézségekbe ütközött az aratás folytatása is. A csémi belső majornál például 1849. július 26-án 100 arató helyett csak 26 jelent meg, az új majornál pedig 60-ból 17. A belső majori bérések egy része a háborútól való félelmében otthagyta a szolgálatot. A csémi birtok veszteségei dacára, a környéken található jobb minőségű földekből mintegy 350 hold őszi gabonával való bevetésére volt lehetőségük a majorsági erő igénybevételével, a délebbre elterülő földeket azonban – tekintettel a harci cselekményekre – kénytelenek voltak ugarnak meghagyni.⁶⁶

1849. július közepén a Görgei parancsnoksága alatti feldunai hadsereg Vácot megütközött az orosz csapatokkal, majd azoktól elszakadva sikeresen megkerülte az orosz erőket. A honvédség nyomában Vadkerten és környékén megjelent az orosz katonaság is, jelentős károkat okozva a környékbeli lakosságnak. „Közelebb múlt július hó 16-kán a váci csatából ezen keresztül vonult hadsereget nyomba követő orosz tábornak nagy része a vadkerti határban ütvén tanyát – kezdte jelentését a drégelyi tisztartó –, 21-dikéjgi ott fekvése ideje alatt a körülbélevő [!] falvakban, de kiváltképpen Vadkert mezővárosában és annak határában számtalan rablások, erőszakos zsarolások, és megbecsülhetetlen pusztítások követték el az ahhoz tartozó több felekezetű zsoldosok által. A többi közt az uradalomnak vadkerti hegyen lévő egyik pincéjeit feltörtetvén, többnyire a közelebb múlt évi termés legjobb boraiból 18,40 fejr, és 7 veres, összesen 25,40 akó, az odavaló majorság birkanyájából 1 öreg ürü, 7 öreg anya, 6 ürü, és 2 nőtény báránnyal elraboltatott. Az uradalmi rakhelyről 8 öl hasábbükk, 5 3/4 hasáb cser, és egy öl dorongfa, nem különben a szérős kertből 2100 kéve zsúp a tábor részére hatalmasan elhordattatott. A pénz és magtár egyéb épületjeivel az uradalomnak (kivéve a kerítéseket, és kapukat, melyek ahol közel érettek, nagy részben lerongáltattak, és feltüzeltettek) ezúttal sértetlenül maradtak.”⁶⁷ A katonaság jelenléte ugyanakkor hátráltatta az aratást is. A munkások minduntalan szétfutottak és csak az oroszok elvonulását követő 3-4 nap elteltével tért vissza az élet a megszokott kerékvágásba. Közben hatalmas szélvihar tombolt, amely további károkat okozott a még lábon álló gabonában. A szállítás is akadozott, mivel a megszállók gyakorta elvették gazdáiktól az igavonó állatokat. Az aratás így a szokásosnál később fejeződhetett be.⁶⁸

A Komárom körüli harcokban 1849 júliusának végén újabb fordulat következett be. 23-án elvonult a császári I. hadtest is, így a várórség csapatai erősebbek voltak, mint az erődrendszert körülzáró cs. kir. csapatok. Klapka György ezt felismerve július 30-án, és augusztus 3-án szétűzta az ostromzárát, majd támadó hadműveletbe kezdett, aminek eredménye képen felszabadította a Dunántúl északi felének jelentős részét. Ujházy László komáromi kormánybiztos már július 30-án utasította Bathó Bálint szolgabíró, hogy „felelősség terhe alatt... az ellenségtől megtisztított bajcsi és környékben lévő érseki állományi puszták színhelyére kimenvén... az ott található szénát határozatlan mennyiségig szállíttassa Komáromba.

Az ezen pusztákon található mindennemű gulyabéli marhákat, nem különben minden vonóigabeli ökröket, szekereiket szénával megrakotva, azonnal és haladéktalanul Komáromba hajtsa.”⁶⁹ A rendeletet lelkiismeretesen végrehajtották. A bajcsi uradalomból még július 30-án elhajtották a várba az összes igavonó marhát, továbbá a birkákat is, valamint 1400 szekér szénát is a várba szállítottak. Mivel a sorozatos anyagi csapások következtében a bajcsi uradalomnak nem maradt készpénze, a tiszttartó nem tudta szerződéses munkásokkal elvégeztetni az aratást. Nem maradt más hátra, minthogy a gabona bizonyos részét felajánlják a majdani betakarítóknak. „Az idei 12000 kereszt gabonatermésből ekkoráig alig lehetett 2000 keresztet behordani – jelentette 1849. augusztus 1-én Boróczy Ferenc bajcsi tiszttartó –, a többi a szántóföldeken áll, melynek behordása miképpen eszközölhető, valóban nagy kérdés, miután az uradalomnak jelenleg semmi pénze nincsen, hogy ezt pénzesekkel megtétethesse, és így nem marad egyéb hátra, mint bizonyos részből behordatni, e tárgyban iparkodni fog a tisztség legigazságosabban eljárni. El nem mulasztja az alulírt azt is jelenteni, hogy a császári hadsereg visszavonultával lövések által-é vagy készakarva felgyújtott búza kereszttek közül 1300 kereszt hamuvá égett, ily nyomorú állásban jutván ezen gazdaság...”⁷⁰

A bajcsi tiszttartó, Boróczy Ferenc 1849. szeptember 17-én jelentette, hogy a Komárom alatt állomásozó orosz csapatoknak az érsekújvári uradalom erdeiből 300 öl kemény tűzfát kell kiszolgáltatni, sőt, ha a vár nem adná meg magát, akkor az oroszoknak további 1000 öl fát kellene kivágnia egy Justy nevű császári biztos követelésének megfelelően.⁷¹

Az érsekség 1850-ben kimutatást készített a háborús károkról, illetve kiadásokról. Eszerint 1848/49 folyamán az esztergomi, az érsekújvári, illetve a pozsonyi uradalmak 11899 forint 30 krajcárt költöttek váltó pénzben a cs. kir. katonaság ellátására. A császári katonaság az esztergomi, az érsekújvári, a gútai, a drégelyi, a nagysallói, a verebélyi, a nagyszombati uradalmakban, valamint a csémi pusztán rekvirált, összesen 151873 forint 23 2/4 krajcár értékben. Számos uradalomban okoztak kárt a cs. kir. katonák, így az esztergomi, az érsekújvári, nagysallói, drégelyi és pozsonyi uradalmakban. Legjelentősebb károk a csémi pusztán keletkeztek, ahol a kár összege meghaladta a 100000 forintot. A császári katonaság által okozott károk 1848/49-ben összesen 248255 forint 39 55/120 krajcár-ra rúgtak.⁷²

A magyar hadsereg eltartására az esztergomi, az érsekújvári, a verebélyi, a nagyszombati, valamint a pozsonyi uradalom összesen 11415 forint 51 2/4 krajcárt költött. A honvédség 152619 forint 36 55/120 krajcár értékben foglalt le különböző számadási tárgyakat. A magyarok szintén főként az érsekújvári uradalomban okoztak károkat, ezen túlmenően veszteségek keletkeztek még az esztergomi, a verebélyi, a nagyszombati, illetve a pozsonyi uradalmakban. A magyar hadsereg által a különféle számadási tárgyakban okozott károk 356903 forint 58 96/120 krajcár-ra rúgtak. További károk érték az érseki gazdaságot a kormányváltás, a pénzbeszolgáltatás, mindenek előtt a magyar bankjegyek beszolgáltatása miatt, de ide

sorolták a dunai hajóhíd elpusztítását is, ami az érseki gazdaságnak igen komoly nehézségeket okozott. A kormányváltással összefüggő (tulajdonképpen egyéb) károk 240361 forint 24 2/4 krajcárt tettek ki. Mindent figyelembe véve az érsekséget – saját számításai szerint – 1848/49-ben összesen 1173329 forint 24 2/120 krajcár kár érte.⁷³

Felvetődik a kérdés, hogy az uradalmi tisztviselők tolla nem fogott-e kicsit vastagabban a károk összeírása során, hiszen az összegzés egy reménybeli kárpótlás jegyében készült el. A kimutatásban szereplő valamennyi adat ellenőrzésére nem volt lehetőségünk, de egyes tételek, így például a csémi pusztán történt károk összege a számadás adatainak valódisága mellett szólnak. Más kérdés persze, hogy az érsekség kárainak csak egy töredékét térítették meg a későbbiekben. Különösen fájdalmasan érintette az érseki gazdaságot a hajóhíd ügye, amelynek elpusztításával 77727 forint 42 krajcár kár keletkezett. A híd helyreállítását az érsekség nagyon szorgalmazta a császári hatóságoknál, de August Antal 1853. március 4-én arról tudósította Jagasics Sándort, Esztergom megye közigazgatásának vezetőjét, hogy az érsekség a hadi viszontagságok következtében szétrombolt hajóhídért semmi kárpótlást sem kap. Amikor az érsekség tudomást szerzett a határozatról, az illetékes tisztviselő a „megjegyzések” rovatba csak ennyit jegyzett le: „Kellemtlen tudomásul szolgál.”⁷⁴

Az érsekség számára 1848-ban nem járt különösebb hátránnyal a háború, sőt a háborús konjunktúra következtében bizonyos előnyökre tett szert az érseki gazdaság. 1849-ben azonban fordult a kocka. Az uradalmi pénztárak kiürültek a katonaság ellátása miatt, a gabona- és borkészletek az állatállománnyal együtt megfogyatkoztak, mindez pedig már akadályozta a racionális gazdálkodás folytatását. Az úrbéri szolgáltatások eltörlése következtében a betakarításhoz szerződéses munkásokat kellett volna alkalmazni, ezek azonban csak kis számban jelentkeztek munkára, ráadásul kevés pénz állt rendelkezésre fizetésük folyósítására. Az adatokból világosan kiolvasható, hogy a legnagyobb károk az érsekújvári uradalmat, valamint a csémi és a mocsai pusztát érték. E terület földrajzi fekvése következtében több ízben gazdát cserélt, és a komáromi harcok során a szembenálló felek fontos utánpótlási bázisának számított. Itt a gazdálkodást csak részlegesen lehetett 1849 augusztusában újraindítani. A többi uradalomban nem volt ilyen nyomasztó a helyzet, de az általánosan jellemző pénzhiány, az eszközállományban bekövetkezett károk lassították a betakarítási munkák lebonyolítását, amelyekkel így kb. kéthetes késéssel végeztek.

Jegyzetek

[1] Dóka 1995. 93-94.

[2] Márkus 1896. 232-233, 236. Vargyai 1963. 8-13.

[3] Dóka 1997. 19-22.

- [4] Kruplanicz Simon: Kimutatása azon majorsági földeknek, réteknek, kerteknek, majorsági és közös legelőknek és erdőknek, melyek részint a megürült primás érsekségi uradalomhoz már jelenleg is tartoznak, részint elkülönözés esetére birtokába juthatnak. Esztergom, 1848. május 12. PL AS Ajd Jóságkormányzói iratok 17/0. Gazdászatiak. 1848:674.
- [5] Dóka 1995. 96.
- [6] Kruplanicz Simon: Kimutatása azon majorsági földeknek, réteknek, kerteknek, majorsági és közös legelőknek és erdőknek, melyek részint a megürült primás érsekségi uradalomhoz már jelenleg is tartoznak, részint elkülönözés esetére birtokába juthatnak. Esztergom, 1848. május 12. PL AS Ajd Jóságkormányzói iratok 17/0. Gazdászatiak. 1848:674.
- [7] Dóka 1995. 96.
- [8] Rédli Károly – Forster János: Felszámítása az Esztergomi primási uradalom egy évi reménylhető jövedelmeinek. Esztergom, 1848. november 23. PL AS Ajd Az érseki javak igazgatóságának iratai. 17/0 (Gazdászati iratok). 1849:sz.n.
- [9] Dóka Klára a Csergői (Csörgői) pusztát is a gútai uradalomhoz sorolja, holott ez 1848-ban az érsekújvári uradalomhoz tartozott. Dóka 1995. 97.
- [10] Kruplanicz Simon: Kimutatása azon majorsági földeknek, réteknek, kerteknek, majorsági és közös legelőknek és erdőknek, melyek részint a megürült primás érsekségi uradalomhoz már jelenleg is tartoznak, részint elkülönözés esetére birtokába juthatnak. Esztergom, 1848. május 12. PL AS Ajd Jóságkormányzói iratok 17/0. Gazdászati iratok. 1848:674.
- [11] Dóka 1995. 97.
- [12] Kruplanicz Simon: Kimutatása azon majorsági földeknek, réteknek, kerteknek, majorsági és közös legelőknek és erdőknek, melyek részint a megürült primás érsekségi uradalomhoz már jelenleg is tartoznak, részint elkülönözés esetére birtokába juthatnak. Esztergom, 1848. május 12. PL AS Ajd Jóságkormányzói iratok 17/0. Gazdászati iratok. 1848:674.
- [13] Uo.
- [14] PL AS Ajd Jóságkormányzói Levéltár. Az érseki javak igazgatóságának jegyzőkönyve. 1848. (1. k.) Nr. 622.
- [15] Conspectus summarius. Probabilium et Extraordinariorum Proventuum, infra designatorum Perceptionis Ramorum, pro Anno 1849... in Archiepiscopatus Strigoniensis. Esztergom, 1848. február 8. PL AS Ajd Jóságkormányzói iratok 17/0. Gazdászati iratok. 1849: sz.n.
- [16] Dóka 1995. 104-105.
- [17] PL AS Ajd Jóságkormányzói Levéltár. Gazdászatiak. Az érseki javak igazgatóságának jegyzőkönyve. 1. k. 1848: Nr. 576, 617, 623., 2. k. 1849: Nr. 217.
- [18] PL AS Ajd Jóságkormányzói Levéltár. Gazdászatiak. Az érseki javak igazgatóságának jegyzőkönyve. 2. k. 1849: Nr. 123, 166, 569, 574, 783
- [19] Dóka 1997. 31.

- [20] PL AE AVS Num. Princ. I.V 385 5. cs. 1848:1178.
- [21] PL AE AVS Num. Princ. I. 5. cs. 1848:1868.
- [22] PL AE AVS Num. Princ. I. 5. cs. 1849: 382.
- [23] PL AS Ajd Tit. 3. Militaria et bellica (1799-1855). 430. cs. 1848:421.
- [24] PL AS Ajd Jóságkormányzói Levéltár. Gazdászatiak. Az érseki javak igazgatóságának jegyzőkönyve. 1848. 1. köt. Nr. 437, 503, 504, 516, 578, 596, 597.
- [25] Ember 1951. 98-99,
- [26] Conspectus summarius. Probabilium et Extraordinariorum Proventuum, infra designatorum Perceptionis Ramorum, pro Anno 1849... in Archiepiscopatus Strigoniensis. Esztergom, 1848. február 8. PL AS Ajd Jóságkormányzói iratok 17/0. Gazdászati iratok. 1849: sz.n.
- [27] Víber József – Scitovszky Jánosnak. Nagyszombat, 1849. szeptember 12. PL AE Scitovszky-iratok Cat. D 1336. cs. sz. n.
- [28] A pozsonyi káptalan – Scitovszky Jánosnak. Pozsony, 1849. szeptember 14. PL AE Scitovszky-iratok Cat. D 1336. cs. sz. n.
- [29] Horváth Mihály – Kunszt Józsefnek. Pest, 1848. december 15. PL AE AVS Num. Princ I. V 385. 1848:2182. A levél másolatát közli Sarnyai 1999. 131-133.
- [30] Közli: Sarnyai 1999. 146-148. Az esztergomi főkáptalan levelét ismerteti továbbá Sarnyai 2002. 140-141. A Szerző véleménye szerint a főkáptalan nyilatkozata „szűklátókörű, politikai realitás- és taktikai érzéket egyaránt nélkülöző” megnyilatkozás. Sarnyai 2002. 146.
- [31] PL AS Ajd Jóságkormányzói Levéltár. Gazdászatiak. Az érseki javak igazgatóságának jegyzőkönyve. 1848. 1. köt. Nr. 449, 540, 573.
- [32] PL AS Ajd Jóságkormányzói iratok. Gazdászatiak (17/0). 1848:674.
- [33] PL AS Ajd. Tit. 3. Militaria et bellica (1799-1855). 430. cs. 1848:760.
- [34] PL AS Ajd. Tit. 3. Militaria et bellica (1799-1855). 430. cs. 1848: 863, 937.
A megyei bizottmány határozatát közli Bencze Cs. 2000. 164-165.
- [35] Ilkey Sándor – Kruplanicz Simonnak. Buda, 1848. szeptember 7. PL AS Ajd. Tit. 3. Militaria et bellica (1799-1855). 430. cs. 1848:1027.
- [36] PL AS Ajd. Tit. 3. Militaria et bellica (1797-1855) 430. csomó. 1848:1139.
- [37] PL AE Hám-akták 1848: 301.
- [38] PL AS Ajd. Tit. 3. Militaria et bellica (1797-1855) 430. csomó. 1848:1261.
- [39] PL AS Ajd Tit. 3. Militaria et bellica (1797-1855) 430. cs. 1848:1260.
- [40] Csány László (1790-1849) kormánybiztos, a későbbiekben a Szemere-kormány közmunka- és közlekedésügyi minisztere.
- [41] krajcárt
- [42] PL AS Ajd Tit. 3. Militaria et bellica (1797-1855) 430. cs. 1848:1260.
- [43] PL As Ajd. Titulus 3. Militaria et bellica (1797-1855). 430. csomó. 1848:1260.
- [44] PL AS Ajd. Tit. 3. Militaria et bellica (1797-1855) 430. cs. 1848: 930.
- [45] Balthasar von Simunich (1785-1861) cs. kir. altábornagy.
- [46] PL AS Ajd. Tit. 3. Militaria et bellica (1797-1855) 430. cs. 1848:1243.

- [47] PL AS Ajd. Tit. 3. Militaria et bellica (1797-1855) 430. cs. 1848:1263.
- [48] PL AS Ajd. Tit. 3. Militaria et bellica (1797-1855) 430. cs. 1848:1244.
- [49] PL AS Ajd. Tit. 3. Militaria et bellica (1797-1855) 430. cs. 1848:1270.
- [50] PL AS Ajd. Tit. 3. Militaria et bellica (1797-1855) 430. cs. 1848:1283.
- [51] PL AS Ajd. Tit. 3. Militaria et bellica (1797-1855) 430. cs. 1848:1308.
- [52] Balogh János (1796-1872)-honvéd őrnagy, 1949. július 16-tól alezredes. Életrajzát közli Bona 2000. 219-220.
- [53] valahogyan
- [54] tekintetese
- [55] PL AS Ajd. Tit. 3. Militaria et bellica (1797-1855) 430. cs. 1848: 1377.
- [56] PL AS Ajd. Tit. 3. Militaria et bellica (1797-1855) 430. cs. 1848: 1387.
- [57] PL AS Ajd. Tit. 3. Militaria et bellica (1797-1855) 430. cs. 1849:100.
- [58] Andics 1948/2. 309-320.
- [59] Palkovics Károly – Kruplanicz Simonnak. Esztergom, 1849. június 29. PL As Ajd Tit. 3. Militaria et bellica (1799-1855). 430. cs. Zárgondnoki iratok sz.n.
- [60] PL AS Ajd. Tit 3. Militaria et bellica (1797-1855). 430. cs. 1849:266.
- [61] Jegyzéke azon terményeknek, melyek nagysallói uradalomban a nemes katonaság élelmezésére kiszolgáltattak ápril hónapban 1849. d.n. PL AS Ajd. Tit 3. Militaria et bellica (1797-1855). 430. cs. 1849:266.
- [62] PL AS Ajd. Tit 3. Militaria et bellica (1797-1855). 430. cs. 1849:280.
- [63] pozsonyi mérő
- [64] PL AS Ajd Tit. 3. Militaria et bellica. (1797-1855). 430. cs. 1849:351.
- [65] PL AS Ajd Tit. 3. Militaria et bellica (1799-1855). 430. cs. 1849:351.
- [66] PL AS Ajd Tit. 3. Militaria et bellica (1799-1855). 430. cs. 1849:477.
- [67] PL AS Ajd Tit. 3. Militaria et bellica. (1797-1855) 430. cs. 1849:464.
- [68] PL AS Ajd Tit. 3. Militaria et bellica (1799-1855). 430. cs. 1849:464.
- [69] Ujházy rendeletének másolata: PL AS Ajd Tit. 3. Militaria et bellica (1799-1855). 430. cs. 1849:353.
- [70] PL AS Ajd Tit. 3. Militaria et bellica. (1797-1855) 430. cs. 1849:353.
- [71] PL AS Ajd Tit. 3. Militaria et bellica. (1797-1855) 430. cs. 1849:530.
- [72] PL AS Ajd Tit. 3. Militaria et bellica. (1797-1855) 430. cs. 1850:102.
- [73] PL AS Ajd Tit. 3. Militaria et bellica. (1797-1855) 430. cs. 1850:102.
- [74] Augusz Antal – Jagasics Sándornak. Pest, 1853. március 4. PL AS Ajd Tit. 3. Militaria et bellica. (1797-1855) 430. cs. 1853:sz.n.

A főegyházmegye reorganizációja a szabadságharc után

Korábban már utaltunk rá, hogy Ferenc József 1849. július 21-én Scitovszky János pécsi egyházmegyes püspököt nevezte ki esztergomi érsekké. A császári hatóságok igyekeztek mihamarabb közhírré tenni az új prímás kinevezését. Haynau tábornagy 1849. augusztus 3-án, Szegeden kelt kiáltványában tudatta a lakossággal a kinevezést, de ugyanebben a tárgyban írt az esztergomi helynökségnek Kempen altábornagy, a pest-budai katonai kerület vezetője, illetve Jagasics Sándor, Esztergom megye és város cs. kir. főnöke is. A tudósításoknak megfelelően 1849. szeptember 14-én az esztergomi helynökség körlevelet intézett az esperesekhez, amelyben tudatták Hám János lemondását, illetve Scitovszky János kinevezését az esztergomi érseki székbe. Hasonló tartalmú értesítést kapott Esztergomból Víber József nagyszombati helynök is.¹ Scitovszky egyik első intézkedésével, amelyet Kunszt Józsefnek, illetve a főkáptalannak még Bécsben, 1849. augusztus 12-én szignált, visszaállította a latin nyelv hivatalos jellegét a főegyházmegyében, beleértve az egyházi levelezést és a teológiai diszciplinákat is, a magyar nyelv használatát pedig az igazságszolgáltatás területére korlátozta. Célja az volt, hogy minden nemzetiség fölött a katolikus (egyetemes) szellem uralkodjon, illetve, hogy az egyház területén véget vessen Isten szentélyének a profán dolgokkal történő versenyeztetésének.²

Scitovszky 1849. augusztus 25-én, Bécsből keltezett levelében utasította Kunszt Józsefet, hogy ő maga és a káptalan nyújtson be a császári felséghez egy hűségnyilatkozatot, amelyben az egyházmegye valamennyi papja nevében kifejezik őszinte hódolatukat, azután nyilvánítsák ki hálájukat, amiért az uralkodó véget vetett annak a polgárháborúnak, amely az egyházat megsemmisüléssel fenyegette. Továbbá mentegetőzzenek azon papok cselekedetei miatt, akik a lázadók fenyegetései és terrorja miatt letértek a helyes útról – folytatta az új prímás –, egyúttal kérjenek számukra könyörületes szívet, újítsák meg jobbágyi hódolatukat, és ígérjék meg javulásukat. Scitovszky utasítását 1849. szeptember 7-én iktatták, és két nappal később már el is készült a kért hűségnyilatkozat.³

Az újonnan kinevezett prímás 1849. szeptember 12-én Ferenc József császár kezébe tette le a hűségesküt, ígéretet téve, hogy hűséges híve lesz a császárnak, az állam javát fogja szem előtt tartani, és a birodalom törvényeit be fogja tartani, végül ezek sérelmére semmit sem fog elkövetni.⁴ Ezzel a kinevezéssel Scitovszkynak nem csak az Esztergomi Érsekség, hanem az egész magyarországi katolikus egyház újjászervezésére kellett figyelmet fordítania. Utóbbi problémakör ugyan túlterjed jelenlegi témánkon, de arra mindenképpen utalnunk kell, hogy az újonnan kinevezett prímás már kinevezését követően sürgette az üreedésben lévő püspöki székek betöltését, s ezt a Schwarzenberg herceg miniszterelnökhöz intézett kérését 1849. október 10-ig még két ízben megismételte. Októ-

ber 10-i levelében már azt írta a miniszterelnöknek, hogy Magyarországon 20 püspökségből 5 vagy legfeljebb 6 püspökséget irányít püspök, s néhány egyházmegyében, pl. a váci, a veszprémi, a székesfehérvári, a csanádi stb. egyházmegyékben nagy zavar uralkodik. „Püspökök nélkül valamennyi törekvésem hiábavaló, és minden éjjel-nappali munkám eredménytelen” – írta elkeseredetten a prímás, majd javaslatot tett hat püspök kinevezésére. A szepesi püspökség élére általános helyettesét, Kunszt Józsefet javasolta, ami arra mutat, hogy elégedett volt egykori káptalani helynöke tevékenységével.⁵

Scitovszky nyomasztó anyagi helyzetben vette át az érsekség irányítását. Ezért már kinevezését követően a kormányhoz fordult, hogy a pécsi püspökség jövedelmeit egy ideig engedjék át neki. Alexander Bach belügyminiszter már 1849. szeptember 14-én pártolón terjesztette a minisztertanács elé az ügyet, tekintettel az érsekséget 1848/49-ben ért gazdasági veszteségekre, a jelentős kiadásokra, illetve arra, hogy Scitovszky elődjének, Kopácsy Józsefnek is tettek 1839-ben hasonló engedményt. Az uralkodó 1849. december 27-én hozzájárult a pécsi püspökség jövedelmeinek egy évre történő átengedéséhez, mindazonáltal az ügy lebonyolítása még hónapokig elhúzódott.⁶

A császári hatóságok olyannyira elégedettek voltak az új prímásnak a szabadságharc alatt kifejtett tevékenységével, hogy Alexander Bach belügyminiszter javaslatára az uralkodó 1849. november 2-án a Szent István rend nagykeresztjével tüntette ki az érseket.⁷ Az újonnan kinevezett prímás, miután a szükséges okmányokat megkapta, ünnepélyes beiktatását 1850. január 6-ra tűzte ki.⁸ A beiktatási ceremónia hangulatát hűen tükrözi Sujánszky Antal alkalmi költeményének néhány kiragadott sora:

„Vértengerben úszott Europa’ határi kesergik
A zivatart, mely pusztító rohamában e’ földön
Sarkaiból kiemelt mindent, ’s megrázta alapját.
Ostromot indított a’ gonoszság szelleme, tábort
Vert seregével a’ trón ’s egyház’ jogigényei ellen...

Isten megkönyörült népén, támaszta a honnak
Férfiakat, kik a’ harc’ zaja közt, mint szirt a’ viharzó
Tenger’ habjain, fejöket fönttartva magasra,
A’ vad erőszak előtt sem akartak földre borulni.
Isten megkönyörült népén, ’s támaszta Scitovszkyt
A’ magyar egyháznak jegyesül, hogy az özvegyi fátlyolt
Tépje le arcáiról, borúját felváltsa derűvel.”

A beiktatásról az újonnan prekonizált prímás beszámolt Alexander Bach belügyminiszternek is, kiemelve valamennyi jelenlevőnek a császári felség és a Habsburg ház iránti őszinte hűségét és igaz lelkesedését. E jelentésnek Bach

olyan jelentőséget tulajdonított, hogy azt a minisztertanácsnak, illetve az uralkodónak is tudomására hozta.¹⁰

A szabadságharcot követően, Scitovszky beiktatásáig az egyházmegye irányítását Jaross Vincétől 1849. augusztus 22-én visszavevő Kunszt József nagyrépost szerepéről is röviden meg kell emlékeznünk. Az egyházmegye császáriak által támogatott vezetői többnyire igyekeztek fellépni a meghurcolt, illetve bebörtönzött papjaik érdekében. A császáriak által letartóztatott Jaross Vince érdekében – amint azt korábban jeleztük – már 1849. szeptember 18-án interveniált Kunszt József. A főkáptalani helynök kérte Jaross szabadon engedését, hogy egykori helyettese szabadlábban védekezhessen.¹¹

A közbenjárás ezúttal is sikertelen maradt: hiába tanúsította Kunszt mellett Haynald Lajos érseki irodaigazgató és Durguth József kanonok is Jaross lojális érületét, a pesti cs. kir. hadbíróság őt is hat havi fogházra ítélte, amelyből, dacára annak, hogy Jaross ismételten Kunszt közbenjárását kérte, csak 1849. december 4-én szabadult ki a hadsereg főparancsnokságának rendelete következtében.¹² Jaross tevékenységét Scitovszky is pozitívan ítélte meg. Ezt nem csak az bizonyítja, hogy Jarost vissza akarta helyeztetni a szabadságharc alatt élvezett javadalmába, hanem az is, hogy rávette Szent-Iványi Vince császári biztost, hogy járjon közben a vizsgálat alatt álló kanonok érdekében. Amikor 1849 decemberében az esztergomi káptalanon belül előléptetésekre került sor, Scitovszky javaslatára Jaross Vincét komáromi főesperessé nevezték ki. Az úgy pikantériája, hogy az előléptetést természetesen Geringernek és Bachnak is támogatnia kellett.¹³

A gyanakvás általános légkörére jellemző, hogy Karl Geringer báró Kunszt Józsefet is megvádolta azzal, hogy a főegyházmegye papsága számára engedélyt adott a forradalmi hadseregben a fegyver viselésére. Scitovszkynak ez már sok volt. Válaszában megírta a császári biztosnak, hogy megütközéssel fogadta helyettese gyanúsítását, aki – az egyházi törvényekkel összhangban – mindig szigorúan elítélte a fegyvert fogó papokat. A vád alapjául az szolgált, hogy 1848-ban Kunszt valóban adott arra engedélyt, hogy egyes papok (pl. Majthényi Adolf) tábori lelkészként elkísérjék a nemzetőröket a csatákra, ez azonban nem járt együtt a fegyverfogás engedélyezésével.¹⁴

Kunszt Józsefet Scitovszky javaslatára 1850. április 2-án az uralkodó kassai püspökké nevezte ki. Felterjesztésében a prímás rámutatott, hogy Kunszt az állam és az egyház javára tudna irányítani egy püspöki javadalmat. 57 éves, szláv, német és magyar nyelven beszél, tudományos, morális és pasztorális szempontból is meg tud felelni egy püspökkel szemben támasztható követelményeknek. Nemcsak Bécsben a Pázmáneum vezetőjeként, hanem később, a szabadságharc alatt is hűséges volt az osztrák kormányhoz olyannyira, hogy a magyar csapatok elől Bécsbe kellett menekülnie. Mivel Geringer sem ellenezte kinevezését, Alexander Bach is pártolón terjesztette azt az uralkodó elé.¹⁵

A szabadságharc leverését követő megtorlás alapelveiben kezdetben a cs. kir. kormányzatban nem volt egyetértés. A Windisch-Grätz főparancsnoksága alatt ki-

bocsátott körözés céljából kiadott iratokban és nyomtatványokban főként a politikai elitet, illetve a közvéleményformáló értelmiséget fenyegették súlyos megtorlással. Windisch-Grätz kiáltványai fenyegették ugyan a „pártütésben” részt vettek, e rendeletssorozat azonban inkább a gyengeség, semmint az erő kifejezője volt. 1849 nyarán a tömeges orosz intervenció és a cs. kir. csapatok ismételt támadása közben kristályosodott ki, milyen egységes alapelvek alapján fogják az osztrák hatóságok a szabadságharcban szerepet játszott személyeket felelősségre vonni.¹⁶

Az osztrák politikusok csalódottan érzékelték, hogy még a legtöbb szállal az udvarhoz kötődő katolikus egyháziak is tömegesen vettek részt a magyar szabadságharcban. Ennek megfelelően egyházi vonatkozásban elsősorban a katolikus papságnak a forradalmi elemektől történő megtisztítását szorgalmazták. Ennek az elégedetlenségnek a legismertebb megnyilvánulása az 1849. július 3-i osztrák minisztertanács, ahol Alexander Bach ideiglenes belügyminiszter így fakadt ki: „A felkelők tanai a katolikus egyháziak körében számos követőre és buzgó élharcosra találtak. Ha vissza akarjuk vezetni a magyarországi katolikus egyházat rendeltetéséhez, akkor meg kell tisztítanunk valamennyi olyan elemtől, akik a vallásra és az államra nézve veszélyesek...”¹⁷ Kevésbé ismert, hogy az egyházi kérdésekben komoly tekintélynek örvendő Bach a magyarországi egyházi méltóságokkal kapcsolatos lesújtó véleményét Palugyay Imre nyitrai püspök 1849. július 25-én javasolt kitüntetése kapcsán is megismételte.¹⁸

Mielőtt a részletekbe bocsátkoznánk, érdemes röviden összefoglalni a megtorlás jogi megalapozását, különös tekintettel az egyháziakra. V. Ferdinánd király Schönbrunnban kelt, 1848. október 3-án kibocsátott manifestuma feloszlatta a magyar országgyűlést, Jellačić bárót teljhatalmú cs. kir. biztossá nevezte ki, Magyarországot pedig hadi törvények alá vetette. A cs. kir. hatóságok szerint mindenki, aki ezt követően (Magyarországon 1848. október 8, Erdélyben 1848. október 18.) engedelmeskedett a magyar hatóságoknak, az pártütő és hazaáruló volt. Noha a megtorlás már a szabadságharc alatt megkezdődött, a honvédség fegyverletételét követő tömeges megtorlás alapelveit Julius von Haynau cs. kir. tábornok, a magyarországi cs. kir. csapatok főparancsnoka 1849. július 1-én Győrött kiadott kiáltványa fektette le. Ez a kiáltvány olyan rögtönítélő haditörvényszékek felállításáról rendelkezett, amelyeknek hatásköre a katonákra és a civilekre egyaránt kiterjedt. Meghatározta azok körét, akikkel szemben eljárást kellett kezdeményezni oly módon, hogy szinte mindenki, aki nem támogatta a cs. kir. erőket és azok szövetségeseit, az büntethetővé vált. Fontos hangsúlyozni, hogy a megtorlás alapelveit az osztrák minisztertanács is megtárgyalta és jóváhagyta.¹⁹

Haynau proklamációjából az egyháziak ellen lefolytatott vizsgálat vonatkozásában különösen az alábbi részeket kell kiemelnünk. Rögtönítélő eljárásnak kell alávetni azt, aki „... a népet lázadásra csábítja, ... a pártütő kormánytól vagy az általa kinevezett biztosoktól még parancsot elfogad, vagy annak engedelmeskedik,

...a hozzája bocsátott proklamációit vagy egyéb rendelkezéseit a cs. kir. polgári és katonai hatóságoknak, melyeket közhírré tenni hivatalos állásánál fogva köteles, kihirdetni elmulasztja, vagy azokat elsikkasztja, ... a népfelkelést a cs. kir. ausztriai vagy cs. orosz seregek ellen felhívja, rendezi, vagy vezérli...”²⁰

Külön kitért a kiáltvány arra, hogy eljárást kell kezdeményezni mindazok ellen, akik császári kormányhoz hű személyek elítélésében, megbüntetésében, illetve az ilyen jellegű jogi eljáráshoz kapcsolódó cselekményekben (pl. vagyonekobzás) vettek részt. A rendkívüli haditörvényszékeket Haynau arra utasította, hogy több „bűntett” fennforgása esetén a főbűntett kivizsgálására szorítkozzanak. A bíróságok így lelkészek esetén elsősorban a felségsértő beszédek illetve cselekmények után kutattak, amelyek halálbüntetést vontak maguk után. Haynau jogérzékét jellemzi az a kitétel, miszerint a papság kilátásba helyezett dotációját a felkelés gyors elnyomásától tette függővé. A táborszernagy több ízben, így 1849. július 28-án megfogalmazta a magyarországi lelkészekkel kapcsolatos elvárásait: „Minden vallásfelekezet lelkészeitől megvárom, hogy községekire békítő irányban kezdjenek hatni, s óvakodjanak mindentől, ami a pártütőknek kedvezhetne. Őket teszem tehát mindenek felett felelősekké a csend és a rendért az országban és számot tartok igyekezetükre, visszatérlni községeiket a törvényes fejedelmük iránti engedelmességre és hívségre, a törvények tiszteletére s a véres lázadástól méltó irtózatra.”²¹

A manifesztumokból az elrettentés szándékán túlmenően jól érzékelhető az a jozefinista egyházpolitikában gyökerező meggyőződés, hogy a lelkészek feladata elsősorban az állam érdekeinek szolgálata és előmozdítása. Paradox módon a magyar kormány is, elsősorban praktikus okoknál fogva, az egyházak társadalmi, mozgósító erejét igyekezett kihasználni, és ennek érdekében az egyházi vezetésre nyomást is gyakorolt. Az egyházak ilyen módon a szabadságharc alatt két tűz közé szorultak, és többnyire kivívták valamelyik harcoló fél nemtetszését.²²

Maga az új primás, Scitovszky János is több ízben kérte a bebörtönzött papok szabadlábra helyezését. Bebörtönzött papok ugyanis szép számmal akadtak a szabadságharcot követően a főegyházmegye klerikusai között is. Csóka Sándor lakácsi plébános 1849. június 23-án tartott prédikációjában a császárt szidalmazta, továbbá forradalmi körmeneteket tartott, majd a honvédséggel együtt elmenekült állomáshelyéről. 1849 őszén letartóztatták, és Nyitrán, majd Pozsonyban tartották fogva. Csóka tagadta a vádak: állítása szerint nem szidalmazta a császári házat, nem olvasott fel magyar kiáltványokat, és „sub rosa” sok hasznos dolgot tett a császáriakért. Ennek ellenére a pozsonyi cs. kir. hadbíróság 1850. március 22-én kötélt általi halálra ítélte, de Haynau az ítéletet 28-án 14 évi vasban eltöltendő várfogságra enyhítette. Büntetését Theresianstadtban töltötte le.²³ Hiába kért számára kegyelmet Scitovszky primás 1851. március 6-án kelt levelében, fogságából nem tudta kiszabadítani.²⁴ 1851. október 10-én a fogságban hunyt el.²⁵

Szintén halálra ítélték első fokon Lipovniczky István komáromi plébánost is. Lipovniczky nem csak a helybeli nemzetőrség tábori lelkésze volt, hanem egyúttal a komáromi szabadelvű polgárság népszerű alakja is. 1848 októberében a népfelkelők zászlaját szentelte fel. Gyűjtést rendezett a honvédek számára, és maga is egy pisztolyt ajándékozott nekik.²⁶ Plébániáján 1849-ben a helyi elit fényes összejöveteleket tartott, amelyeken a honvédség törzstisztjei is részt vettek.²⁷ Az egyik katolikus népénekben Lipovniczky megtiltotta a király nevének említését. Körmeneteket tartott a magyarok győzelme érdekében, és számos felségsértő prédikációt is mindott. A pesti cs. kir. hadbíróóság 1852. augusztus 5-én kötél általi halálra ítélte, ezt azonban az uralkodó két évi várfogságra enyhítette. Aradon raboskodott.²⁸

Távollétében, in effigie ítélték halálra Pesten 1852. február 3-án Mednyánszky Cézár bárót. Ő 1849. január 5-től tábori főlelkész volt a feldunai (majd VII.) hadtestben, 1849 április elejétől pedig a feldunai hadseregben. 1849. június 19-én Görgei Artúr kinevezte a hadügyminisztérium hadlelkészi osztályának főnökévé. Felhívásai, katonai szerepvállalása, liberális meggyőződése és a szabadságharc ügye melletti lelkes elkötelezettsége előre kiszámíthatóvá tették az ítéletet. Efelől Mednyánszky Cézárnak sem lehetett kétsége, hiszen a szabadságharc leverését követően Franciaországba emigrált.²⁹

Korábban már megemlékeztünk Mészáros Dávid sopornyai lelkészről, aki 1849. május végén ünnepi szentmisét, „Te Deum”-ot tartott a magyarok győzelméért. Ezt követően a 20. Welden serezed 3. zászlóaljának katonái letartóztatták a hazafias érzelmű papot. Mészárosnál Kossuth Lajos és Jeszenák János rendeletei mellett a függetlenségi nyilatkozat egy példányát is lefoglalták, ami nem a legjobb előjel volt a pozsonyi hadbíróaságon lefolytatott eljárás előtt. További problémát jelentett, hogy öt híve (Baranyi József, Georg Kosicsar, Georg Gall, Szekeeres József és Franz Gall) terhelő vallomást tett ellene a hadbíróaságon. Eszerint a karácsonyt követő második vasárnapon Mészáros arról prédikált szlovákul, hogy hívei ragadjanak köveket és téglákat, dobálják meg vele ellenségeiket, a németeket azért, hogy azok ne tudjanak betörni. Az ominózus ünnepi misén pedig állítólag arról beszélt, hogy az ország nem vált meg Ferdinánd királytól, a jelenlegi császár, Ferenc József pedig nincs megkoronázva, és ezért nem is Magyarország királya. Azt is kifejtette, hogy Magyarországot fele részben megtisztították az ellenségtől.³⁰

A vádlott vallomásában arra hivatkozott, hogy nem a saját meggyőződését fejezte ki a prédikációban, hanem pusztán egy felkelőktől kapott rendeletet olvasott fel híveinek szlovákul. A kódobáláshoz pedig hozzáfűzte: „Nem az a kötelességünk, hogy harcoljunk, hanem az, hogy imádkozzunk, hogy Isten világosítsa meg szívünket és adjon nekünk békét.”³¹

Kovács hadbíró azonban elsősorban arra hivatkozva, hogy Sopornyan nem állomásoztak honvédek, elutasította a kényszerre történő hivatkozást. Nem fogadta el

azt az érvelést sem, hogy Mészáros az események hátterében katonai összeesküvést gyanított. Így, tekintettel a tényállásra, fegyveres felkelésben való részvételért(!), illetve ellenséges proklamációk birtoklásáért golyó általi halálbüntetést javasolt.³² Hivatkozási alapul Mária Terézia katonai törvényei, valamint az ellenséges proklamációk birtoklásának tilalmát kimondó 1849. február 11-én kelt rendelet szolgált. Kovács százados javaslatát július 14-én a hadbíróság egyhangúlag jóváhagyta az ilyenkor kötelezően felmerülő vagyonekborzással egyetemben (ez Mészáros esetében 65 forinthoz juttatta az államkincstárt). A vádlottat 15-én lefokozták (Entweichung), majd másnap hajnalban az ítéletet végrehajtották.³³

Az ítélet végrehajtása ellen Forgách gróf, pozsonyi kanonok kísérelt meg fellépni. Először Kempent, majd Haynaut kereste fel, hogy kegyelmet kérjen az elítélt számára, de nem érte el célját.³⁴ Már Hermann Egyed felfigyelt arra, hogy kommentálta Kempen Forgách kísérletét: „... mintha papként nem állna a törvény hátya alatt [t.i. Mészáros – Z. P.]”. Ez a mellékmondat egyúttal arról is árulkodik, hogy Magyarország új urai mennyire nem voltak tisztában azzal, hogy éppen ezek az ítéletekkel játszották el a magyarországi katolikus egyháziak támogatásának lehetőségét. Jellemző, hogy a nyár folyamán a katonai és polgári személyek ellen hozott ítéletek jogi megalapozatlansága, illetve aránytalansága olyan mértékű volt, hogy augusztus elején ez már az osztrák minisztertanács ülésén is szóba került.³⁶

Súlyos börtönbüntetésre ítélték Morva Miklós óbarsi káplánt. Az ítéletet a császári ház szlovákul történt gyalázásáért mondta ki a hadbíróság. További súlyosbító körülménynek számított, hogy a vádlott az oroszok ellen is prédikált. 1849. december 4-én letartóztatták, Pozsonyban 1850. április 16-án tíz, majd kegyelem útján hét évi, vasban eltöltendő várfogságra ítélték. 1852-ben kegyelem útján szabadult meg a börtöntől.³⁷

Hónapokig volt vizsgálati fogságban 1849 őszén Pozsonyban Patak János kistapolcsányi lelkész, akit végül december 12-én szabadlábra helyeztek a császári hatóságok.³⁸ Hasonló helyzetbe került Ráth József Antal pest-lipótvárosi káplán is. Geringer sürgetésére 1849 szeptemberében letartóztatták, de a december 4-i amnesztiarendelet következtében szabadlábra helyezték.³⁹ A szabadságharc leverését követően, 1850 tavaszán vizsgálat folyt Reither József budavári plébános ellen is, de őt végül a hatóságok szabadon bocsátották.⁴⁰

Rudnay Lőrinc gútai káplán osztrákkellenes kifakadásainak következtében került börtönbe. A szabadságharc leverését követően ugyanis levelet írt bátyjának, Rudnay Jusztin egykori honvéd századosnak, aki Munkácson töltötte büntetését. Levelében kitartásra intette testvérét, az osztrákokat pedig hóhéroknak nevezte, akiket hamarosan elűznek, mert Erdély fegyverben áll. Levelét Munkácson felbontották, és a pozsonyi cs. kir. hadbíróság 1850. december 9-én öt hónapi fogházbüntetésre ítélte.⁴¹

Saaghy Vendel üzbégi lelkész sem kerülhette el a börtönt, aki 1849 júniusának elején a nyitrai piarista templomban az orosz csapatok kegyetlenségéről prédikált,

és hallgatóságát a népfelkelésben való részvételre biztatta. Tekintettel prédikációira, az orosz csapatok elől Szegedre menekült, ahol 1849. július 16-án, kérésének megfelelően kinevezték a közép-tiszai hadseregbe tábori lelkésznek. 1849. szeptember 7-én letartóztatták a császári hatóságok, és Pozsonyban 12 évi, vasban eltöltendő várfogságra ítélték. Haynau tábornokszernagy azonban kegyelemben részesítette, így 1850. július 8-án kiszabadult fogságából.⁴²

Néhány hónapot fogházban kellett töltenie Sámuel Alajos pest-belvárosi plébánosnak is. Őt 1849. augusztus 16-án letartóztatták, majd – az enyhítő körülmények dacára – a pesti cs. kir. hadbíróság tízheti fogházbüntetésre ítélte. 1849. november 29-én helyezték szabadlábra.⁴³

Hosszú büntetést kellett kiállni Schwendtner Mihálynak, aki a fővárosban a szabadelvű katolikus papság egyik vezéralakja volt a forradalom és a szabadságharc alatt, és akinek ügyét már 1850 januárjában vizsgálták az osztrák hatóságok, ekkor azonban még sikerült elkerülnie a súlyosabb következményeket. 1850 júliusában azonban már letartóztatták. Scitovszky János ekkor rosszállásának adott hangot bebörtönzött papjának helyzete miatt. Válaszként Johann von Appel cs. kir. tábornok 1851. április 11-én kelt levelében összefoglalta Scitovszkynak a vádlott bűncselekményeit, kiemelve, hogy Schwendtner tevékenysége kiváló szellemi adottságai miatt mind az államra, mind pedig az egyházra nézve rendkívül veszélyes volt. Ugyanakkor a tábornok arról próbálta meggyőzni az érseket, hogy Schwendtner papi méltóságát szem előtt tartották a vizsgálati fogságban is. Naponta hat órát lehetett a levegőn, illetve érintkezhetett más, vizsgálati fogságban lévő személyekkel, és táplálkozását is csak a szükséges mértékben korlátozták. Mindezek alapján Appel elutasította, hogy Schwendtnerrel szemben további könnyítések vezessenek be, illetve, hogy szabadlábra helyezték.⁴⁴

A pesti cs. kir. hadbíróság 1851. december 2-án kötél általi halálra ítélte Schwendtner, de az ítéletet az uralkodó 1852. március 27-én hat évi, vasban eltöltendő várfogságra enyhítette.⁴⁵ Josephstadtban raboskodott, ahol nyelvtanulással próbálta meg elviselhetőbbé tenni életét. Scitovszky János prímás 1855-ben kegyelmet kért számára, de kérelmét a császári hatóságok elutasították. Csak az 1857. május 9-én kiadott amnesztiarendelet következtében nyerte vissza szabadságát.⁴⁶

Schwendtner barátja, Simon Ferenc is börtönbe került. A szabadságharc levezését követően a pesti cs. kir. hadbíróság őt is kötél általi halálra ítélte részben azért, mert a honvédségben szolgált, részben pedig azért, mert prédikációiban felháborító és kormányellenes kifejezésekkel is élt, de az uralkodó büntetését 1852. március 27-én két éves várfogságra mérsékelte.⁴⁷ Josephstadti fogságából 1854 áprilisában szabadult ki.⁴⁸

Megmozdultak a bebörtönzött lelkészek érdekében hozzátartozóik, híveik és a papság is. Saaghy Vendel édesanyja, Saaghy Lajosné, született Csiba Nepomúcia Scitovszkyhoz fordult, amikor megtudta, fiát milyen hosszú börtönbüntetésre ítélt-

ték. „A legmélyebb alázattal térdről állva – kezdte az özvegy kérését – bátor vagyok [folyamodványomat] Főméltóságodhoz benyújtani avégett: miképp fiamat, Saaghy Vendelt Nyitra megyei izbégi plébánust múlt 1849-ik évi tavaszon a felkelők megszállván Nyitra környékét, kényszerítették proklamációiknak templombani kihirdetésére, s emiatt szerencsétlen fiam múlt 1849-ik évi szeptember hólnap óta a pozsonyi kaszárnnyában elzáratván, ellene folyó hónapban katonai törvényszéki ítélet hozatott, s helybenhagyás végett Főméltóságú Báró Haynau Főkormányzó Úrhoz küldetett. Minthogy pedig szerencsétlen fiamnak elzárása által, én elszegényedtem öreg asszony ki értékecskémét Vendel fiam nevelésére fordítottam, hét nevetlen gyermekeimmel a legnagyobb ínségre jutnánk, a legmélyebb alázattal esdeklek Főméltóságú Főhercegséged előtt, méltóztatna... magas közbenjárásával szerencsétlen Saaghy Vendel fiam ellen hozott katonai törvényszéki ítéletnek mérseklését Báró Haynau Főkormányzó Úrnál legkegyelmesebben eszközteni.”⁴⁹

A bakabányai kerület papsága 1851. december 18-án kelt levelében szorgalmazta az esztergomi érseknél a bebörtönzött klerikusok kiszabadítását.⁵⁰ A hívek figyelme azonban nem csak egykori papjaik fogságára terjedt ki, hanem gyakran kiszabadulásukat követően is támogatták korábbi lelkészeiket. A csúzi és a fűzi katolikus hívek például, miután egykori plébánosuk, Gál Tádé 1850 nyarán amnesztiában részesült, az érsekhez fordultak Gál visszahelyezése, vagy legalább egy megfelelő javadalommal történő ellátása érdekében. Kérésüket az alábbi indokokkal támasztották alá. „Kegyelmes Herceg! A hálátlanságnál ocsmányabbat nem ismerünk, tudjuk pedig, és nagyon élénk emlékezetünkben van még, miképp és mennyit fáradott közöttünk lelkipásztorkodásának ideje alatt [Tisztelendő] Gál Tádé úr, miképp mint feddhetetlen élete, becsületes jelleme, mint kötelességének pontos teljesítése által, jelesül az iskolás kisdedek oktatása körül tett fáradozása által teljes becsülésünket, tiszteletünket, és szeretetünket megérdemlé.”⁵¹

Maguk az elítéltek is gyakran fordultak az esztergomi általános helynökhöz, illetve érsekükhöz, közbenjárásukat kérve kiszabadításuk érdekében, illetve szorult anyagi helyzetüket enyhítendő. A fentebb már említett Gál Tádé, akit 1849. szeptember 15-én 2 éves, vasban eltöltendő várfogságra ítélték a pesti cs. kir. hadbírószágon a szabadságharc ügyét támogató prédikációi miatt, Olmützben raboskodott, ahol többek között festéssel ütötte el az időt.⁵² 1850 nyarán szabadult ki fogságából, s ekkor, szabadulását megelőzően az általános helynökhöz fordult anyagi segítségért. Mint írta, ha nem kapja meg a kegyes adományt, kénytelen lesz hálóköntösében bolyongani, amely szerencsétlen külsőt kölcsönöz neki.⁵³

Schwendtner Mihály és Simon Ferenc barátságának a börtön sem vetett véget. Mindketten Josephstadtban raboskodtak, és 1852. október 14-én egy közösen szignált levélben kérték érseküket, szabadítsa ki őket fogságukból. Mint írták, ismét az Úr szőlőjében akarnak dolgozni, amelynek oly sok buzgó munkásra van szüksége, „Isten dicsőségére, hercegi Méltóságod teljes megelégedésére, és az emberiség jóléte” érdekében.

„Miért kellene” – folytatták gondolatmenetüket – „ezt a fiatalos erőt teljesen elhervasztani egy szomorú börtön négy fala között, ahol már sok gondterhelt napot és álmatlan éjszakát töltöttünk el?

Miért ne kellene oly keményen megalázott papi méltóságunkat az őt megillető helyre visszahelyezni, hogy Isten kegyelme által az elmulasztott dolgokat megfeszítettebb tevékenységünkkel helyrehozhassuk?”⁵⁴

Schwendtner egyébként nem csak nyelvtanulással próbálta meg fogságában elütni az időt. Madocsányi Pál, Markovits Antal, Bónis Samu, Hankovics György, Földy János és Schwendtner Josephstadtban 1853. november 25-én ún. vacsoratársulatot hozott létre. Hankovics György volt a főszakács – rögzítette naplójában Földy János –, „míg viceszakácsa Schwendtner Misa, a híres tábori pap, a derék szónok. A tokányt, gulyásos húst, és tarhonyát Schwendtner készíti, egyéb ételt Gyuri”. A foglyok nem kis szomorúságára ezeket a vacsoratársulatokat 1854 december közepén a hatóságok feloszlatták.⁵⁵

Scitovszky 1855-ben Schwendtner kiszabadítása érdekében is felemelte a szavát. Február 15-én a császárhoz írt levelében kért szerencsétlen sorsú papjának kegyelmet. Igaz, a császári kegy ezúttal sem nyilatkozott meg: május végén tudatták az érsekkel, hogy kérését nem teljesítik. A még mindig börtönben lévő Schwendtner Josephstadtbba látogató édesanyjától értesült a sikertelen kiszabadítási akcióról. A pesti radikális papság vezéralakja csak az 1857. május 9-én kiadott amnesztiarendelet következtében nyerte vissza szabadságát.⁵⁶

Scitovszky János esztergomi érsek már 1849-ben intézett egy általános folyamodványt a császárhoz, amelyben a bebörtönzött papok szabadon bocsátását kérte. Jellemző, hogy 1851-ben még mindig hat esztergomi főegyházmegyés pap ült börtönben, sőt még 1852-ben is születtek újabb ítéletek, és Scitovszky eredménytelenül szorgalmazta 1851. március 6-án kelt, és a császárhoz intézett kegyelmi kérvényében a magyar katolikus egyház börtönben sínylő klerikusainak a szabadon bocsátását.⁵⁷ Nehéz megítélni, hogy a prímás erőfeszítései mennyiben járultak hozzá a bebörtönzött papok kiszabadulásához. Egy azonban bizonyos: Scitovszky többnyire arra törekedett, hogy egyházmegyéjének papjait kiszabadítsa a világi hatóságok megalázó fogságából, amelyet a papi tekintély csorbitása miatt is károsnak ítélt.

A nagy lendületben az osztrák hatóságok néhány olyan papot is letartóztattak, akivel kapcsolatban később nem sikerült bizonyítaniuk, hogy aktív szerepet játszottak a szabadságharcban. Ezek közé tartozott Santhó Károly, akit Horváth Mihály 1849-ben „nem miniszterként, hanem katolikus papként” Lonovics József ki-nevezett egri érsekhez küldött Marienbadba, mivel szerette volna elérni a nagy műveltségű pap hazatérését. Santhó, aki a „Jó és olcsó Könyvkiadó Társulat” titkára volt, húzódozott a követségtől, de végül is néhány irattal a poggyászában útra kelt. Vesztére, mert az osztrák hatóságok letartóztatták, és a lázadás elősegítésével vádolták meg. Négy hónapon át volt fogságban, míg végül 1849. december 24-én kiszabadult az Újépületből.⁵⁸ Dlhovszky József nagytapolcsányi plébánost és Patak

János káplánját egyaránt letartóztatták és a pozsonyi cs. kir. hadbírószág vizsgálta ki ügyüket. A plébánosról végül kiderült, hogy „jó érzelmű”, azaz császárhű volt.⁵⁹ Szintén letartóztatták 1849. november 5-én Stukovszky Imre vajkai plébánost is a magyar emigrációval kapcsolatos rémhírek terjesztésének vádjával, de november 21-én, miután tisztázta magát, már szabadon is engedték.⁶⁰ 1851. december 12-től 1852. január 21-ig Pozsonyban tartották fogva Czerny Antal sassini káplánt, akiről a hadbírószág megállapította, hogy a forradalmi időszakban kétértelmű, inkorrekt politikai magatartást tanúsított. Czerny esetében azonban egyházfegyelmi problémák is felmerültek, amelyek szintén vizsgálatot vontak maguk után.⁶¹

Scitovszky János prímás a szabadságharc leverését követően IX. Pius pápától felhatalmazást kért és kapott az irregularitást (szabálytalanságot) elkövető papok feloldozására. A kánoni tilalmaknak megfelelően igazságtalan háborúban – Scitovszky természetesen ilyennek tekintette a magyar szabadságharcot is – a katonákat lelkesítő klerikusok a papi szelídség hiányából következően szabálytalanságot (*defectus leninitatis*) követnek el, ha az ellenséges katonák közül egy el-esett, vagy megcsonkult.⁶² Scitovszky János Esztergomban egy rendkívüli egyházi törvényszéket (*Iudicium Delegatum*) állított fel, amelynek tagjai közé 1850. június 22-én Krautmann József, Prybila József és Maisch Jakab kanonokokat nevezte ki. A törvényszék írnoke kezdetben a Haynald Lajos érseki irodaigazgató, későbbi kalocsai érsek volt. Ezen rendkívüli egyházi törvényszék feladata volt, hogy a forradalom és szabadságharcban részt vett papok ügyét a cs. kir. haditörvényszékektől függetlenül vizsgálják meg, ha szükséges, szabjanak ki egyházi büntetést, és az érintetteket – a pápától kapott felhatalmazás alapján – mentse fel az irregularitás alól. Ez a testület 1850-1851-ben 19 ülést tartott, de még 1854-ben is ülésezett Simon Ferenc, illetve Schwendtner Mihály ügyében. Az ítéletek viszonylag széles skálán mozogtak. Kollár Istvánt például egynapos lelkigyakorlatot követően purifikálták. Arra is volt ugyanakkor példa, hogy egy pap, mint például Saaghy Vendel, a börtönbüntetésének letöltését követően visszatért Esztergomba, ahol az érsek által felállított törvényszék az esztergomi ferences kolostorban letöltendő negyvennapos fogságra és elmélkedésre ítélte.⁶³

Amint ebből a vázlatos összefoglalásból is kitűnik, az érsekség papságát elsősorban politikai vétségek, mindenek előtt a felségsértő és kormányellenes prédikációk, illetve a honvédségben teljesített szolgálatuk miatt vonták felelősségre a császári hatóságok. Gyakran szerepelt a vádpontok között a Horváth Mihály által meghirdetett, ún. keresztes hadjáratral kapcsolatba hozható szertartások megtartása is. Mindebben jelenlegi tudomásunk szerint semmi rendkívüli sincs, az egész országban hasonló jelenségek figyelhetők meg. Nem lenne helyes azonban a klerikusokkal szembeni megtorlást kizárólag a hadbírószági ítéletekre és az egyházi törvényszék határozataira korlátozni.

Szintén a megtorlás részét képezték a politikai nyomásra történt áthelyezések. Noha a korabeli diszpozícionális felfogás megkövetelte a káplánok gyakori áthelye-

zését, a szabadságharc leverését követően nyilvánvalóan politikai szempontok is szerepet játszottak egy-egy áthelyezésben. A szabadságharcot támogató papokról szóló fejezetben már idéztük Karl Geringer Kunszt Józsefhez intézett levelét, aki a „lázadók különösen tevékeny munkatársai közé” számította Déry (Mráz) Mihályt, Ráth József Antalt, Szemerényi Károlyt, Stanczl Mártont és Funk Károlyt, akiket előbb-utóbb hadbírótság elé akart állítani. Egyúttal felszólította a címzettet, hogy nevezett papokat távolítsa el állomáshelyükről. A fentebb megnevezett papok esetében tehát bizonyítható az áthelyezések érdekében kifejtett politikai nyomás.⁶⁴

Úgy tűnik az idevágó levelezésből, hogy Scitovszkynak nem volt ínyére a császári hatóságok beavatkozása a diszpozicionális kérdésekbe. Így például a hadbírótság, illetve Dela Motte tábornok kifejezett sürgetésére sem volt hajlandó dorogi káplánját, Würtl Antalt eltiltani a pasztorációtól.⁶⁵

A segédlelkészekkel könnyű volt elbánni, de plébánosok esetében már bonyolultabb eljárásra volt szükség: őket le kellett mondatni javadalmukról. Sámuel Alajos pest-belvárosi plébános például igencsak megkeserítette a császári adminisztráció dolgát, mivel évi 800 forint nyugdíjat akart biztosítani magának Végül 1850. február 24-én, hosszas huzavona után sikerült csak lemondásra bírni.⁶⁶ Hasonló tortúrán esett át Reither József budavári apátplébános is. A pesti cs. kir. hadbírótság, Geringer, majd két ízben maga Haynau is sürgette Scitovszkynál elmozdítását plébániájáról. Végül sikerült lemondatni javadalmáról, és 1850. szeptember 13-án meg kellett elégednie a nagymarosi plébániával.⁶⁷

Eredeti megoldást választott Somogyi Alajos, az esztergomiak kedvelt papja. 1850-ben átkérte magát a az Egyesült Államokban található Buffalói egyházmegyébe misszionáriusnak. Így sikerült elejét vennie annak, hogy az osztrák hatóságok a szabadságharcban játszott szerepéért felelősségre vonják.⁶⁸

Szintén akadályozták a hatóságok, hogy a forradalomban, illetve a szabadságharcban „kompromittálódott” papokat alkalmazzák egyházmegyékben. Ehhez ugyanis kultuszminisztériumi engedélyre volt szükség, amit évekig megtagadtak a hatóságok. A pozsonyi cs. kir. hadbírótság 1849. szeptember 8-án 5 évi, vasban eltöltendő várfogságra ítélte Lehoczky János vágyszerdahelyi plébánost, akinek életútja jól példázza a császári hatóságok viszonyát a korábban elítéltekhez.⁶⁹ Az egykori plébános Olmützben raboskodott, ahol Szláv József későbbi miniszterelnökkel és egy Csanád megyei pappal osztozott meg egy nagyobb szobán.⁷⁰ A plébános egykori hívei Józsa János bíró vezetésével már 1850. április 26-án a primáshoz fordultak, hogy az közbenjárása által érje el az elítélt szabadlábra helyezését.⁷¹ Lehoczky ugyanakkor már 1851. március 12-én kelt levelében Víber József nagyszombati helynökhöz fordult segítségért, és kérte, hogy szabadítsák ki fogságából. Víber továbbküldte Scitovszkynak a kérelmet, és egyúttal 20 forintot küldött a fogolynak szükségei fedezésére.⁷² A primás már 1851. március 6-án kelt levelében kegyelmet kért a bebörtönözött plébános számára, de ekkor még elutasították kérését. Lehoczky 1852. február 3-án ismét a primáshoz fordult, remélve, hogy ő ki

tudja szabadítani szorongatott helyzetéből. Végül az idős plébános 1852. július 15-én szabadult ki fogságából kegyelem útján.⁷³

Lehoczky szabadulása után a császári hatóságok Ürményt jelölték ki az egykori rab tartózkodási helyéül. Esztergomban alá kellett vetnie magát a purifikációs eljárásnak, amelynek során felmentették az irregularitás alól, majd a tölgyesi plébános kérésére segédkezett a helybeli hívek lelki gondozásában. 1852. szeptember 17-én azonban Babóthy Pál császári biztos megtiltotta, hogy elhagyja Ürményt. Scitovszky közbenjárására a hatóságok megengedték, hogy átköltözzön Tölgyesre, de hivatalos, segédlelkészi működéséhez nem járultak hozzá.⁷⁴ Amikor 1853-54 fordulóján a császári hatóságokhoz folyamodott internálásának megszüntetése érdekében, a katonai és polgári kormánynak szemet szúrt, hogy Lehoczky segédlelkésznek címezte magát, noha arra nem kapott engedélyt. Azonnal tiltakoztak a prímásnál, aki magyarázkodásra kényszerült: részben a hivatalos sematizmus miatt érvelt, amely szerint az adott segédlelkészi állás üres volt, részben arra hivatkozott, hogy a nagy paphiány miatt engedélyezték Lehoczkyt, hogy misézzen, de közvetlen hatást nem gyakorolhat a hívekre. 1854. január 17-én a prímás kérésére megszüntették az internálást, s ezt követően már hivatalosan is alkalmazhatták a főegyházmegyénél.⁷⁵ 1854. február 20-tól segédlelkész lett Tölgyesen. Lehoczky esete jól példázza, hogy a börtönből kiszabadult papok életét a civil hatóságok is megkeserítették elsősorban azért, hogy nem engedték őket még segédlelkészként sem elhelyezkedni.⁷⁶

Hosszas küzdelmet kellett folytatnia Scitovszkyt a császári hatóságokkal az 1852-ben kiszabadult Morva Miklós ismételt alkalmazása érdekében is. Már 1852. október 18-án kérte Magyarország kormányzóját, Albrecht főherceget, hogy Morvát kiegészítő lelkészként alkalmazhassa egy plébánián vagy felügyelőként egy papnevelő intézetben. A kormányzó azonban ekkor még elutasította kérelmét azzal az indoklással, hogy erre csak akkor lesz mód, ha a nevezett pap hosszabb időn keresztül megváltozott politikai érzelmeiről tesz tanúbizonyságot.⁷⁷ Egy évvel később viszont megkapta az engedélyt arra, hogy Komárom kivételével valamely helységben felügyelet alatt alkalmazza az egykori forradalmárt.⁷⁸

A szabadságharc eseményei éppen úgy megosztották a papságot, mint a pesti forradalom kihívásai. Ez a megosztottság azonban nem vált végzetessé. Az Esztergomi Főegyházmegye papsága, mint láttuk, bőven kivette részét a szabadságharcból, s így természetesen osztoznia kellett a megtorlás megpróbáltatásaiban is. Az érsek ebben az egyházmegyében is igyekezett kivonni papjait a császári hatóságok által fogatósított megtorló intézkedések hatálya alól. Az egykori forradalmár papokat nem üldözték el a főegyházmegyéből, hanem gondoskodtak visszailleszkedésükről. Még Schwendtner Mihály érvényesülésének útjában sem állt semmi. Már 1859-ben plébános lett Bácsán, majd 1861-től haláláig pest-belvárosi plébánosként tevékenykedett.⁷⁹ A legnagyobb karriert Lipovniczky István futotta be az egykori szabadságharcos papok közül: őt 1868-ban nagyváradi püspökké nevezte ki az uralkodó.⁸⁰

Jegyzetek

- [1] PL AE AVS Num. Princ. I. V 385. 2. cs. 1849:1131.
- [2] PL AE AVS Num Princ. I. V 385. 2. cs. 1849:1170.
- [3] PL AE AVS Num Princ. I. V 385. 2. cs. 1849:1171.
- [4] ÖStA HHStA Kabinetsarchiv, Kabinetskanzlei, Ministerrat-Vorträge 1849:3292. 139-141. fol.
- [5] ÖStA HHStA Kabinetsarchiv, Geheimakten Nachlaß Schwarzenberg Kt. 11. Fasc. V. Nr. 292.
- [6] ÖStA HHStA Kabinetsarchiv , Kabinetskanzlei, Ministerrat-Vorträge 1849:3245, 75 fol.; 1849:4757, 742-745. fol.
- [7] ÖStA HHStA Kabinetsarchiv, Kabinetskanzlei, Ministerrat-Vorträge 1849:3961. 433. fol.
- [8] PL AE AVS Num. princ. I. V 385. 1849:2052.
- [9] Sujánszky Euszták: Örömdal főméltóságu és főtisztelendő nagykeri Scitovszky Keresztelő János urnak... Pest, d.n.
- [10] ÖStA HHStA Kabinetsarchiv, Kabinetskanzlei, Ministerrat-Vorträge 1850:248. 566. fol.
- [11] PL AE AVS Num. princ. I. V385. 2. cs. 1849:1223.
- [12] HL Absz. ir. Pesti cs. kir. hadbíróság 1849-1/434. 560-566. fol.
Hermann E. 1932. 49.
Fazekas Csaba úgy vélte, hogy Haynald vallomása nyomán a pesti cs. kir. hadbíró-
ság megszüntette Jaross ellen az eljárást. Fazekas Cs. 2001. 174.
- [13] ÖStA HHStA Kabinetsarchiv, Kabinetskanzlei, Ministerrat-Vorträge 1849:4888. fol.
181-182.
PL AE Scitovszky-iratok Cat. 21. 1849:129.
- [14] PL AE Scitovszky-iratok Cat. 21. 1849:292.
- [15] ÖStA HHStA Kabinetsarchiv, Kabinetskanzlei, Ministerrat-Vorträge 1850:1240.
- [16] Hermann R. 1999. 10-19.
- [17] Andics III. 330-331.
- [18] ÖStA HHStA Kabinetsarchiv, Kabinetskanzlei, Ministerrat-Vorträge 1849:2481.
- [19] Hermann 1995. 124-132.
Hermann 1999. 19-21.
- [20] Manifestumok 1849. I. füzet 94., 96-98.
- [21] Hermann 1932. 17.
- [22] Hermann 1973. 427.
- [23] Hermann E 1932. 26.
- [24] ÖStA HHStA Kabinetsarchiv Geheimakten. Nachlaß Schwarzenberg. Kt. 10. Fasc. IV. Nr. 245.
- [25] Némethy 1894. 534.
- [26] MOL H 92 4. d. 1848:1048.
Magyar Hírlap 4. (1852. augusztus 25.) 4057.
- [27] Szinnyei 1887. 335.

- [28] Fazekas Cs. 2001. 179.
Hermann E. 1932. 68., 92.
- [29] Zakar 1999. 143.
- [30] HL Pozsonyi cs. kir. hadbíróság. 1849-2/135. fol. 758-759.
- [31] HL Pozsonyi cs. kir. hadbíróság. 1849-2/135. fol. 760.
- [32] A kődobálás mindenesetre sajátos módja hazánkban a fegyveres felkelésben való részvételnek a XIX. század közepén!
- [33] HL Pozsonyi cs. kir. hadbíróság. 1849-2/135. fol. 761-766.
Kumlik 1998. 89. oldalon tévesen állítja, hogy Mészároost a nagyszombati ütközet után közvetlenül letartóztatták, valamint azt, hogy a vádlott nem ismerte be az elleanemelt vádakát.
- [34] Kempen 1931. 143-144. Itt a napló datálásába hiba csúszott, hiszen eszerint Forgách 13-án kérte az ítélet elengedését, amikor azt még meg sem hozták; a végrehajtásra pedig eszerint a valóságos időpont előtt két nappal, 14-én került sor.
- [35] Hermann E. 1932. 24.
- [36] Az osztrák minisztertanács jegyzőkönyvének vonatkozó részét közli: Katona 1979/2. 77-79.
- [37] Zellinger 1893. 341.
Hermann 1932. 27.
- [38] Némethy 1894. 842.
- [39] Zakar 2002. 298.
Hermann 1932. 39.
- [40] Hermann 1932. 58.
- [41] Hermann 1932. 63.
- [42] Zakar 1999. 151.
Saaghy Vendel édesanyja egyébként a primás közbenjárását kérte a hadbírósági ítélet enyhítése érdekében. PL AE Scitovszky-iratok. Cat. 21. 1850:1008.
- [43] PL AE Scitovszky-iratok Cat. 21. 1849:377.
Hermann 1932. 38.
1849 szeptember elején, Pesten Sámuel Alajosnak már halálhírét költötték, ami természetesen nem felelt meg az igazságnak. Mátray 1989. 257.
- [44] PL AE Scitovszky-iratok Cat. 21. 1851:1328.
- [45] HL Absz. ir. Pesti cs. kir. hadbíróság 1852-7/65. 488-495. fol.
- [46] Földy 1939. 174, 258-260.
Hermann E. 1932. 101-103.
- [47] HL Absz. ir. Pesti cs. kir. hadbíróság 1852-7/66. 498-499. fol.
- [48] Hermann E. 1932. 101.
- [49] PL AE Scitovszky-iratok. Cat. 21. 1850:1008.
- [50] PL AE Scitovszky-iratok. Cat. 60. 1852:23.
- [51] PL AE Scitovszky-iratok Cat. 61. 1850:1621.
- [52] Barsi 1988. 150.

- [53] PL AE Scitovszky iratok. Cat. 21. 1850:1285.
- [54] PL AE Scitovszky-iratok Cat. 21. 1852:3639.
- [55] Földy 1939. 134-135, 162, 172-173.
- [56] Földy 1939. 174, 258-260.
Hermann E. 1932. 101-103.
PL AE Scitovszky-iratok Cat. 21. 1855:2953.
- [57] ÖStA HHStA Kabinetsarchiv Geheimakten. Nachlaß Schwarzenberg. Kt. 10. Fasc. IV. Nr. 245.
- [58] PL AE Scitovszky-iratok Cat. 21. Protocollum Sessionis primae Iudicii Delegati. 1850:738.
Hermann E. 1932. 50.
- [59] Hermann E. 1932. 26.
- [60] PL AE Scitovszky-iratok Cat. 21. Protocollum Sessionis nonae Iudicii Delegati 1850:36.
- [61] PL AE Scitovszky-iratok Cat. 21. Protocollum Sessionis nonae decimae Iudicii Delegati 1850:1199.
- [62] Zakar 1999. 80.
- [63] PL AE Scitovszky-iratok Cat. 21. 1851: 951, 1898.
Protocollum Sessionis quartae Iudicii Delegati. Esztergom, 1850. július 31.
Scitovszky-iratok Cat. 21. 1850:1199.
- [64] Zakar 2002. 298.
- [65] PL AE Scitovszky-iratok Protocollum Sessionis tertiae Iudicii Delegati. 1850:1296.
- [66] PL AE Scitovszky-iratok Cat. 21. 1849:123, 377, 455.
- [67] PL AE Scitovszky-iratok Cat. 21. Protocollum Sessionis tertiae Iudicii Delegati. 1850: 989, 1850:1249.
- [68] Zellinger 1893. 481.
- [69] HL Absz. ir. Pozsonyi cs. kir. hadbírótság 1849-2/290. 352-363. fol.
- [70] Barsi 1988. 117-118.
- [71] PL AE Scitovszky-iratok Cat 21. 1850:987.
- [72] PL AE Scitovszky-iratok Cat. 21. 1851:1048.
- [73] ÖStA HHStA Kabinetsarchiv Geheimakten. Nachlaß Schwarzenberg. Kt. 10. Fasc. IV. Nr. 245.
PL AE Scitovszky-iratok Cat. 21. 1417. cs. 1852:625.
Hermann E. 1932. 95, 101.
- [74] PL AE Scitovszky-iratok Cat. 21. 1417. cs. 1852:3446.
- [75] PL AE Scitovszky-iratok Cat. 21. 1417. cs. 1854:200, 1854:429.
- [76] Némethy 1894. 739-740.
- [77] Albrecht főherceg – Scitovszky Jánosnak. Buda, 1852. október 26. PL AE Scitovszky-iratok. Cat. 21. 1852:3939.
- [78] PL AE Scitovszky-iratok. Cat. 21. 1853:3907.
- [79] Zakar 1999. 153-154.
- [80] Némethy 1894. 745.

Összefoglalás

Az Esztergomi Érsekség 1848/49-es történetéről készített munkánk végére érünk. Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a főegyházmegye irányítói Jaross Vince kivételével a császári kormányzattal szimpatizáltak, és egyházkormányzati tevékenységük során alárendeltjeiket is ebben a szellemben utasították, illetve befolyásolták. Ennek ellenére az érsekségen belül mind a papság, mind az érseki gazdaság alkalmazottai közül sokan rokonszenveztek a forradalom és a szabadságharc ügyével. A papság jelentős része reménykedett az egyházkormányzat demokratizálásában, a magyar nyelvű liturgikus nyelv bevezetésében, illetve a káplánok helyzetének javításában. Sokan vállaltak szolgálatot a nemzetőrségben, majd a fegyveres harc kirobbanását követően a harctérre is elkísérték híveiket. Noha a magyar liberális politikai kultúrában szinte közhellyé vált 1848/49-ben a papság hazafiatlanságáról beszélni, kutatásaink nyomán világossá vált, hogy a főegyházmegye klerikusainak nem elhanyagolható hányada vallotta Saaghy Vendellel együtt: „Hazám sorsa az én sorsom. Ha ez dűl, én is dűlök.”

Többen vállalták volna az érsekség papjai közül a fegyvertelen tábori lelkesítő szolgálatot a honvédségben, mint ahány lelkesre a magyar hadseregben ténylegesen szükség volt. Gyakran előfordult, hogy papok megtagadták a császári proklamációk felolvasását, vagy érthetetlenül, halkán olvasták fel azokat. Megállapítottuk azt is, hogy az Esztergomi Érsekség papsága – az egyházi törvényekkel összhangban –, néhány kivételtől eltekintve, nem vállalt fegyveres szolgálatot. Sajnálatos, hogy viszonylag kevés 1848/49-es prédikáció szövegét ismerjük ebből az egyházmegyéből. A forradalom törvényesített formájának hatása ennek ellenére jól érzékelhető az általunk vizsgált területen is. Az átalakulásnak ez a módja megkönnyítette a papság beilleszkedését az új, polgári államba és társadalomba. Még a konzervatív politikai beállítottságú papok is zömében csak 1849 januárjában kaptak észbe, így jelentősebb ellenforradalmi tevékenységről is csak ettől kezdve beszélhetünk. Az érsekség papsága megosztott volt a szabadságharc megítélésében, de a császáriakat aktívan támogató klerikusok száma meglepően alacsony volt. Figyelemre méltó a pest-budai papság forradalom és szabadságharc alatt kifejtett tevékenysége is, amelyet az általunk vizsgált források tükrében át kell értékelnünk.

Az Esztergomi Érsekség gazdasága az 1848/49-es átalakulás következtében nem került olyan súlyos válságba, mint például a Kalocsai Főegyházmegye gazdasága. A hadsereg számára szállított árucikkek nagy mennyisége következtében azonban 1849-ben veszélyes mértékben megfogyatkoztak a gabona- és borkészletek, nem is beszélve az állattállományról, az uradalmi pénztárak pedig szinte teljesen kiürültek. Az egymással szemben álló hadseregek különösen az érsekújvári

*PL AE Scitovszky-iratok Protocollum Sessionis octae Iudicii Delegati 1850:1199.

uradalomban okoztak nagy károkat, amely uradalomból az érsekségnek a legnagyobb haszna származott. Az elszenvedett veszteségek következtében 1849-ben a betakarítást az érseki birtokokon csak körülbelül kéthetes késéssel lehetett befejezni. Az érsekséget ért károkat a hatalom birtokosai ugyanakkor csak részben térítették meg. Scitovszky János ezért is kényszerült rá érseki kinevezését követően a pécsi püspökség jövedelmeinek ideiglenes megtartására.

A főegyházmegye megtorlás alatti története megerősíti eddigi megállapításainkat. Haynau és Kempen egyaránt szívós küzdelmet folytatott az Esztergomi Érsekség politikai megtisztítása érdekében, de csak időleges eredményeket tudtak elérni. Ennek oka főként Scitovszky és Kunszt ellenállásában keresendő, akik néhány más magyarországi egyházmegye irányítóival szemben nem törekedtek forradalmár papjaik elűzésére, hanem bizonyos idő elteltével újra alkalmazták őket a lelkipásztorkodás terén. Figyelemre méltó, hogy a politikai okokból meghurcoltak jelentős hányada éppen az érsek mellett, illetve Esztergomban kapott hivatalt. A papjait a világi hatóságok megtorló lépéseitől védelmező Scitovszky János prímás képe nem szorul felülvizsgálatra. Az újonnan kinevezett érsek a kedvezőtlen politikai körülmények dacára sikeresen szervezte újjá a főegyházmegyét a szabadságharc leverését követően.

Függelék

Az 1848/49-es szabadságharcban a magyar kormányt támogató esztergomi egyházmegyes katolikus papok névjegyzéke

Kimutatásunkban csak azok a papok szerepelnek, akik az 1848 vagy az 1849 évi sematizmusokban megtalálhatóak. Nem közöljük az egyházmegyből a forradalom előtt ideiglenesen elbocsátott papok életrajzát. Tanulmányokra vonatkozó adatokat csak akkor közlünk, ha azok egy átlagosnak tekinthető papi életpályától eltérnek.

Almássy (Almásy) István (Veprovác, 1806. december 23. – Vágsellye, 1876. február 20.) Tanulmányok: Pécs, Pest-Buda, Nagyszombat. 1834. augusztus 29-én áldozópappá szentelték. Káplán volt Bajnán, majd Esztergomban. 1837-től únyi adminisztrátor, 1848-tól haláláig vágsellyei plébános.¹

Mivel jogi tanulmányokat is folytatott, különösen aktív részt vállalt a vegyes házasságok körül kirobbant reformkori vitában: számos röpiratában és Pest vármegye közgyűlésén is védelmezte a katolikus egyház álláspontját.² 1849 januárjában a cs. kir. csapatok letartóztatták és elhurcolták, de hamarosan visszatérhetett plébániájára.³ Egyházi jogi munkái mellett több imádságos könyvet is írt.⁴

Bakay János (Bakabánya, 1778. június 14. – Esztergom, 1850. április 15.) Nemesi származású, 1803. március 24-én Nagyszombatban szentelték áldozópappá. Segédlelkész volt Komjáton, majd Komáromban. 1806. szeptember 17-től plébános Imelyen. 1829. április 26-tól áthelyezték Perbetére, ahol 1836-tól kezdve esperes volt. 1841. április 20-tól esztergomi kanonok, Palkovics Károly kormánybiztos szerint 1849-ben becsületes hazafi. 1850. január 7-től nyitrai főesperes, de még ugyanazon év április 5-től, megromlott egészségére való tekintettel visszavonult saját esztergomi házába. Végrendeletében 4125 forintot különféle jótékony célokra fordított.⁵

Balázsi Gergely (Kolta, 1811. július 31 – 1889. július 17.) 1834. augusztus 10-én, Esztergomban szentelték áldozópappá. Segédlelkész Szőlgyényben, majd Udvardon.⁶ 1837. szeptember 15-től a 3. (Ferdinánd) huszárezred tábori lelkésze. 1845. augusztus 7-től esztergomi szentszéki jegyző.⁷ 1848. szeptember 18-án szentmisét mondott és lelkesítő beszédet intézett a Pálóczy Tamás százados vezete alatt táborba induló önkéntes századhoz. Palkovics Károly kormánybiztos 1849. június 25-én kelt jelentésében az „osztrákok által üldözött, tántoríthatatlan hazafi”-ként jellemezte.⁸ 1850. október 2-től nagycétényi plébános, 1865-től esperes. 1888-ban lemondott javadalmáról.⁹

Bartek János (1794. december 21 – Pozsony, 1862. szeptember 2.) 1818. március 18-án Nagyszombatban szentelték áldozópappá. A pozsonyi társas káptalan tagja, egyúttal segédlelkész ugyanott. 1828-tól 1862-ig plébános Szentgyörgyön. 1848. augusztus 20-án, a helyi nemzetőrség zászlószentelése alkalmával a nemzetiségi lakosságot a magyar nemzet iránti hűségre és a forradalom vívmányainak a fegyveres védelmére biztatta. Halála előtt a Szent Adalbert Intézetbe vonult vissza.¹⁰

Csernák József (Buda, 1769. március 30 – Pozsony, 1871. május 17.) Nagyszombatban 1819. augusztus 19-én szentelték áldozópappá. Segédlelkész volt Óbudán. 1825-ben Rudnay Sándor prímás udvari káplánja, majd szertartója lett. 1831. április 23-tól Esztergom-vízivárosi plébános, kerületi esperes. 1837. március 22-én áthelyezték az érsekújvári plébániára, továbbra is kerületi esperes. 1847 augusztusától esztergomi címzetes kanonok.¹¹ 1848. március 30-án, a Batthyány-kormány megalakulása alkalmából ünnepi szentmisét mondott, prédikációját a népgyűlés határozatának megfelelően nyomtatásban is megjelentették.¹² A császári proklamációk kihirdetését ellenezte, arra csak fenyegetések következtében volt hajlandó.¹³ 1860. február 4-től pozsonyi kanonok.¹⁴

Csima István (Deáki, 1805. október 17 – 1878. július 13.) Nagyszombatban, majd Bécsben, a Pázmáneumban tanult. 1828. október 25-én szentelték áldozópappá. Segédlelkész volt Lekéren, majd 1832. április 7-től az esztergomi helynöki hivatalban levéltáros és iktató, december 31-től szentszéki jegyző. 1837. május 18-tól mocsai plébános.¹⁵ Palkovics Károly Esztergom megyei kormánybiztos szerint „határozott hazafi, ki az ellenségtől környezve, parancsra sem olvasá fel az ellenséges proklamációkat”.¹⁶ Halála előtt lemondott javadalmáról és a Szent Adalbert Intézetbe vonult vissza.¹⁷

Csizmazia János (Érsekújvár, 1798. április 23 – Szuha, 1870. augusztus 19.) 1822. június 27-én szentelték áldozópappá. Adminisztrátor Felsőtúron, majd nevelő a Zerdahelyi családnál Komáromban. Káplán Nagysallón, majd Drégelypalánkon, adminisztrátor 1827-ben Paláston, 1828-ban Ipolyságon. Szintén 1828-ban káplán Ipolyságon, majd adminisztrátor, 1829-ben Nagysallón, egy évre rá Újbarson, 1831-től Kőspallagon, ahol 1832. június 6-tól plébános. 1844. január 16-án áthelyezték Újbarsra, majd 1849-ben Nagysárára.¹⁸

Újbarsi plébánosként kegyuránál szorgalmazta a ledőléssel fenyegető templomtorony, illetve az omladozó gazdasági épületek újjáépítését.¹⁹ 1849. május 9-én szlovák nyelvű beszédet mondott a lévai függetlenségi ünnepen.²⁰ 1855-ben politikai okokból lemondatták javadalmáról, mivel a hatóságok bebörtönözték. 1859-es kiszabadulását követően Dorogon segédkezett. 1862-től adminisztrátor Kőpösdön, 1863. július 20-tól plébános Szilincsen, 1866. április 23-tól haláláig Szuhan.²¹ Dohánytermesztéssel kapcsolatos szakcikkei mellett egy vallásos témájú műve is megjelent.²²

Csóka Ferdinánd (Zseliz, 1811. január 29 – Ürménc, 1863. január 21.) 1834. augusztus 29-én szentelték áldozópappá. Segédlelkész Nyitrakoroson, Nagykosztolányban, végül Nagytapolcsányban. 1846. október 24-től hradisti (harádicsi) adminisztrátor. 1849. június 13-án letartóztatták és október 28-ig vizsgálati fogságban tartották. Lázítással, a császár gyalázásával és fegyverrejtegetéssel vádolták, de a vádak csak kisebb mértékben tudták igazolni.²³ 1852. augusztus 15-én prezentálták Ürméncre, Scitovszky szerint azért, mert viselete dorgálást érdemelt. A császári hatóságok megpróbálták megakadályozni áthelyezését, de nem jártak sikerrel.²⁴ 1863. január 21-től plébános Ürménccen.²⁵

Csóka Sándor (1809 – Theresienstadt, 1851. október 10.) 1832. május 11-én szentelték áldozópappá Nagyszombatban. Segédlelkész volt Szentmihályfán, Egyházkarcsán, Vágsellyén, Szakolcán, Újlakon, egyúttal az érseki szentszék tagja. 1844-től adminisztrátor, majd ugyanazon év július 17-től plébános Assakürtön. 1847. április 17-én Szokolócra helyezték át.²⁶

1849. június 23-án, lakácsi plébánosként, prédikációjában szidta a császárt, forradalmi körmeneteket tartott, majd a honvédséggel együtt elmenekült állomáshegyről.²⁷ 1849 őszén letartóztatták, és Nyitrán, majd Pozsonyban tartották fogva. Csóka tagadta a vádak: állítása szerint nem szidalmazta a császári házat, nem olvasott fel magyar kiáltványokat, és „sub rosa” sok hasznos dolgot tett a császáriakért. Még 1849 novemberében megkísérelte elérni, hogy az egyházi hatóságok vizsgálják ki ügyét, de kísérlete nem járt sikerrel.²⁸

A pozsonyi hadbíróság 1850. március 22-én kötél általi halálra ítélte, de Haynau az ítéletet 28-án 14 évi, vasban eltöltendő várfogságra enyhítette. Theresianstadtban raboskodott. Hiába kért számára kegyelmet Scitovszky prímás 1851. március 6-án kelt levelében, fogságából nem tudta kiszabadítani.²⁹ 1851. október 10-én a fogságban hunyt el.³⁰

Dallos Pál (1802. május 18 – Sopron, 1861. december 8.) 1825. április 2-án szentelték áldozópappá. Segédlelkész volt Lekéren, Felsőörsön, Rimócon, Legénden, Pozsonyban, Esztergomban és végül Muzslán. 1846-tól 1852-ig a kirvai egyház adminisztrátora.³¹

1848-ban szeretne volna megkapni a tétényi plébániát, miközben anyagi gondokkal küzdött. Noha Grósz Márton tétényi bíró és a község elöljárói támogatták pályázatát, kinevezésére nem került sor.³² 1849. május 21-én tábori lelkészi alkalmazást kért a magyar hadsereg valamely lovas ezrednél, de kinevezésére ekkor sem került sor.³³ 1849. október 25-én élesen tiltakozott Jaross Vince bebörtönzése ellen, és kijelentette, ha nem sikerülne kiszabadítani, akkor ő kész abba a börtönbe bevonulni és így felettesét a börtönbüntetésétől megszabadítani.³⁴ Néhány egyházi jellegű munkája nyomtatásban is megjelent.³⁵

Déry (Mráz) Mihály Hévízen született 1809. szeptember 7-én. 1833. szeptember 11-én szentelték áldozópappá. Segédlelkész volt Komáromban, Budaújlakon, majd Pesten, a belvárosi plébánián. 1843-tól adminisztrátor, 1844-től plébános Pesten, a Szent Rókus plébánián.³⁶

1848. április 15-én szállásán gyűlt össze a pest-budai papság, hogy az egyház-kormányzat terén is demokratikus reformokat követeljen. A petíció aláírásával végződött ülésen Déry elnökölt.³⁷ 1848-tól haláláig (leszámítva az alkotmány felüggesztésének időszakát) képviselő volt a pesti városházán. 1849. október 6-án este Batthyány Lajos tetemét – a császári hatóságok utasítása ellenére – a pesti ferencesek templomába szállította megakadályozva, hogy az első magyar miniszterelnököt jeltelen sírba temessék.³⁸

Geringer sürgetésére a szabadságharc alatt játszott szerepére való tekintettel hadbírótság elé állították, de hamarosan szabadlábra helyezték, és javadalmát sem vesztette el, noha Haynau sürgette Pestről történő eltávolítását.³⁹ 1883. szeptember 11-én ötven éves papi jubileumát a fővárosi polgárság rendkívüli közgyűléssel ünnepelte meg. Számos cikket írt hírlapokba, a Nemzeti Újságnak, a Világnak és a Budapesti Híradónak.⁴⁰

Fehér János (Győr, 1823. október 6 – Naszvad, 1887. október 18.) A nagyszombati papnövédek magyar egyesületén belül működő irodalmi iskolának buzgó tagja volt, két munkájáért jutalomban is részesült.⁴¹ 1847. április 16-án szentelték áldozópappá, majd segédlelkész volt Ipolyságon.⁴² 1848-ban a helybeli nemzetőrség tábori lelkészévé választották, e tisztségben a harctérre is elkíserte híveit.⁴³ Hont megye állandó bizottmányának a tagja volt. 1849-ben szerette volna elnyerni a füzesgyarmati plébániát, de kérelmét nem teljesítették. Boronkay Lajos kormánybiztos szerint Fehér azon papok közé tartozott, akik „a vészövezte hon legkétesb perceiben is híven ápolák és bevallák honunk iránti meleg ragaszkodásukat”.⁴⁴ 1849 nyarán elmenekült az ellenséges csapatok elől és csatlakozott a Görgei parancsnoksága alatti hadsereghez.⁴⁵ A szabadságharc után előljárói utasítására az esztergomi ferences kolostorban volt elzárva. Miután feloldozták az irregularitás alól, továbbra is segédlelkész volt Zelízen, Komáromban és végül Gútán. 1862. február 26-tól adminisztrátor Keszegfalván. 1881. július 7-től adminisztrátor, majd még ugyanazon évtől plébános Naszvadon.⁴⁶

Fekete Mihály báró (Nagyszombat, 1784. május 24-én – Esztergom, 1866. december 13.). Apja a dunántúli kerületi tábla ülnöke volt. Pappá szentelését követően káplán volt Komáromban. 1810-től szeredi plébános, 1821-től a nagyszombati szentszék ülnöke. 1825-ben átlépett a Besztercebányai püspökségbe: a bajmóci plébániához tartozó Szent Antal oltár igazgatója. 1826-tól hollóközi prépost, 1831. október 31-től esztergomi kanonok. 1836. november 16-án barsi főesperessé, 1845. június 2-án szentgyörgy-mezei préposttá, 1850. január 7-én pedig éneklőkanonokká lépett elő.⁴⁷

1848-ban Tóth Imre kanonokkal együtt egy nemzetőr alakulatot akart kiállítani, majd amikor ez nem sikerült, 1000 forintot adományozott egy katonai kórháznak, és a honvédség számára 100 pár bakancsot készíttetett.⁴⁸ 1852-ben címzetes novii püspökké nevezték ki, és nemsokára érseki helynök lett. 1857. szeptember 1-én olvasókanonokká, 1864. február 4-én nagypréposttá nevezték ki. A Szent István rend kiskeresztjével együtt a bárói címet is megkapta. Halála előtt számos kegyes alapítványt tett szentmisékre, a kosúthi templom építésére, elaggott papok, illetve apácák részére.⁴⁹

Funk Károly (Buda, 1816. július 13 – Buda, 1869. január 6.) 1840. július 27-én szentelték áldozópappá. Káplán a budavári Nagyboldogasszony templomban. 1841-től jegyző Czizler Ignác magyarországi tábori főlelkész mellett. Karkáplán Esztergomban, segédlelkész Újbudán, 1848-ban áthelyezték a budai Szent Anna plébániára. 1848. május 30-án, több budapesti segédlelkésszel együtt, két önkéntes kiállítását és fizetését vállalta el.⁵⁰ Tábori lelkész volt a magyar hadseregben.⁵¹

Geringer a „lázadók különösen tevékeny munkatársai közé” számította, és hadbíróság elé akarta állítani, erre azonban nem került sor.⁵² 1849-ben áthelyezték Bajnára, majd a budai várba. 1851. március 16-án a polgárok megválasztották Buda-krisztinavárosi plébánosnak.⁵³

Gál (Gaal) Tádé (1800. október 20 – Péliföldszentkereszt, 1852. szeptember 13.) 1824. augusztus 15-én szentelték áldozópappá. Segédlelkész volt Cétényben majd Esztergomban. 1832. március 23-tól adminisztrátor Ógyallán, 1842. március 22-től plébános Csúzon.⁵⁴

1849. február 25-én, Fürön felolvasta az OHB rendeleteit és híveit arra bízta, hogy tartsanak ki, mert Kossuth ügye győzni fog. Február végén letartóztatták, majd Laibachba, illetve Bécsen át Pozsonyba, majd Olmützbe szállították. Javaslataira már Laibach-ban egymást szórakoztatták rabtársaik. Útközben megbetegedett. 1849. szeptember 12-én hozták vissza a pesti Újépületbe. Szeptember 15-én 2 éves, vasban eltöltendő várfogságra ítélték. Olmützben raboskodott, ahol többek között festéssel ütötte el az időt.⁵⁵

1850 nyarán a császár amnesztiában részesítette.⁵⁶ Egykori hívei 1850. augusztus 8-án Gál Csúzra történő visszahelyezését, vagy legalább is egy illő javadalommal való ellátását kérték érseküktől.⁵⁷ 1851. április 17-től adminisztrátor volt Péliföldszentkeresztben.⁵⁸

Imády Károly (1811. november 13 – 1883. december 10.) 1834. november 24-én szentelték áldozópappá. Segédlelkész volt Óbarson, Kőhídigyarmaton, végül Balassagyarmaton, ahol 1840-től megkapta a plébániai javadalmat.⁵⁹ 1848 tavaszán 100 forint segélyben részesült a plébánosok szükségalapjából.⁶⁰ 1848 augusztusában 35 forintot tett le „a haza véres oltárára”, magára vállalta három nemzetőr ru-

hával és fegyverrel való ellátását. Megválasztották a Nógrád megyei nemzetőrség tábori főpapjának is.⁶¹ A nógrádi 1-ső zászlóaljjal részt vett 1848 őszén a Jellačić, majd a Windisch-Grätz elleni harcokban. Balassagyarmaton gyűjtést rendezett a honvédek számára.⁶² 1863. április 5-én, Balassagyarmaton elmondott prédikációjában védelmébe vette a lengyel felkelést.⁶³ 1865-től haláláig esperes.⁶⁴

Jaross Vince (Kolta, 1795. január 22 – Esztergom, 1859. június 22) 1818. augusztus 12-én szentelték áldozópappá. Előbb karkáplán, majd segédlelkész Nagyszombatban. 1829. október 20-tól csekei, október 26-tól verebélyi plébános. 1831-től esperes, 1841. április 20-tól esztergomi kanonok.⁶⁵

1849. április 21-én Jaross Vince vette át a Bécsbe menekülő Kunszt Józseftől az egyházmegye ideiglenes irányítását.⁶⁶ Palkovics Károly kormánybiztos a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz küldött, 1849. június 25-én kelt jelentésében becsületes hazafiként jellemezte az ideiglenes helynököt.⁶⁷ A pesti cs. kir. hadbíróság 1849. október 2-án 6 havi fogházra ítélte, mert a magyar kormánnyal szemben nem tanúsított erőteljes ellenállást.⁶⁸

1850. január 7-én komáromi főesperessé nevezték ki, 1853-tól a Szent Egyedről nevezett sümegi apát lett. Halálát követően a főszékesegyházi sírboltba temették el.⁶⁹

Keller Mihály (1809. szeptember 8 – Bánkeszi, 1855. július 19.) 1834. július 19-én szentelték áldozópappá. Segédlelkész volt Surányban, később Bozókön, majd Kisapátiban, végül Kistapolcsányban. 1843-tól nagylapási adminisztrátor. 1849 áprilisában a magyar hadsereg támogatásának vádjával letartóztatták és Pozsonyba hurcolták a császári hatóságok. 1851 májusától koltai adminisztrátor, 1852. október 20-tól plébános Bánkeszin, ahol renováltatta a plébániát és a parochiát.⁷⁰

Késmárky Károly (Berhida, 1819. január 16 – Farkasd, 1878. május 16.) 1823. július 15-én szentelték áldozópappá. Segédlelkész volt Marcalon, majd később Kemencén. 1848-ban nemzetőr főhadnaggyá választották, az egyházi törvényszék későbbi vizsgálata szerint teljesen elragadta a forradalmi szellem. Részt vállalt Hont megye irányításában is. 1849 nyarán csatlakozott a Görgői parancsnoksága alatti hadsereghez. Miután felmentették az irregularitás alól, Szentpéterre, majd később Tardoskreddre rendelték segédlelkésznek. 1853-tól adminisztrátor, majd plébános volt Farkasdon.⁷¹

Kollár István (Esztergom, 1808. február 16 – Esztergom, 1883. május 4.) 1828-tól 1832-ig a bécsi Pázmáneum hallgatója volt.⁷² 1832. augusztus 19-én szentelték áldozópappá. Segédlelkész volt Mocson, Tardoskeden, majd Érsekújváron, ahol a későbbiekben adminisztrátorként is működött. Az esztergomi helynökség jegyzője, 1840-től esztergomi plébános.⁷³

1849-ben a népfelkelés és a keresztes háború érdekében prédikált, és Palkovics Károly kormánybiztos utasítására, aki szerint a plébános becsületes hazafi volt, június 3-án egy népgyűlésen is beszédet mondott. A pesti cs. kir. hadbírószágon vizsgálat folyt ellene, de nyolcheti vizsgálati fogságot követően szabadláb-
ra helyezték.⁷⁴

1858-tól tiszteletbeli pápai káplán. 1872-ben lemondott javadalmáról.⁷⁵

Lakner István (Szentivány, 1821. augusztus 16 – Vámosmikola, 1886. december 21.) 1845. július 31-én szentelték áldozópappá. Segédlelkész és karkáplán volt Nagyszombatban, majd 1846-tól Esztergomban.⁷⁶

1848-ban a város lakosságának támogatását bírva Komáromba ment, és 4 hetet szolgált az esztergomi nemzetőröknél, majd futárszolgálatot vállalt.⁷⁷ 1849. február 6-án Hédervárra helyezték át. 1849. májusában, kihasználva a helyi lakosság támogatását, szeretne volna visszahelyeztetni magát Esztergomba, de kérését az egyházi főhatóság nem teljesítette.⁷⁸ Az esztergomiak 1849. május 26-ról 27-re virradóan macskazenével juttatták kifejezésre Haynald Lajos irodaigazgatóval szembeni ellenérzésüket, majd lakosztályának ablakait kövekkel zúzták be.⁷⁹

Hédervárról Lévára helyezték segédlelkésznek. 1854. júliusától vámosmikolai plébános. Számos hírlapi cikk szerzője.⁸⁰

Lehoczky János (Ürmény, 1793. március 4 – Kóspallag, 1868. szeptember 18.) 1816. augusztus 26-án szentelték áldozópappá. Kezdetben betegeskedő plébánosoknak segített Zelizen, illetve Vadkerten. 1821-től segédlelkész volt Patakon. 1829. július 28-tól plébános volt Nemesorosziban, 1832. november 21-től Héregben, majd 1846. október 28-tól Vágszerdahelyen.⁸¹

1849. május 3-ról 4-re virradóan barátságosan fogadta a Vág túlsópartján megjelenő honvédeket, akik közül 12-14 egyént átszállított egy ladikon a túlsópartra, majd megvendégelte őket. A templom tornyára kitűzte a magyar zászlót. Állítólag titkos levelezést folytatott a magyar hatóságokkal. A cs. kir. csapatok elől elmenekült, és három héten át a magyarok által ellenőrzött területen tartózkodott. A pozsonyi cs. kir. hadbírószágot 1849. szeptember 8-án 5 évi, vasban eltöltendő várfogságra ítélte.⁸²

Olmützben raboskodott, ahol Szilágyi József későbbi miniszterelnökkel, és egy Csanád megyei pappal osztoztak meg egy nagyobb szobán.⁸³ Scitovszky primás 1851. március 6-án kelt levelében kegyelmet kért számára, de fogságából csak 1852. július 15-én szabadult ki, kegyelem útján.⁸⁴ Szabadulása után a császári hatóságok Ürményt jelölték ki tartózkodási helyéül, majd a tölgyesi plébánosnak segített. 1854-ben az érsekség közbenjárására megszüntették internálását, és engedélyezték segédlelkészi működését.⁸⁵ 1854. február 20-tól segédlelkész Tölgyesen, majd adminisztrátor Unyban. 1855. február 18-tól adminisztrátor Péliföldszentkeresztben, 1866. július 25-étől Kóspallagon, végül nyugalmazott plébános.⁸⁶

Lipovniczky István (Aranyosmarót, 1814. augusztus 15 – Nagyvárad, 1885. augusztus 12.) Édesapja főszolgabíró volt. 1837. augusztus 21-én szentelték áldozópappá. Segédlelkész volt Udvardon, s már ekkor feltűnést keltett a barsi, illetve a komáromi megyegyűléseken szónoki tehetségével. 1841-től Esztergomban érseki helynöki levéltáros és egyúttal szentszéki esküdt. 1844-től érseki levéltáros és könyvtáros. 1846. április 15-én komáromi plébánossá választották meg, 1846. augusztus 20-án helyettes esperessé, 1847-ben szentbenedeki címzetes apáttá nevezték ki.⁸⁷

Az 1848. június 16-án tartott nemzetőri tisztválasztáson „fölkialtás útján” tábori pappá választották, majd októberben a népfelkelők zászlóját szentelte felé. Gyűjtést rendezett a honvédek számára, és maga is egy pisztolyt ajándékozott nekik.⁸⁸ Az ostrom ideje alatt fáradhatatlanul gondozta a betegeket és a sebesülteket, továbbá bátorította a csüggedőket.⁸⁹ Plébániáján 1849-ben időnként fényes összejöveteleket tartottak a honvédség helyben állomásozó törzstisztjeinek bevonásával.⁹⁰ Hazafiságát Palkovics Károly kormánybiztos is elismerte. Az „Imádunk szent ostya” kezdetű népénekben megtiltotta a király nevének említését. Körmeneteket tartott a magyarok győzelme érdekében, és számos felségsértő prédikációt is tartott. 1849. augusztus 3-án megáldotta a kirohanásra készülő honvédeket. A pesti cs. kir. hadbíróóság 1852. augusztus 5-én kötél általi halálra ítélte, ezt azonban az uralkodó két évi várfogságra enyhítette. Aradon raboskodott.⁹¹

Kiszabadulása után Esztergomba internálták, 1854-től főegyházmegyei könyvtáros, 1860. március 4-től érsekújvári plébános, 1861. február 11-től esztergomi kanonok, 1863-tól székesegyházi plébános. 1865. április 2-től a magyar kir. ítélőtábla prelátusa (plébánosi javadalmáról ekkor lemondott), 1866-tól címzetes arbei püspök, s ebben a minőségében ő vitte 1867. július 8-án, Ferenc József koronázása során az apostoli keresztet. Ebből az alkalomból a Szent István rend kiskeresztjével tüntették ki. 1866. december 20-tól magyar királyi helytartótanácsos, 1867-től miniszteri tanácsos. 1868. augusztus 26-án nagyvárad latin szertartású püspökké nevezték ki. Részt vett az I. Vatikáni Zsinaton. 1872-ben valóságos belső titkos tanácsossá, majd a jeruzsálemi Szentsírrend nagykeresztesévé, pápai trónállóvá, illetve római gróffá nevezték ki. Elnyerte a vaskoronarend első osztályát is. A börtönben szerzett s idővel mindjobban elhatalmasodó csúza tizenkét éven át karosszékhez kötötte. Néhány prédikációja nyomtatásban is megjelent.⁹²

Majthényi Adolf (Novák, 1814. június 10 – 1871. május 14.) Bölcséleti, teológiai és kánonjogi tanulmányait követően 1837. június 18-án szentelték áldozópappá. Segédlelkész volt Udvardon, majd 1839-től Naszvadon. 1840-től a prímási irodában dolgozott: szertartó, könyvtáros, levéltáros, és helyettes jegyző. 1844. május 25-én udvardi plébánossá nevezték ki.⁹³ 1848 októberében feljebbvalói engedélyével tábori lelkészként elkísérte az udvardi nemzetőröket a schwechati csatába. 1849. február 8-án a cs. kir. katonák kirabolták plébániáját. 12 akó borát, 6 pulykáját és valamennyi szalonná-

ját elrabolták, és őt is le akarták tartóztatni.⁹⁸ Üldözői elől Komáromba menekült, a szabadságharcot követően viszont azt állította, hogy a honvédek erőszakkal szállították a várba. 1849. május 3-án visszatért plébániájára. 1852-ben, a pozsonyi cs. kir. hadbíróság vizsgálatot folytatott ellene, de nem találták bűnösnek.⁹⁹

1850-től udvardi esperes, 1861. március 18-tól pozsonyi, 1861. április 22-től esztergomi kanonok, majd a bécsi Pázmáneum rektora. Három év múlva visszatért a káptalanba, 1866-tól pécsváradi apát, 1867-től a káptalan szertartója, 1869. szeptember 15-től sasvári főesperes volt. Összegyűjtötte az 1867-ben életben volt Esztergomi Főegyházmegeye papjainak életrajzát.¹⁰⁰

Marczell Ákos Joachim (Kisudvarnok, 1813. március 17 – Kőhídigyarmat, 1892. január 21.) 1837. október 26-án szentelték áldozópappá. Kezdetben a várkonyi plébánosnál segédkezett. Segédlelkész volt Szentmihályfalván, Tallóson, Udvarnokon, Podolán, majd Vágújhelyen, ahol egyúttal a prépostság lelkészi állását is betöltötte. 1847-től nyitrai cs. kir. plébános.¹⁰¹

Kihirdette plébániáján a Habsburg-ház trónfosztását, Buda bevételének öröme ünnepi misét mondott, a népet pedig fölszólította, hogy harangjeladásra legyen felkészülve a felkelésre.¹⁰² 1849. júliusában a cs. kir. csapatok elől menekült, és Szegeden tábori lelkész, vagy más egyéb állami hivatalért folyamodott. 1849. július 16-án kinevezték a Perczel Mór honvéd tábornok parancsnoksága alatti táborba hadlelkésznek.¹⁰³

A pozsonyi cs. kir. hadbíróság 1849. november 30-án 3 évi vasban eltöltendő várfogságra ítélte.¹⁰⁴ Olmützben raboskodott, ahol nagy nyomorúságban élt, mivel ruháit és fehérneműjét elvesztette. 1850. júliusában amnesztiával szabadult, de plébániájáról lemondatták.¹⁰⁵

Pesten egy ideig orvostant hallgatott, majd Esztergomba internálták, ahol káplán, majd succentor¹⁰⁶ lett. Már 1854. január 6-án engedélyt kért Scitovszkytól, hogy plébánosként működhessen. Noha kérelmét a prímás is támogatta, Albrecht főherceg, az ország katonai és polgári kormányzója elutasította kérelmének teljesítését. A prímás ismételt fellépésére azonban a kormány 1854. szeptember 22-én megadta az engedélyt.¹⁰⁷ 1859. december 1-től kőhídigyarmati plébános volt. Irodalmi téren is tevékenykedett, megjelent egy fordítása és a „Magyar Encyclopaediá”-nak is a munkatársa volt.¹⁰⁸

Massa Alex (Szécsény, 1819. július 2 – 1888. december 17.) 1842. július 23-án szentelték pappá. Kopácsy prímás káplánja, 1843-tól szertartó, 1845-től jegyző, 1846-tól könyvtáros és egyúttal levéltáros az érseki hivatalban.¹⁰⁹ 1848. október 20-án jelentette Kunszt Józsefnek, hogy a Komáromban állomásozó kb. 4000 nemzetőrnek és reguláris katonának nincs papja, ezért elhatározta, hogy a továbbiakban lelki gondozásukkal fog törődni.¹¹⁰ 1849-től adminisztrátor, 1850-től plébános Farnadon, egyúttal kerületi jegyző. 1860. június 1-től nagysallói plébános, 1877-

től a lekéri kerület helyettes esperese, majd esperese. Halála előtt nem sokkal esztergomi kanonokká nevezték ki.¹¹¹

Májér István (Mocsonok, 1813. augusztus 15 – Esztergom, 1893. november 21.) Apja püspöki alkalmazott volt, őt Kluch József nyitrai püspök neveltette.⁹³ Felszentelését megelőzően Sennyey Pál és Géza bárók nevelője. 1836. augusztus 9-én Várcott szentelték áldozópappá. Segédlelkész volt Muzslán, majd Esztergomban. Kopácsy primás 1842. szeptember 17-én az esztergomi tanítóképző tanárává nevezte ki. 1848-ban a tanügyi reform híve, az esztergomi honvédapólok társulat alapszabályainak szerzője.⁹⁴ Palkovics Károly kormánybiztos szerint „eszes hazafi”.⁹⁵

Korának ismert pedagógusa, írója, művésze, lapszerkesztője és egyházi személyisége volt, számos cikk és önálló kötet szerzője. 1849. október 27-től a pesti egyetemen a pedagógia helyettes tanára, 1850. decemberétől a pesti nyilvános elemi és magániskolák igazgatója. Az első pesti bölcsőde tervezője és létrehozója volt. 1857. február 26-tól kürti plébános, 1866. április 26-tól esztergomi kanonok. 1862. június 12-től Szent Benedekről elnevezett címzetes apát, 1874. július 3-tól pápai prelátus, október 3-tól honti főesperes. 1880. március 21-től stagni választott püspök, 1884. júniusától az Esztergomi kerület helynöke, 1885. április 15-től a főrendiház örökös tagja. 1889. április 20-tól nagyprépost 1891. január 28-tól általános érseki helynök.⁹⁶

Mátyus Lajos (1817. december 30 – 1869. január 31.) 1841. augusztus 8-án szentelték áldozópappá. Segédlelkész volt Nagymaroson, Márianosztrán, Óbarson, illetve Kistapolcsányban.¹¹² Léván, 1849. június 3-án, szabatosan prédikált szlovákul az összegyűlt lakosságnak az oroszok ellen.¹¹³ 1849-től érsekújvári, udvardi, végül gútai segédlelkész. 1853-tól adminisztrátor Nagyfajkúrtón, 1863-tól Nagysárón. Kistűnő gazda volt, aki egyúttal erőteljesen védelmezte az egyház jogait.¹¹⁴

Mednyánszky Cézár báró (Beckó, 1824. július 9 – Hyères {Franciaország}, 1857. április 20.) 1847. július 20-án szentelték pappá. Segédlelkész volt Dévénynben, majd 1848-ban zohori adminisztrátor.¹¹⁵ 1848. decemberében gyűjtést rendezett a magyar hadsereg katonái számára. A cs. kir. hadsereg elől elmenekült, 1849. január 5-től tábori főlelkész a feldunai (majd VII.) hadtestben, 1849 április elejétől a feldunai hadseregben. Szerette volna, ha a parasztság keresztes háborúnak tekintette volna a fegyveres harcot, ezért maga is gyakran lelkesítette a csatatereken a honvédeket. 1849. június 19-én Görgei Artúr kinevezte a hadügyminisztérium hadlelkész osztályának főnökévé.¹¹⁶

A szabadságharc leverését követően Franciaországba emigrált. A pesti cs. kir. hadbíróság távollétében, 1852. február 3-án kötél általi halálra ítélte. Papi hivatásával szakítva, 1853-ban, magánéleti és anyagi nehézségei következtében világmérvű útra indult. Ausztráliában, ahol aranyásással próbálkozott, egy rablóátadás

miatt bal karját amputálni kellett. Értékes feljegyzéseket készített útjáról, amelyet 1854. augusztusában fejezett be. Franciaországba visszatérve önkezével vett véget életének.¹¹⁷

Mészáros Dávid (Hosszúfalva, 1800 – Pozsony, 1849. július 16.) 1825-től segédlelkész volt Galántán, majd Szereden. 1826. november 9-én nevezték ki alsójattói plébánosnak, 1827-ben áthelyezték Nagymácsédra, majd 1844-ben Sopornyára. 1849-ben híveit szlovák nyelven tartott prédikációiban arra bírta, hogy ragadjanak köveket és szálljanak szembe az ellenséggel. Kétségbe vonta, hogy Ferenc József Magyarország törvényes királya lenne. Budavár bevétele alkalmából ünnepi misét mondott 1849 májusának a végén. A pozsonyi cs. kir. hadbíróság fegyveres felkelésben való részvétel és ellenséges kiáltványok birtoklása miatt 1849. július 14-én golyó általi halálra ítélte. Forgách Ágoston pozsonyi kanonok kegyelmet kért számára Haynaunál, de nem tudta megmenteni. 1849. július 15-én lefokozták, majd 16-án hajnalban az ítéletet a pozsonyi Schloßbergen végrehajtották.¹¹⁸

Mészáros Sándor (Szalka, 1824. május 29 – Naszvad, 1882. május 2.) 1847. július 20-án szentelték áldozópappá. Kezdetben segédlelkészeket helyettesített Komáromban, majd Dorogon. Segédlelkész volt Nagykalánán, Zelizen, majd Tardoskeden. 1849. június 5-én kelt levelében tábori papi alkalmazást kért a magyar hadseregben. Kérését nem teljesítették, mert a tábori lelkészi állások ekkor be voltak töltve.¹¹⁹ Még 1849-ben áthelyezték segédlelkésznek Komáromba. 1855-től únyi adminisztrátor, majd 1857-ben Ógyallára helyezték át, ahol 1862. március 11-től plébános. 1866. november 17-én nevezték ki Patakra plébánosnak, ahonnan 1876. október 29-én Bajcsra helyezték át. 1881. július 4-től a Szent Adalbert Intézet lakója.¹²⁰

Morva (Mrva) Miklós Selmechányán született 1825. december 22-én. 1849. március 21-én szentelték áldozópappá. Káplán volt Bakabányán, Szélaknán, majd Óbarson. Legutolsó állomáshelyén szlovák nyelvű prédikációjában a császári házat gyalázta, és az oroszok ellen is prédikált. 1849. december 4-én letartóztatták, Pozsonyban 1850. április 16-án tíz, majd kegyelem útján hét évi, vasban eltöltendő várfogságra ítélték.¹²¹ Scitovszky János prímás 1851. március 6-án kelt levelében számára is kegyelmet kért, de szabadságát csak 1852. augusztus 2-án, a császár megkegyelmező határozata következtében nyerte vissza. Josephstadtból Selmechányára utazott.¹²²

Karkáplán Esztergomban, káplán Pozsonyban, majd a belvárosi iskolák hitелеmzője, 1857-től a világtörténelem főreáltanodai tanára. 1858-tól adminisztrátor Alsóváradon, 1861 júliusától Jászfalun, ahol 1862. február 26-tól plébános. 1864. november 8-tól héregi plébános, 1873-tól bajóti esperes, majd nagyszombati kanonok. Cikkei főként a Családi Lapokban és a Religioiban jelentek meg.¹²³

Nagy István (Nagyszombat, 1821. december 8 – Szered, 1881. július 11.) 1845. június 30-án szentelték áldozópappá. Segédlelkész volt Konyhán majd Vágszerdahelyen. Az osztrák hatóságok a magyar forradalom és szabadságharc támogatása miatt letartóztatták, és vizsgálatot folytattak ellene, de hamarosan szabadon bocsátották. Víber József nagyszombati helynök szerint Nagy az 1848/49-es forradalomban tanúsított magatartása miatt kétes helyzetbe hozta magát. 1849-től szeredi segédlelkész, 1850. december 15-től adminisztrátor, 1851. október 24-től haláláig plébános ugyanott.¹²⁴

Patak János 1819. november 16-án született, 1845. április 3-án szentelték áldozópappá. Segédlelkész volt Nagysurányban, Garamújfaluban, Hegybányán és Kistapolcsányban. Hegybányán feszült viszonyban volt plébánosával, a schwazgelb Majsch Eduárddal. 1849-ben tábori lelkészi állást kért a magyar hadseregben, de kinevezésére nem került sor.¹²⁵

A császári hatóságok 1849. szeptember 14-én éjszaka letartóztatták, és Pozsonyba hurcolták, de csak november 16-án hallgatták ki először. December 12-én szabadult ki a vizsgálati fogságból tekintettel arra, hogy semmilyen terhelő adatot sem találtak ellene. 1853. május 24-től adminisztrátor volt Hruszón, 1863. július 27-től plébános Alsóbadinban, de már 1863. augusztus 10-én Szklabonyára helyezték át. 1878-tól a kékkői kerület esperese.¹²⁶

Pongrác Ágoston (Hradek, 1806. szeptember 30 – Negyed, 1871. augusztus 29.) 1834. augusztus 29-én szentelték áldozópappá, segédlelkész volt Majtényban, majd Szereden. 1841. május 21-től haláláig negyedi plébános.¹²⁷ 1848. október 5-én segítette kiindítani a 110 főből álló helybeli nemzetőrséget Hurban erői ellen, majd a nemzetőröket a táborban is meglátogatta.¹²⁸

Ráth József Antal (Kisvenyém, 1817. március 27. – Pest, 1868. február 5.) 1841. május 23-án szentelték áldozópappá. Karkáplán volt Esztergomban, majd a „Religio és Nevelés” szerkesztőségébe helyezték át, egyúttal segédlelkész volt Pesten, a Szent Lipót plébánián.¹²⁹

1848/49-ben a pest-budai radikális papság ismert alakja, szoros kapcsolatban állt Schwendtner Mihállyal és Simon Ferencével, 1848. május 30-án ő is aláírta a két önkéntes kiállításáról szóló felhívást.¹³⁰ Egyházi eljáróit és a császári hatóságokat több ízben is élesen bírálta. Meglátogatta a honvédeket, és a táborukban valószínűleg beszédek is tartott. Prédikációiban követelte, hogy mindenki erejéhez mérten járuljon hozzá a magyar kormány fennmaradásához. Kihirdette a magyar kormány rendeleteit, és magyaros ruhát viselt.¹³¹ Geringer sürgetésére 1849 szeptemberében letartóztatták, de a december 4-i amnesztiarendelet következtében szabadlábra helyezték.¹³²

1854-től plébános a Szent Lipót plébánián, Pesten. Egyházi és történeti tárgyú írásait a Religio és Nevelés, illetve a Religio közölte. Két szentbeszéde önál-

lóan is megjelent. Gutaütésben halt meg barátjának, Schwendtner Mihálynak a házában.¹³³

Reither József (1799. március 6. – Nagymaros, 1866. január 14.) 1822. június 27-én szentelték áldozópappá. Segédlelkész volt Budán, a Szent Anna plébánián, majd 1839. április 8-án budaújlaki plébánossá nevezték ki. 1839. november 15-től Budán, a Szent Anna plébánián, 1843. szeptember 17-től a budavári Nagyboldogasszony plébánián plébános. 1847. február 18-tól poroszlói apát.¹³⁴

1848-ban nemzetőr volt a budai 1. nemzetőrzászlóalj 2. századában.¹³⁵ Polgári viseletét nemzeti színű szalag és Kossuth kalap egészítette ki. Gyakran teljesített szolgálatot mint fegyveres őr a Bécsi kapunál. Kapcsolatban állt a pest-budai, reformokat sürgető papsággal. 1848 december végén – Kossuth felhívásának megfelelően – gyászmisét mondott az elesett honvédekért. 1849. május 4-én egy kamarai alkalmazott előtt sürgette a vár átadását a magyaroknak, a vár bevételelét követően állítólag megmentette néhány cs. kir. tüzér életét. 1849. május 26-án ismét rekviemet mondott, ezúttal a budai vár bevétele során elesettekért, majd egy nappal később ünnepi szentmisét tartott a magyarok győzelme alkalmából. Némi- leg módosított formában felolvasta híveinek Horváth Mihály kultuszminiszter forradalmi imáját is. Számos prédikációban buzdította híveit kitartásra, és a keresztes hadjárat keretében körmeneteket tartott a magyarok győzelméért.¹³⁶ A szabadságharc leverését követően, 1850 tavaszán vizsgálat folyt ellene, de szabadon bocsátották.¹³⁷

A pesti cs. kir. hadbíróság, Geringer, majd két ízben maga Haynau is sürgette Scitovszkynál elmozdítását plébániájáról. Végül sikerült lemondatni javadalmáról. 1850. szeptember 13-án a nagymarosi plébániát kapta meg.¹³⁸

Rendek József (Tata, 1810. május 27. – Esztergom, 1875. március 25.) Polgári szü- lőktől származik, 1836. október 28-án szentelték áldozópappá. Nyolc hónapon át se- gédkezett Dorogon, Lekéren, Nyergesújfaluban, Mocson és Drégelypalánkon. 1842- től karkáplán Esztergomban, egyúttal tanár és hitoktató a helyi iskolában. 1846-tól koncionátor.¹³⁹ Palkovics Károly kormánybiztos szerint a forradalom és szabadságharc időszakában eszes hazafi.¹⁴⁰ 1859. május 8-án gútai plébánossá nevezték ki, 1859. no- vember 6-tól komáromi esperes. 1861. november 8-án áthelyezték Érsekújvárra, ahol továbbra is esperes-plébános. 1869. május 12-től esztergomi kanonok, 1874. június 8- tól cikádori címzetes apát.¹⁴¹ Számos egyházi, történeti és pedagógiai cikk szerzője. Több egyházi beszéde, illetve költeménye nyomtatásban is megjelent.¹⁴²

Rudnay Lőrinc (Vágszentkereszt, 1819. november 11 – 1883. május 3.) 1843. jú- lius 13-án szentelték áldozópappá. Segédlelkész volt Garamújfaluban, majd 1845- től szertartó Majthényi segédpüspök mellett. 1849-ben segédlelkész Dorogon, Esztergomban, majd Gútán.¹⁴³

A szabadságharc leverését követően levelet írt bátyjának, Rudnay Jusztin honvéd századosnak, aki Munkácson töltötte büntetését. Levelében kitartásra intette testvérét, az osztrákokat pedig hőhéroknak nevezte, akiket hamarosan elűznek, mert Erdély fegyverben áll. Levelét Munkácson felbontották, és a pozsonyi cs. kir. hadbíróóság 1850. december 9-én öt hónapi fogházbüntetésre ítélte.¹⁴⁴ Scitovszky János prímás 1851. március 6-án kelt levelében számára is kegyelmet kért.¹⁴⁵

1852-től karkáplán és segédlelkész Esztergomban, 1857-től szentszéki jegyző. 1863. július 9-től nagyölvedi plébános, majd pápai káplán.¹⁴⁶

Rustyák (Hrustyák/Ruscsák) Antal (1804. február 12 – Szkicó, 1887. március 9.) 1829. október 7-én szentelték áldozópappá. Káplán volt Lédecen, majd Selmecbányán, végül Nádason. 1833. október 27-től kormosi plébános. 1840-től adminisztrátor Néveden, 1842-től Nagyfajkúrtón. 1846-tól a nagyszombati agg papok házának lakója.¹⁴⁷

1849 tavaszán beállt a honvéd tüzérséghez. Tűzmester, majd 1849. július 1-től hadnagy és ütegparancsnok volt a Kazinczy-hadosztályban.¹⁴⁸ A szabadságharc leverését követően Kassán vizsgálatot folytattak ellene, de végül szabadlábra helyezték.¹⁴⁹ 1851-ben részt vett a Pataki (Piringer)-féle összeesküvésben.¹⁵⁰ 1852. január 8-án nem sokkal este 6 óra után házkutatást tartottak nála, de az összeesküvésre utaló leveleket nem találták meg. Ugyanakkor több figyelemre méltó könyvet és irományt lefoglaltak lakásán a császári hatóságok, amelyek Pozsonyon keresztül Bécsbe szállították, majd a Tirolban fekvő Schwatz ferences kolostorába internálták.¹⁵¹

1857-ben visszatért Magyarországra, és adminisztrátor lett először Unyban, majd 1859 decemberétől Köpösdön. Ezután Csasztán segített ki, majd önálló káplán volt Morvaszentjánoson. 1875-től haláláig adminisztrátor Szkicón. Több magyar, latin és görög költeményt írt, amelyek közül néhány nyomtatásban is megjelent.¹⁵²

Saaghy Vendel (Tejfalú, 1810. április 24 – Muzsla, 1890. március 17.) 1834. augusztus 29-én szentelték áldozópappá. Segédlelkész volt Ipolyságon, Drégelypalánkon, Tardoskedden. 1846. szeptember 12-től üzbégi plébános.¹⁵³

1848-ban a helybeli nemzetőrség hadnagyává választották. A magyar kormány rendeleteit, így a függetlenségi nyilatkozatot is kihirdette a szószékről. Jeszenák János báró utasítására 1849 júniusának elején a nyitrai piarista templomban az orosz csapatok kegyetlenségéről prédikált, és hallgatóságát a népfelkelésben való részvételre biztatta. Az orosz csapatok elől Szegedre menekült, ahol 1849. július 16-án, kérésének megfelelően kinevezték a közép-tiszai hadseregbe tábori lelkeseknek. 1849. szeptember 7-én letartóztatták a császári hatóságok. Pozsonyban 12 évi, vasban eltöltendő várfogságra ítélték, de Haynau tábornagy kegyelemben részesítette, így 1850. július 8-án kiszabadult fogságából.¹⁵⁴

Visszatért Esztergomba, ahol az érsek által felállított vizsgálobizottság negyven napi fogságra ítélte az esztergomi ferences kolostorban. Miután fogvatartása során bűnbánó magatartást tanúsított, Nagyfajkúrtre küldték adminisztrátornak, de a császári hatóságok követelésére 1851 tavaszán el kellett mozdítani a plébániáról.¹⁵⁵ Nevelőként dolgozott, s közben Cicero műveit fordította magyarra Tardoskedden a Juhász családnál, majd Szeptencújfaluban a Hegedűs családnál. 1854-től ismét alkalmazták egyházmegyéjében: segédlelkész volt Kemencén, 1856-tól adminisztrátor Érseklélen, 1868-tól plébános Muzslán.¹⁵⁶

Sámuel Alajos (Gödöllő, 1804. május 1 – Pest, 1856. február 16.) 1829. december 19-én szentelték áldozópappá. Segédlelkész volt Komáromban, majd Pesten, a belvárosi plébánián. 1835. március 7-én nevezték ki rókusi plébánosnak, 1840. szeptember 14-én áthelyezték a Szent József plébániára. 1843 augusztusától a Budai kerület helyettes esperese. 1846 januárjában áthelyezték a belvárosi plébániára, január 12-től a Boldogságos Szűz Máriáról nevezett majki prépost, január 20-tól esperes, a pesti magyar polgárőrség lelkésze.¹⁵⁸

1848. március 26-án, Pesten, a Nemzeti Múzeum lépcsőjén tartott egyházi beszédében az új rend támogatására szólította fel hallgatóságát.¹⁵⁹ 1848. június 13-án az általa tartott misével, illetve szentbeszéddel vette kezdetét Pest városának tisztújító közgyűlése.¹⁶⁰ Belvárosi képviselőként a december 21-i közgyűlésen a rendelkezésére álló, nélkülözhető harangokat felajánlotta ágyúöntéshez.¹⁶¹ 1849. május 27-én ünnepi misét tartott a függetlenség kikiáltása alkalmából, és magát a nyilatkozatot, illetve Horváth Mihály keresztes háborúval kapcsolatos megnyilatkozását is felolvasta.¹⁶² 1849. augusztus 16-án letartóztatták, majd – az enyhítő körülmények dacára – a pesti cs. kir. hadbíróság tízheti fogházbüntetésre ítélte. 1849. november 29-én helyezték szabadlábra.¹⁶³

Javadalmáról történő lemondatása, amit a császári hatóságok erőteljesen szorgalmaztak, nehézségekbe ütközött, mivel évi 800 forint nyugdíjat akart biztosítani magának. Végül 1850. február 24-én mondott le javadalmáról.¹⁶⁴ Néhány prédikációja nyomtatásban is megjelent.¹⁶⁵

Sántha Ágoston 1813. december 13-án született. 1837. október 26-án szentelték áldozópappá. Segédlelkész volt Ipolyszakálloson és Léván. 1849. június 3-án Léván a szabad ég alatt misét mondott, és az oroszok ellen prédikált. Beszédét hallgatósága többször megéljenezte. 1849. augusztus 1-től lévai adminisztrátor, 1849. december 18-tól báti plébános 1891. július 3-tól kezdve a Szent Adalbert Intézet tagja.¹⁶⁶

Sárkány János (1800. május. 2 – 1855. augusztus 25.) 1824. augusztus 15-én szentelték áldozópappá. Segédlelkész volt Somorján, majd 1826-tól karkáplán és succentor Esztergomban. 1827-től a betegek lelki gondozásával bízták meg Pozsonyban, 1829-től alkalmazáson kívül volt Perlepen. 1831-től Komáromban volt

segédlelkész.¹⁶⁷ 1832. április 1-től a 3. (Ferdinánd) huszárezred tábori lelkésze, 1837. augusztus 1-étől a kiscelli invalidusház tábori papja, 1838. április 16-tól komáromi várlelkész.¹⁶⁸ 1846. április 5-én szemői plébánossá nevezték ki.¹⁶⁹

1849. augusztus 24-én a honvédségnek nyújtott támogatás vádjával letartóztatták a császári csapatok. Lefoglalt iratai között Kossuthot dicsőítő dalokat is találtak. Mivel Szémő a demarkációs vonalon belül feküdt, így Klapka György tábornok augusztus 26-án erélyesen tiltakozott az eset miatt Anton Csorich báró altábornagynál, a 2. cs. kir. hadtest parancsnokánál, aki ennek hatására el is rendelte a letartóztatott plébános szabadon bocsátását.¹⁷⁰ Sárkány János az ötvenes évek közepén kolerában halt meg.¹⁷¹

Schwendtner Mihály (Pest, 1820. január 6. – Budapest, 1885. november 25.) 1837-től 1841-ig a bécsi Pázmáneum hallgatója volt.¹⁷² 1843. január 13-án szentelték áldozópappá. Nevelő volt a Lipthay családnál, majd buda-krisztinavárosi káplán.¹⁷³

1848-ban a fővárosi radikális papság vezéralakja, kezdeményezésére gyűltek össze 1848. április 15-én a pest-budai káplánok és plébánosok, hogy demokratikus és nemzeti értékeket képviselő egyházkormányzatot követeljenek. Kossuth feltétlen politikai híve, nemzetőr, a fővárosi radikális papi egyesület vezetője. Prédikációiban híveit is a nemzetőrségbe történő belépésre ösztönözte, magyaros ruhaviseletét bajusszal és szakállal tette hangsúlyosabbá.¹⁷⁴

1848 decemberének végén az OHB Görgői táborába rendelte tábori lelkésznek, de hivatalát a II. magyar hadtestnél csak 1849 márciusának elején foglalta el. 1849. június 27-én elfogadták lemondását, és elbocsátották a honvédségből.¹⁷⁵ 1850-1851-ben két ízben is hadbíróság elé állították, a pesti cs. kir. hadbíróság 1851. december 2-án kötél általi halálra ítélte, de az ítéletet az uralkodó 1852. március 27-én hat évi, vasban eltöltendő várfogságra enyhítette.¹⁷⁶ Josephstadtban raboskodott, ahol nyelvtanulással próbálta meg elviselhetőbbé tenni életét. Scitovszky János prímás 1855-ben kegyelmet kért számára, de kérelmét elutasították. Csak az 1857. május 9-én kiadott amnesztiarendelet következtében helyezték szabadlábra.¹⁷⁷

Szabadulását követően hitoktató Pesten, majd 1859. január 22-től plébános Bácsán. 1861. június 24-től pest-belvárosi plébános, 1867-től Szűz Máriáról elnevezett esztergomi apát és a királyi gimnáziumok, valamint a főreáliskolák érseki biztosa volt.¹⁷⁸

Sidló Alajos (1807. július 12. – Nagyszombat, 1862. január 30.) 1834. február 25-én szentelték áldozó pappá. Segédlelkész volt Somorján, Nagyszombatban, Héderváron, Komáromszentpéteren, 1847-ben Nagyoroszipban, 1848-ban Vadkerteren. 1848 júniusában tábori lelkészi kinevezést kért a vallás- és közoktatásügyi minisztériumtól.¹⁷⁹ Egy évvel később a kéméndi plébániát szerette volna elnyerni, de kinevezésére ezúttal sem került sor.¹⁸⁰ A szabadságharc leverését követően to-

vábbra is segédlelkész: 1849-ben Esztergomban, 1850-től Kőhidgyarmaton, 1851-től Nagyszombatban, 1853-tól Szentmihályfán. 1854-től adminisztrátor Érseklélen, 1856-tól haláláig nyugalmazott papként élt Nagyszombatban.¹⁸¹

Simon Ferenc (Budafok, 1818. szeptember 19 – Budapest, 1890. szeptember 23) 1842. július 23-án szentelték áldozópappá. Káplán volt Nagymaroson, Pesten a Szent Teréz plébánián, majd a budavári Nagyboldogasszony plébánián.¹⁸²

1848 tavaszától a pest-budai radikális papság egyik vezéralakja. 1848. november 15-én, Pesten, a Múzeum téren felszentelte a 15. (2.székely) határőr-gyalogezred 1-ső zászlóaljának zászlaját, és az egybegyűltekhöz lelkesítő beszédet is intézett. A cs. kir. csapatok elől Debrecenbe menekült. 1849. január 18-án kinevezték tábori lelkésznek, március elején csatlakozott a VII. hadtesthez, amelyben a világosi fegyverletételig szolgált. 1849. május 22-én ő mondta a szentbeszédet a Budavár bevétele alkalmából tartott ünnepi misén. 1849. június 3-án, a budaörsi plébánia búcsúján az „istentelen dinasztia” ellen, Kossuth és a magyar szabadságharc ügye mellett prédikált.¹⁸³

A szabadságharc leverését követően a pesti cs. kir. hadbíróság kötél általi halálra ítélte, de az uralkodó büntetését 1852. március 27-én két éves várfogságra mérsékelte.¹⁸⁴ Josephstadti fogságából 1854 áprilisában szabadult. 1854 júliusától Pesten a Szent Lipót plébánián segédlelkész, 1859-től adminisztrátor Bajcon. 1868. március 23-án megválasztották pest-terézvárosi plébánosnak, 1886-tól esztergomi tiszteletbeli kanonok.¹⁸⁵

Sipos István (1818. április 22 – Verbóc, 1881. május 9.) 1847. április 16-án szentelték áldozópappá. Vásárútra rendelték segédlelkésznek, ahol a forradalom és szabadságharcban játszott szerepe miatt letartóztatták az osztrák hatóságok, de 1849. október 29-én szabadon bocsátották. Ennek ellenére Viber József nagyszombati helynök megítélése szerint a forradalom alatt tanúsított magatartásával kétes helyzetbe hozta magát. A szabadságharcot követően segédlelkész volt Kisapátiban, majd Sellyén, azt követően Nagylévárdon. 1861-től Nagyszombatban az agg papok házában alkalmazták, még ugyanazon évben áthelyezték adminisztrátornak Ólehotára. 1863 elején visszatért Nagyszombatba. Ezt követően a miavai kerület segédlelkésze. 1866-tól haláláig verbóci adminisztrátor.¹⁸⁷

Somogyi Alajos (Komárom, 1816. július 2 – Pest, 1856. június 6.) Apja szűrkészítő mester, 1834-től 1838-ig a bécsi Pázmáneum hallgatója volt.¹⁸⁶ 1840. október 27-én szentelték áldozópappá. Felszentelését követően a „Religio és Nevelés” segédszerkesztője volt Pest-Budán. 1843-tól javadalmas az esztergomi várban, egyúttal az esztergomi káptalan könyvtárosa. 1847-ben a pesti egyetemen jogi doktorátust szerzett.¹⁸⁷

1848-ban az esztergomi nemzetőrök tábori papja, a helybeli lakosság kedvence.¹⁸⁸ 1848. október 20-án az esztergomi nemzetőrökkel együtt érkezett meg gőz-

hajóval Komáromba.¹⁸⁹ 1849-ben Palkovics Károly kormánybiztos jellemzése szerint eszes, igen jó hazafi.¹⁹⁰

1850-ben átkérte magát a Buffalói egyházmegyébe (USA) misszionáriusnak. 1855-ig Densville-ben volt lelkész, ekkor hazatért Magyarországra, a Szent István Társulat aligazgatója lett. Számos cikket és költeményt írt magyarul, angolul, franciául, olaszul és spanyolul.¹⁹¹

Stanzl Márton (Pest, 1813. január 24 – Ipolyszécsényke, 1865. szeptember 30.) Polgári származású, 1831-től 1835-ig a bécsi Pázmáneum hallgatója volt.¹⁹² 1835. április 26-án szentelték áldozópappá. Segédlelkész volt Nagyorosziban, majd Kisgyarmaton. 1838-tól Terstyánszky Sándornál nevelő. 1842-től segédlelkész Pesten, a Szent Lipót plébánián.¹⁹³

Karl Geringer császári biztos a lázadók különösen tevékeny támogatói között tartotta számon. Hadbíróság elé állították, de rövid időn belül szabadon bocsátották. Haynau tábornokszerény 1850. január 25-én követelte fővárosból történő eltávolítását magyar érzelmei miatt.¹⁹⁴ 1850. április 5-én kinevezték ipolyszécsénykei plébánosnak.¹⁹⁵

Szemerényi Károly Budán született, 1813. január 9-én. 1836. március 26-án szentelték pappá. Segédlelkész volt Tardoskeden, Kemencén, Kürtön, Komáromban és Pesten a belvárosi templomban.¹⁹⁶

Karl Geringer báró, császári biztos a magyarok nagyon tevékeny munkatársai közé sorolta 1849. augusztus 3-án Scitovszkyhoz írt levelében, és követelte hadbíróság elé állítását.¹⁹⁷ Politikai okokból 1850-től nem engedélyezték papi működését. 1852-ben Saulkovszky herceg Bécsbe hívta nevelőnek, de a hatóságok nem engedélyezték, hogy elfoglalja hivatalát. 1860-tól kb. 1865-ig házi tanító a Jankovics családnál. 1867. július 6-tól adminisztrátor Ógyallán, később plébános, majd az udvardi kerület esperese. 1876. augusztus 3-án áthelyezték Tardoskedsre, egyúttal esperes az érsekújvári kerületben. 1888-tól pozsonyi kanonok.¹⁹⁸

Szlezák István (1787. július 16 – 1850. december 15.) Teológiai tanulmányait 1811-ben a Pázmáneumban fejezte be. 1811. december 22-én szentelték áldozópappá. Segédlelkész volt Majtényban és Diószegen. 1819-től semtei plébános. 1825-ben áthelyezték Szeredre. 1845-től szeredi esperes, egyúttal nagyszombati szentszéki jegyző. Részt vett a Hurban elleni harcokban, a szeredi nemzetőröknel teljesített tábori lelkészi szolgálatot, „bátorságot és tüzet ébresztvén az igaz ügyért és mellett harcolókba” – amint azt Kossuth Hírlapja írta.¹⁹⁹

Sztankovics (Stankovics) István (1820. november 21 – Nagyfajkúrt, 1858. június 6.) 1847. június 30-án szentelték áldozópappá. Segédlelkész volt Egyházkarcsán, Nagysallón majd Komáromszentpéteren.²⁰⁰ Híveit 1848/49-ben a

haza iránt rendületlen hűségre buzdította. Rövid ideig Komáromban altüzérként szolgált. 1849 nyarán több ízben prédikált az oroszok ellen. 1849. július 6-án tábori lelkészi állásért folyamodott a magyar hadseregben, de kérését helyhiány miatt elutasították.²⁰¹

1849-ben áthelyezték Lédecre. Az egyházi törvényszék irregularitás miatt 1850. augusztus 10-én egy hónapi zárdafogságra ítélte a budai ferences kolostorban. 1852-ben áthelyezték Kéméndre káplánnak. 1857-től kezdve nagyfajkúrti adminisztrátor volt.²⁰²

Tóth Imre (1786. szeptember 7 – Esztergom, 1865. január 6.) 1805-től 1809-ig a Pázmáneum hallgatója volt, 1809. augusztus 10-én szentelték áldozópappá.²⁰³ Segédlelkész volt Drégelypalánkon, majd Pesten a belvárosi plébánián. 1818. február 2-től viski plébános, 1822-től esperes a hont-ipolyi alsó kerületben. 1837. március 22-től vadkerti esperes-plébános. 1840. május 23-án kinevezték esztergomi kanonokká. Ugyanazon évben megkapta az esztergomi plébániát is, de mivel a kanonoksággal az esztergomi javadalom összeférhetetlen volt, ezért új plébániáját nem foglalta el. 1844-től nógrádi főesperes, 1845-től a Duna-szigeti Szent Jakab monostor apátja.²⁰⁴

Adományaival 1848-ban támogatta a helyi nemzetőrséget, a katonai kórházat, illetve a honvédséget, amely számára Fekete Mihály kanonoktársával együtt 100 pár bakancsot készíttetett.²⁰⁵ Palkovics Károly kormánybiztos 1848/49-ben becsületes hazafiként jellemezte.²⁰⁶ 1851-ben szentistváni, 1856. január 1-től szentgyörgymezei préposttá és székesegyházi főesperessé, 1857. szeptember 1-én örkanonokká, 1859. április 16-án éneklőkanonokká, 1864. február 4-én olvasó kanonokká lépett elő. 1857-ben Thaumacensis-i püspökké szentelték fel. Sokat adakozott jótékony célokra. Gutaütés következtében halt meg.²⁰⁷

Ungváry (Pisely) György (Ungvár, 1814. október 3. – Bécs, 1887. július 18.) Apja kamarai tiszttviselő, 1832-től 1836-ig a Pázmáneumban tanult.²⁰⁸ 1837. október 26-án szentelték áldozópappá. Házi káplán volt a Weisz családnál, majd káplán Dorogon, Budán a Szent Anna plébánián, a Nagyboldogasszony plébánián, 1845-től pedig a pest-belvárosi plébánián.²⁰⁹

1848. augusztus 8-tól a 3. (Ferdinánd) huszárezred tábori lelkésze. Ezredével együtt részt vett a szabadságharcban, a magyarországi hadügyminisztérium szolgálataiért dicséretben részesítette. 1849. május 24-én kinevezték budapesti térlelkésznek. Buda kiürítését követően, 1849 nyarán átállt a cs. kir. csapatokhoz. Először az invalidus házban, majd a pesti cs.kir. hadbíróság mellett teljesített szolgálatot. 1849 őszén a pesti cs. kir. hadbíróság vizsgálta a szabadságharcban játszott szerepét, de nem találtak ellene terhelő adatokat, így október végén purifikálták. Ezt követően továbbra is a 3. (Ferdinánd) huszárezred tábori lelkésze. 1860-ban áthelyezték az első műszaki ezredhez Kremsbe, 1867-ben pedig Klagén-

furtba, a helyőrségi kórházba. 1869. február 1-én nyugdíjazták, így visszatért az Esztergomi Főegyházmegyébe.²¹⁰

Már 1868. február 4-én kinevezték önállású káplánnak Bajcsra. 1876. október 14-től a Szent Adalbert Intézet tagja. Bécsben temették el.²¹¹

Würtl (Wirtl) Antal (Buda, 1825. április 7 – Csopak, 1890. július 27.) 1848. december 12-én szentelték áldozópappá. Budaörsre került kisegíteni, ahol több ízben prédikált az osztrák kormány ellen, többek között azzal ijesztgetve hallgatóságát, hogy az vissza akarja állítani a tizedet és a robotot. 1849 júniusában hallgatóságát a népfelkelésben való részvételre bízta. 1849 nyarán az osztrák csapatok elől elmenekült, és belépett a honvédek közé.²¹²

Hadbíróság vizsgálta az ügyét, de szabadon bocsátották. Az egyházi törvényszék kéthónapos elzárásra ítélte az esztergomi ferences kolostorban. A császári hatóságok követelték Scitovszkytól, hogy tiltsa el a lelkipásztorkodástól. Ennek ellenére Kövesden, majd Dorogon segítette a helybeli plébánosok munkáját. Segédlelkész volt Héderváron, később Nagymaroson, majd Buda-Újlakon, végül Buda-Krisztinavárosban. Rövid ideig vallástanárként is működött a budai reáliskolában, majd a Nagyboldogasszony plébánián, a budai várban lett segédlelkész. 1867. november 8-tól plébános volt Budán, a szent Anna plébánián, amelyet a templommal együtt renováltatott. Gyomorbetegségben halt meg.²¹³

Jegyzetek

[1] Némethy 1894. 466.

[2] Zellinger 1893. 7.

KLÖM VII. 653., de itt megjegyzendő, hogy 1840-ben Almássy István nem plébános, hanem plébános-helyettes volt Únyban.

[3] Piry Církék 1998.93.

[4] Szinnyei I. k. 126-127.

[5] Némethy 1894. 476.

Kollányi 1900. 461.

Fazekas Cs 2001. 179.

[6] Némethy 1894. 478.

[7] ÖStA KA Personalien Schematismus der k.k. Militärgeistlichkeit I. k. 159-160.

[8] Fazekas Cs. 2001. 180.

Közlöny 1. (1848. szeptember 27.) 563.

[9] Némethy 1894. 478.

[10] Némethy 1894. 484.

Közlöny 1. (1848. augusztus 25.) 391.

[11] Zellinger 1893. 74.

[12] Csernák 1848. 1-7.

- [13] Piri Cirjék 1998. 97, 99-100.
- [14] Némethy 1894. 530.
- [15] Némethy 1894. 532-533.
Fazekas I 2001. 16.
- [16] Fazekas Cs. 2001. 179.
- [17] Némethy 1894. 533.
- [18] Zellinger 1893. 78.
- [19] PL AE Acta Parochialia 5. d. Újbars 1847:475.
- [20] Zakar 2001. 116.
- [21] Némethy 1894. 533.
- [22] Szinnyei II. k. 391.
- [23] Hermann E. 1932. 26-27.
- [24] PL AE Scitovszky-iratok. Cat. 21. 1417. cs. 1854:1832.
- [25] Némethy 1894. 533.
- [26] Némethy 1894. 534.
- [27] Hermann E 1932. 26.
- [28] Csóka Sándor – Víber Józsefnek. Nyitra, 1849. november 10. PL AE Scitovszky-iratok. Cat. 21. 1417. cs. 1849:1840.
- [29] ÖStA HHStA Kabinetsarchiv Geheimakten. Nachlaß Schwarzenberg. Kt. 10. Fasc. IV. Nr. 245.
- [30] Némethy 1894. 534.
- [31] Némethy 1894. 538.
- [32] MOL H 56 19. kútfő, 4. tétel.
PL AE AVS Protocolum Actorum Vicarialium Anni 1848vi. 94. 1848: 1140/b.
- [33] Dallos Pál – Görgey Artúrnak. Kirva, 1849. május 21. MOL H 115. 2. d. 53/G.
- [34] PL AE AVS Num. princ. I. 2. cs. 1849:1624.
- [35] Szinnyei II. k. 574-575.
- [36] Némethy 1894. 543.
- [37] Zakar 2002. 289.
- [38] Spira 1998. 674.
- [39] PL Scitovszky-iratok Cat. 21. 1417. cs. 1850:230.
Zakar 2002. 298.
- [40] Szinnyei II. k. 802-803.
- [41] Szinnyei III. k. 241-242.
- [42] Némethy 1894. 567.
- [43] PL AE Scitovszky-iratok Cat. 21. 1849:292.
- [44] MOL H 56 6. kútfő 8. tétel 1849:111.
- [45] PL AE Scitovszky-iratok Cat. 21. 1849:292.
- [46] Némethy 1894. 567.
PL AE Scitovszky-iratok Cat. 21. 1417.cs. Protocolum Sessionis sextae Iudicii Delegati 1850:1199.

- [47] Kollányi 1900. 452-453.
- [48] Bencze Cs. 2000. 200.
- [49] Kollányi 1900. 452-453.
- [50] PL AE Scitovszky-iratok. Cat 21. 1417. cs. 1850:452.
- [51] Némethy 1894. 580.
- [52] Zakar 2002. 298.
- [53] Némethy 1894. 580.
- [54] Némethy 1894. 581.
- [55] Barsi 1988. 150.
- [56] Hermann 1932. 9, 33-34, 92, 95-96, 100.
Barsi 1988. 53-54.
- [57] PL AE Scitovszky-iratok. Cat. 21. 1850:1621.
- [58] Némethy 1894. 581.
- [59] Némethy 1894. 642.
- [60] PL AE AVS Protocollum Actorum Vicarialium Anni 1848vi. 50. 1848:546.
- [61] Kossuth Hírlapja 1. (1848. augusztus 10.) 159.
- [62] Kossuth Hírlapja 1. (1848. november 2.) 477.
- [63] ÖStA HHStA Informationsbüro Kt. 261. BM 1863:3261.
- [64] Némethy 1894. 642.
- [65] Némethy 1894. 655.
- [66] PL AE AVS Num. Princ. I. V 385 2. cs 1849:575.
- [67] Palkovics jelentését (a címzett megadása nélkül) közli Fazekas Cs. 2001. 178-180.
- [68] HL Absz. ir. Pesti cs. kir. hadbíróság 1849-1/434. 566. fol.
- [69] Némethy 1894. 655.
Kollányi 1900. 461-462.
- [70] PL AE Scitovszky-iratok Cat. 21. 1850:539.
Némethy 1894. 680.
- [71] Némethy 1894. 682.
PL AE Scitovszjy-iratok Cat. 21. 1852:292.
PL AE Scitovszjy-iratok Cat. 21. Protocollum Sessionis sextae Iudicii Delegati
1850:1199.
- [72] Fazekas I. 2001. 19.
- [73] Némethy 1894. 693.
- [74] Hermann E 1932. 39.
Fazekas Cs. 2001. 179.
- [75] Némethy 1894. 693.
- [76] Némethy 1894. 733.
- [77] MOL H 56 6. kútfő, 4.tétel.
- [78] MOL H 56 6. kútfő, 3. tétel. 1849:624.
- [79] HL Absz. ir. Pesti cs. kir. hadbíróság 1849-1/434. 560-563. fol.
- [80] Szinnyei VII. k. 664-665.

- [81] Némethy 1894. 739.
- [82] HL Absz. ir. Pozsonyi cs. kir. hadbírótság 1849-2/290. 352-363. fol.
- [83] Barsi 1988. 117-118.
- [84] ÖStA HHStA Kabinetsarchiv Geheimakten. Nachlaß Schwarzenberg. Kt. 10. Fasc. IV. Nr. 245.
Hermann E. 1932. 95, 101.
- [85] PL AE Scitovszky-iratok Cat 21. 1417. cs. 1852:3446, 1854:200.
- [86] Némethy 1894. 739-740.
- [87] Némethy 1894. 745.
Kollányi 1900. 479-480.
- [88] MOL H 92 4. d. 1848:1048.
Magyar Hírlap 4. (1852. augusztus 25.) 4057.
- [89] Kollányi 1900. 480.
- [90] Szinnyei 1887. 335.
- [91] Fazekas Cs. 2001. 179.
Hermann E. 1932. 68., 92.
MH 1852. augusztus 25. 4057.
- [92] Zellinger 1893. 292.
Kollányi 1900. 479-480.
Némethy 1894. 745.
- [93] Szinnyei VIII. k. 350.
- [94] Szinnyei VIII.k. 350-361.
- [95] Fazekas Cs. 2001. 180., de itt „Májer” helyett „Máger” néven szerepel.
- [96] Szinnyei VIII. k. 350-361.
Némethy 1894. 758-759.
- [97] Némethy 1894. 760.
Kollányi 1900. 481-482.
- [98] Piry Církék 1998. 105.
- [99] PL AE Scitovszky-iratok Cat. 21. 1852:1790.
Hermann E. 1932. 69.
- [100] Némethy 1894. 760.
- [101] Némethy 1894. 764-765.
- [102] Kumlik 1998. 158-159.
- [103] Zakar 1999. 142.
- [104] Hermann E. 1932. 25, 95, 100.
- [105] PL Scitovszky-iratok Cat. 21. 1850:535, 856, 1013.
- [106] Succcentor = az éneklőkanonok helyettese.
- [107] PL Scitovszky-iratok Cat. 21. 1854:129, 1632, 3407.
- [108] Zellinger 1893. 316-317.
- [109] Némethy 1894. 772.
- [110] PL AE AVS Num. princ. I. V385. 3. cs. 1848:1838.

- [111] Némethy 1894. 772.
- [112] Némethy 1894. 777.
- [113] Zakar 2001. 118.
- [114] Némethy 1894. 778.
- [115] Némethy 1894. 779.
- [116] Zakar 1999. 143.
- [117] Zakar 1999. 143.
- [118] Zakar 2000. 70.
Kempen 1931. 143-144.
- [119] Zakar 2002. 292-293.
- [120] Némethy 1894. 784.
- [121] Zellinger 1893. 341.
Hermann 1932. 27.
- [122] ÖStA HHStA Kabinetsarchiv Geheimakten Nachlaß Schwarzenberg Kt. 10 Fasc. IV. Nr. 245.
Certificat k. k. Grenz - und Festungscommando zu Josephstadt. Josephstadt, 1852. augusztus 2. PL AE Scitovszky-akták Cat. 21. Protocollum Sessionis vicesimae primae Iudicii Delegati.
- [123] Zellinger 1893. 341-342.
Némethy 1894. 801.
Szinyei IX. k. 321-322.
- [124] Némethy 809.
Kunszt József – Scitovszky Jánosnak. Nagyszombat, 1850. július 17. PL AE Scitovszky-iratok. Protocollum Sessionis secundae Iudicii Delegati. 1850:1199.
- [125] Némethy 1894. 842.
MOL H 75 1849:19938.
- [126] Némethy 1894. 842.
PL AE Scitovszky-iratok Protocollum Sessionis quintae Iudicii Delegati. 1850:1199.
- [127] Némethy 1894. 869.
- [128] Kossuth Hírlapja 1. (1848. október 21.) 434-435.
- [129] Némethy 1894. 885.
- [130] PL AE Scitovszky-iratok. Cat 21. 1417. cs. 1850:339.
- [131] HL Pesti cs. kir. hadbírószág 1849-3/77 225-229. fol.
- [132] Zakar 2002. 298.
Hermann 1932. 39.
- [133] Némethy 1894. 885.
- [134] Némethy 1894. 888.
- [135] Czaga – Jancsó 2001. 368.
- [136] PL AE Scitovszky-iratok Cat. 21 1417. cs. Protocollum Sessionis tertiae Iudicii Delegati. 1850:989, 1850:1249.
PL AE Scitovszky-iratok Cat. 21 1417. cs. 1850:120, 230.

- [137] Hermann 1932. 58.
- [138] Némethy 1894. 888.
PL AE Scitovszky-iratok Cat. 21 1417. cs. Protocollum Sessionis tertiae Iudicii Delegati. 1850:989, 1850:1249.
- [139] Némethy 1894. 889.
- [140] Fazekas Cs. 2001. 180.
- [141] Némethy 1894. 889.
- [142] Szinnyei XI. k. 775-777.
- [143] Némethy 1894. 902.
- [144] Hermann 1932. 63.
- [145] ÖStA HHStA Kabinetsarchiv Geheimakten Nachlaß Schwarzenberg Kt. 10 Fasc. IV. Nr. 245.
- [146] Némethy 1894. 902.
- [147] Némethy 1894. 903.
- [148] Bona 1998-1999/2. 84.
- [149] Kunszt József – Scitovszky Jánosnak. Esztergom, 1850. május 8. PL AE Scitovszky-iratok Cat. 21. 1850:539.
- [150] Bona 1998/2. 84.
- [151] PL AE Scitovszky-iratok Cat. 21. 1852:203, 1853:3358.
- [152] Némethy 1894. 903.
Zellinger 1893. 452-453.
- [153] Némethy 1894. 905.
- [154] Zakar 1999. 151.
Saaghy Vendel édesanyja egyébként a prímás közbenjárását kérte a hadbírószági ítélet enyhítése érdekében. PL AE Scitovszky-iratok. Cat. 21. 1850:1008.
- [155] PL AE Scitovszky-iratok Cat. 21. 1851: 951, 1898.
Némethy 1894. 905.
- [156] Zakar 1999. 152.
- [157] Némethy 1894. 925.
Víber József Scitovszky Jánosnak. Nagyszombat, 1850. július 17. PL AE Scitovszky-iratok. Protocollum Sessionis secundae Iudicii Delegati. 1850:1199.
- [158] Némethy 1894. 906.
- [159] Sámuel 1848 1-7.
- [160] Czaga-Jancsó 1998. 71.
- [161] Spira 1998. 411.
- [162] HL Absz. ir. Pesti cs. kir. hadbírószág 1849-1/433.
- [163] PL AE Scitovszky-iratok Cat. 21. 1849:377.
Hermann 1932. 38.
1849 szeptember elején, Pesten Sámuel Alajosnak már halálhíret költötték, ami természetesen nem felelt meg az igazságnak. Mátray 1989. 257.
- [164] PL AE Scitovszky-iratok 1849:123, 377, 455.

- [165] Zellinger 1893. 458-459.
Szinyey XII. k. 121-122.
- [166] Némethy 1894. 907.
Zakar 2001. 118.
- [167] Némethy 1894. 907.
- [168] ÖStA KA Personalien Schematismus der k.k. Militärgeistlichkeit I. k. 159-160, 308.
- [169] Némethy 1894. 907.
- [170] ÖStA KA AFA 1875. d. 2 Armeekorps unter Wrba, später Csorich. 1849-8/389.
- [171] Némethy 1894. 907.
- [172] Fazekas I. 2001. 26.
- [173] Némethy 1894. 915.
- [174] Zakar 1999. 153.
- [175] PL AE AVS Num. princ IX. 1848:1591.
- [176] HL Absz. ir. Pesti cs. kir. hadbírószág 1852-7/65. 488-495. fol.
- [177] Földy 1939. 174, 258-260.
Hermann E. 1932. 101-103.
- [178] Némethy 1894. 915.
- [179] MOL H 56 8. d. 74. kútfő, 1848:1746.
- [180] MOL H 56 10. d. 6. kútfő, 1849:sz.n.
- [181] Némethy 1894. 918.
- [182] Némethy 1894. 920.
- [183] Zakar 1999. 154.
- [184] HL Absz. ir. Pesti cs. kir. hadbírószág 1852-7/66. 498-499. fol.
- [185] Némethy 1894. 920.
- [186] Fazekas I. 2001. 23.
- [187] Némethy 1894. 930.
- [188] MOL H 92 1848:3924.
- [189] Szinyeyi 1887. 34.
- [190] Fazekas Cs. 2001.130.
- [191] Zellinger 1893. 481.
Kende 1927. II. k. 77.
- [192] Fazekas I. 2001. 21.
- [193] Némethy 1894. 935.
- [194] PL AE Scitovszky-iratok 1850:230.
Zakar 2002. 298.
- [195] Némethy 1894. 935.
- [196] Némethy 1894. 958.
- [197] Zakar 2002. 298.
- [198] Némethy 1894. 958.
- [199] Kossuth Hírlapja 1. (1848. október 21.) 434-435.
- [200] Némethy 1894. 936.

- [201] Zakar 2002. 297.
A HM tábori lelkészi osztályának előterjesztési íve 1849 július hóra. Hely és d.n.
MOL H 86 1. d. 1849:sz.n.
- [202] Némethy 1894. 936.
PL AE Scitovszky-iratok Cat. 21. Protocollum Sessionis sextae Iudicii Delegati.
1850:1199.
- [203] Fazekas I. 2001. 25.
- [204] Némethy 1894. 992.
- [205] Bencze Cs. 2000. 200.
- [206] Fazekas Cs. 2001. 179.
- [207] Némethy 1894. 992.
Kollányi 1900. 459-460.
- [208] Fazekas I. 2001. 21.
- [209] Némethy 1894.1003.
- [210] Zakar 1999. 159-160.
- [211] Némethy 1894. 1003.
- [212] Némethy 1894. 1036.
PL AE Scitovszky-iratok. Protocollum Sessionis sextae Iudicii Delegati. 1850:1199.
- [213] Némethy 1894. 1036.
PL AE Scitovszky-iratok. Protocollum Sessionis tertiae Iudicii Delegati. 1850:1296.

Források, irodalom

Levéltári források

HL		Hadtörténelmi Levéltár
	Absz. ir.	Abszolutizmus kori iratok
MOL		Magyar Országos Levéltár
	H	1848/49-iki minisztériumi levéltár
	H 56	Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium Katolikus Egyházi Osztály
	H 75	Hadügyminisztérium, általános iratok
	H 86	Hadügyminisztérium Tábori Lelkészi Osztály
	H 92	Országos Nemzetőrségi Haditanács közösen kezelt általános iratok
	H 115	Görgei Artúr iratai
ÖStA		Österreichisches Staatssarchiv
	HHStA	Haus-, Hof-, und Staatsarchiv
	Kabinetsarchiv	Kabinetskanzlei, Ministerrat-Vorträge
		Geheimakten, Nachlaß Schwarzenberg
	Informationsbüro	
	KA	Kriegsarchiv
	AFA	Alte Feldakten
		Personalien
NML		Nógrád Megyei Levéltár
		Megyefőnöki iratok
PL		Prímási Levéltár
	AE	Archivum Ecclesiasticum
	AVS	Acta Vicariatus Strigoniensis
	Acta Parochialia	
	EFKML	Esztergomi Főkáptalan Magánlevéltára
	Hám-akták	
	Scitovszky-iratok	
AS		Archivum Seculare
	Ajd	Archivum juridico-oenomicum et directorale
		Militaria et bellica (1797-1855)
		Jószágkormányzói Levéltár
		Az érseki javak igazgatóságának jegyzőkönyvei és iratai

Könyvészeti anyagok és periodikák

- Adriányi 1963. Adriányi, Gábor: Die Stellung der ungarischen Kirche zum österreichischen Konkordat von 1855. Róma, 1963.
- Ambrus 1892. Az 1848 és 1849-ik évi szabadságharcban részt vett római és görög katolikus paphonvédek albuma. Szerk.: Ambrus József. Nagykikinda, 1892.
- Andics 1948/1. Andics Erzsébet: Elnöki székfoglaló a Magyar Történelmi Társulat 1949. március 27-i közgyűlésén. Századok 82. (1948/1-4.) 1-18.
- Andics 1948/2. Andics Erzsébet: Hám János hercegprímás honáruulóvá nyilvánításának előzményei. Századok 82. (1948/1-4.) 313-325.
- Andics 1949. Andics Erzsébet: Az egyházi reakció 1848-49-ben. Budapest, 1949.
- Andics I-III. A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848-49-ben. I-III. k. S.a.r.: Andics Erzsébet. Budapest, 1981, 1952, 1965.
- Barsi 1988. Barsi József: Utazás ismeretelen állomás felé 1849-1856 és Berzsenyi Lénárd rajzai az olmtüzi foglyok arcképsorozata. S.a.r.: Simon V. Péter. Budapest, 1988.
- Bencze Cs. 2000. Olvasókönyv. Esztergom és Komárom megye az 1848/49-es forradalom és szabadságharc alatt. Vál. és szerk.: Bencze Cs. Attila. Esztergom, 2000.
- Bona 1988. Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988.
- Bona 1998-1999/1-3. Bona Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. I-III. k. Budapest, 1998-1999.
- Bona 2000. Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 2000.
- Czaga - Jancsó 2001. Pest-budai nemzetőrök 1848-1849. Dokumentumok a fővárosi nemzetőrség történetéhez. Vál., szerk.: Czaga Viktória és Jancsó Éva. Bev., jegyz.: Czaga Viktória. Budapest, 2001.
- Csernák 1848. Egyházi szózat, mellyet szabadalmas Érsekújvár városának népéhez, a nemzet saját kormányával megajándékoztatása városi örömnépén martius hó 30-án 1848 évben emelt Csernák József Esztergomi czimzetes kanonok, kerületi esperes s plébános. Nyitra, [1848.]
- Csorba 1999. Csorba László: A vallásalap „jogi természete”. Az egyházi vagyoni problémája a polgári átalakulás korának Magyarországon 1782-1918. Budapest, 1999.
- Dóka 1995. Dóka Klára: Az Esztergomi Érsekség birtokai (1726-1895). (Áttekintés az uradalmi levéltár forrásai alapján.) Levéltári Közlemények 66. (1995/1-2.) 93-119.

- Dóka 1997. Dóka Klára: Egyházi birtokok Magyarországon a 18-19. században. (METEM könyvek 19.) Budapest, 1997.
- Elmer 1999. A haza, az egyház és a trón érdekében. A magyar katolikus egyház 1848-1849-ben. Vál., szerk., bev.: Elmer István. Budapest, 1999.
- Ember 1951. Ember Győző: Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez. Budapest, 1951.
- Fazekas Cs. 2001. Fazekas Csaba: Dokumentumok Haynald Lajos 1849. júniusi hivatalvesztésének történetéhez. Századok 135. (2001/1.) 169-180.
- Fazekas I. 2001. Fazekas István: A Pázmáneum növendékei 1803-1962. Bécs, 2001. (Kézirat.)
- Földy 1939. Világostól Josephstadtig 1849-1856. S.a.r.: Balassa Imre. Budapest, 1939.
- Fülöp 1993. Fülöp Éva: „Esztergom vármegye és városi hű hazafiakhoz!” (Hirdetmények Esztergomban 1848-49-ben.) Limes 6. (1993/1) 11. sz. 69-81.
- Gergely J. 1991. Gergely Jenő: A katolikus egyház Magyarországon 1944 után. (Előadások a Történettudományi Intézetben 13.) Budapest, 1991.
- Gergely A. 2001. Gergely András: 1848-ban hogy is volt? Tanulmányok Magyarország és Közép-Európa 1848-49-es történetéből. Budapest, 2001.
- Hegedűs - Tóth 2000. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 9. Esztergomi Főegyházmegye I-IV. k. S.a.r.: Hegedűs András és Tóth Krisztina, Esztergom, 2000.
- Heindl 1972. Heindl, Waltraud: Die Wiener Nuntiatur und die Bischofsernennungen und Bischofsenthebungen in Ungarn 1848-1850. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. 24. (1971.) Bécs, 1972. 400-432.
- Hermann E. 1932. Hermann Egyed: A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolútizmus idejében. Gödöllő, 1932.
- Hermann E. 1973. Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae I.) Második javított kiadás. München, 1973.
- Hermann R. 1995. Hermann Róbert: Megtorlás Heves és Külső-Szolnok vármegyében, 1849-1851. In.: Mátrai tanulmányok. Szerk.: Horváth László. Gyöngyös, 1995.
- Hermann R. 1998. Óh, szabadság, hadd nézzünk szemedbe...! A rendi Magyarországtól a polgári Magyarorszáig. Dobák Géza és Hermann Róbert magángyűjteményének kiállítása. S.a.r. bev. és jegyz.: Hermann Róbert. [Budapest,] 1998.
- Hermann R. 1999. Hermann Róbert: Megtorlás az 1848-49-es forradalom és szabadságharc után. [Budapest, 1999.]

- Irsik 1894. Irsik Ferenc: Boldog emlékü Hám János, szatmári püspök élete. Szatmár, 1894.
- Irsik-Bodnár 1903. Irsik Ferenc: Hám János a szent emlékü szatmári püspök élete. Átdolgozta: Bodnár Gáspár. Szatmárnémeti, 1903.
- Katona 1979/1-2. Az aradi vértanúk. S.a.r.: Katona Tamás. Budapest, 1979. I-II. k.
- Keményfy 1898. Keményfy Kálmán Dániel: Ötven év alkotmányos egyházpolitikája. (1848-1898). Esztergom, 1898.
- Kempen 1931. Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen von 1848 bis 1859. S.a.r.: Mayr, Josef Karl. Bécs – Lipcse, 1931.
- Kende 1927. Kende Géza: Magyarok Amerikában. Cleveland, 1927. I-II. k.
- KLÖM VII. Kossuth Lajos Összes Munkái. VII. k. (Kossuth Lajos iratai 1837. május – 1840. december) S.a.r.: Pajkossy Gábor. Budapest, 1989.
- KLÖM XIII - XV. Kossuth Lajos Összes Munkái. XIII, XIV, XV. k. (Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén, Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai). S.a.r.: Barta István, Budapest, 1952, 1953, 1955.
- Kollányi 1900. Kollányi Ferenc: Esztergomi kanonokok. Esztergom, 1900.
- Kossuth Hírlapja
- Kovács 1998. Kovács István: „...mindvégig veletek voltunk.” Lengyelek a magyar szabadságharcban. Budapest, 1998.
- Kumlik 1998. Kumlik Emil: A szabadságharc pozsonyi vértanúi. Pozsony szereplése 1848/49-ben. A pozsonyi tizenhárom. Egyéb pozsonyi ítéletek. Pozsonyiak Aradon és Pesten. S.a.r.: Koncsol László. Pozsony, [1998.]
- Lakatos – Sarnyai 2001. „... eszmék és dolgok zavarában...” 1848/49 és ami utána következett... Válogatott dokumentumok a Kalocsai Érseki Levéltár 1848-1851 közötti anyagából (Forráskiadvány) Szerk.: Lakatos Andor és Sarnyai Csaba Máté. Kalocsa, 2001.
- Leisching 1963. Leisching, Peter: Die Bischofkonferenz. (Wiener rechtsgeschichtliches Arbeiten. Band VII.) Bécs - München [1963.]
- Lukács 1981. Lukács Lajos: A Vatikán és Magyarország 1846-1878. A bécsi apostoli nunciusok jelentései és levelezése Magyarországról. Budapest, 1981.
- Magyar Hírlap
Manifestumok Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak, valamint a cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországon kiadott Hirdetményeknek. Buda, 1849. I-II. füzet.

- Márkus 1896. Magyar törvénytár 1836-1868. évi törvéncikkek. Szerk.: Márkus Dezső. Budapest, 1896.
- Mátray 1989. Mátray Gábor: Töredék jegyzemények Magyarország történetéből 1848/49-ben. S.a.r. és bev.: Fülep Katalin. [Budapest, 1989.]
- Meszlényi 1928. Meszlényi Antal: A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben. Budapest, 1928.
- Meszlényi 1932. Meszlényi Antal: Az Esztergomi Főegyházmegye a reformkor elején. Katholikus Szemle 1932. 3-20, 109-119.
- Meszlényi 1970. Meszlényi Antal: A magyar hercegrímások arcképsorozata. Budapest, 1970.
- Némethy 1894. Némethy, Ludovicus: Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis Strigoniensis ab antiquissimis temporibus usque annum MDCCCXCIV. Esztergom, 1894.
- Nemzeti [Ujság]
Pesti Hírlap
Piry Církék 1998. Piry Církék János: Érsekújvári napló 1848/1849. S.a.r., bev., jegyz.: Koncsol László. Pozsony, [1998.]
- Plosszer 1998. Plosszer Ferenc káplán feljegyzései 1848-1849-ről a pápai Szent István Római Katolikus Plébánia historia domusában. S.a.r.: Hermann István. Pápa, 1998.
- Religio és Nevelés
Sámuel 1848. Egyházi szózat, mellyet a museum lépcsőzetén tartott nemzeti hálaünnep alkalmával 1848-iki MARCZIUS 26-kán mondott, s közkívánatra kiadott Sámuel Alajos, a Bold. Szűz Mária majki prépostja s belávosi plébánus. Pest, d.n.
- Sarnyai 1998. Sarnyai Csaba Máté: Egyházreform-igény 1848. Egyházforum 13. (1998/1.) 72-78.
- Sarnyai 1999. Sarnyai Csaba Máté: Források a szekularizációs törekvések 1848 végi püspökkari értékeléséhez. In.: Fialat egyháztörténészek írásai. Szerk.: Fazekas Csaba. Miskolc, 1999. 114-148.
- Sarnyai 2001. Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon. Budapest, 2001.
- Sarnyai 2002. Sarnyai Csaba Máté: Polgári állam és katolikus egyház (1848. március-december). A katolikus autonómia-törekvések megjelenése. Budapest, 2002.
- Scheffler 1928. Hám János szatmári püspök és kinevezett prímás emlékiratai 1848/49-ből. S.a.r.: Scheffler János. Budapest, 1928.
- Schem Strig. 1848 Schematismus venerabilis Cleri Archi-Dioecesis Strigoniensis ad annum a Christo nato MDCCCXLVIII. Buda, 1848.

- Spira 1959. Spira György: A magyar forradalom 1848-49-ben. Budapest, 1959.
- Spira 1987. Spira György: Polgári forradalom (1848-1849). In.: Magyarország története 1848-1890. Főszerk.: Kovács Endre. Szerk.: Katus László. 6/1. k. Budapest, 1987. 59-434.
- Spira 1998. Spira György: A pestiek Petőfi és Haynau között. [Budapest,] 1998.
- Strasser 1934. Lévai lexikon. Szerk.: Strasser Elemér. Léva, 1934.
- Szántó 1970. Szántó Konrád: A magyar katolikus papság a szabadságharcban. Vigília 1970/március. 160-164.
- Szinnyei 1887. Sinnyei József: Komárom 1848-49-ben (napló-jegyzetek). Budapest, 1887.
- Szinnyei I-XIV. Sinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I-XIV. k. Budapest, 1894-1914.
- Urbán 1973. Urbán Aladár: A nemzetőrség és a honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973.
- Vargyai 1963. Vargyai Gyula: Jobbágyfelszabadítás Esztergom megyei egyházi birtokokon. Budapest, 1963.
- Winter 1962. Winter, Eduard: Der Josefismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholicismus 1740-1848. Berlin, 1962.
- Wolfgruber 1909. Wolfgruber, Cölestin: Kirchengeschichte Österreich-Ungarns. Bécs-Lipce, 1909.
- Zakar 1992. Zakar Péter: Egy forradalmár pap Görgei táborában. Acta 1992/1-2. 136-149.
- Zakar 1999. A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848-49-ben. (METEM Könyvek 23.) Budapest, 1999.
- Zakar 2000. Zakar Péter: Haynau egyházi áldozatai. Acta 2000/1-2. 62-81.
- Zakar 2001. „Egyedül Kossuth szava parancsolt...” Katolikus papok feljegyzései az 1848/49-es szabadságharc eseményeiről. S.a.r.: Zakar Péter. Szeged, 2001.
- Zakar 2002. Zakar Péter: Iratok az Esztergomi Érsekség 1848-1849-es történetéhez. In.: Magyarhontól az Újvilágig. Emlékkönyv Urbán Aladár ötvenéves tanári jubileumára. Szerk.: Erdődy Gábor és Hermann Róbert. Argumentum, 2002. 279-298.
- Zelliger 1893. Zelliger Alajos: Egyházi írók csarnoka. Esztergom-főegyházmegyei papság irodalmi munkássága. Nagyszombat, 1893.

Képek

Scitovszky János

Hám János

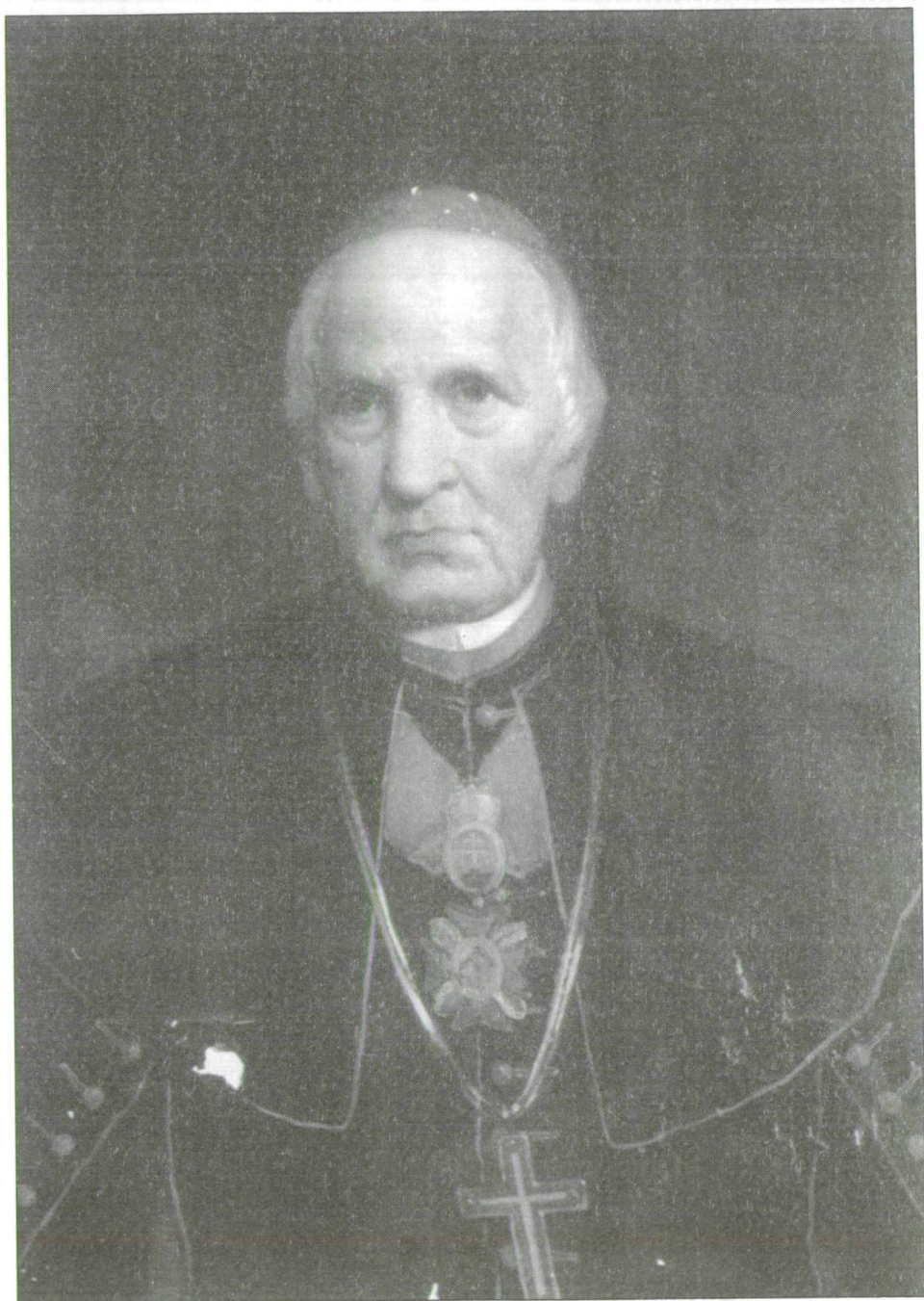
Jaross Vince

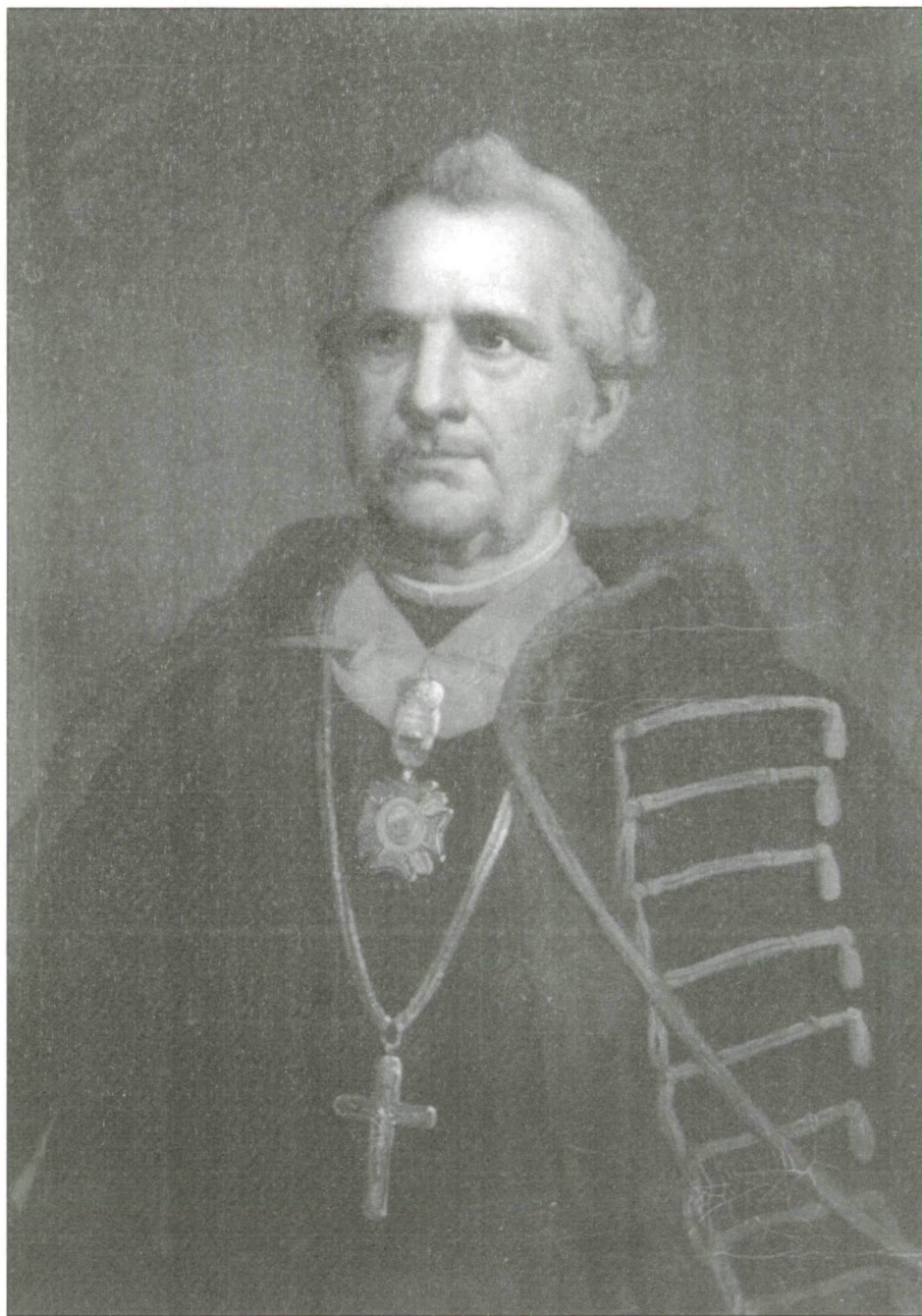
Lipovniczky István

Fekete Mihály

Tóth Imre

Rende József

Lehoczky János

Mednyánszky Cézár pecsétje

Tartalom

Bevezetés	5
Historiográfiai előzmények	7
Az érsekség kormányzata 1848/49-ben	12
A pesti forradalom hatása az egyházmegyére	31
A szabadságharc hívei	42
A szabadságharc ellenfelei	57
Az érsekség gazdasága 1848-49-ben	60
A főegyházmegye reorganizációja a szabadságharc után	80
Összefoglalás	96
Függelék	98
Források, irodalom	125
Képek	131

B 196387

9022

XB 127071

3055.-

Kiadta a Belvedere Meridionale
www.belvedere.meridionale.hu
belvedere@jgytf.u-szeged.hu
szerk@belvedere.meridionale.hu

Telefon 62/544-759

Felelős kiadó Szegfű László

Kiadóvezető Jancsák Csaba

Technikai szerkesztő Forró Lajos

Borítóterv Majzik Andrea

Korrektor Domokos Tamás

Nyomdai kivitelezés Bába Nyomda

Felelős vezető Majzik István

Telefon 62/464-015

Zakar Péter arra vállalkozott, hogy zömében publikálatlan levéltári források alapján elemezze a főegyházmegye helyzetét a polgári forradalom időszakában.

Könyve megismertet az érsekség kormányzatával, papságának a forradalomban és a szabadságharcban játszott szerepével, a főegyházmegye gazdaságával, majd a szabadságharc leverését követő megtorlásnak az intézkedéseivel.

Zakar Péter munkája nem pusztán a szakmai közönség számára nyújt újdonságokat. Lapjain megdöbbentő emberi sorokat, továbbá egyház és magyarság, egyház és liberalizmus mindmáig sokat vitatott kapcsolatát követheti nyomon az olvasó.

